

საქართველოს ქსრ მეცნიერებათა აკადემია
არნ. ჩიქოვას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

გიორგი გოგოლაშვილი

ქართული ზენის უღვლილების სისტემა



თბილისი
„მეცნიერება“

1988

თითქმის საუკუნის წინათ არ. ქუთათელაძე წერდა: „ღღუმდის მაინც ვერ ეიგ-
დეთ ხელში ის კლიტე, რომელიც ალბს ყველა ზმნების კარს, რომ, შიგ რა არის,
გაეიგოთ. მაინც ვერ გავხსენით ღღუმდის ის საიდუმლოების ნასკეი, რომელსაც
ჰქვია უღელღილება“. საუკუნეზე მეტი ხნის ისტორია ჰქონდა ქართული ზმნის
უღელღილების საკითხების შესწავლას იმ დროს, როცა ეს სიტყვები იწერებოდა.
თითქმის ამდენივე ხანი გავიდა ამ სიტყვების თქმიდან და გაკეთდა გაცილებით
მეტი, ვიდრე მაშინ შეეძლო წარმოუდგინა კაცს. გაკეთებულმა გასაკეთებელიც
მრავლად წარმოაჩინა...

ქართული ენათმეცნიერების მდიდარი მონაპოვრის საფუძველზე ამ ნაშრომში
არის ცდა ქართული ზმნის უღელღილების ზოგი საკითხის ახლებურად გაშუქე-
ბისა...

ნაშრომის ადრესატი ქართული ენის საკითხებით დაინტერესებულთ მკითხველად.

რედაქტორი: ბ ე ს ა რ ი ო ნ ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე

რეცენზენტები: ა ვ თ ა ნ დ ი ლ ა რ ა ბ უ ლ ი ,
ვ ა ხ ტ ა ნ გ . მ ა ლ რ ა ძ ე

წინასიტყვაობა

უღვლილება ზღაბთო მნიშვნელობით ზმნის ფორმათა ცვლა სა-
ულლებელ ერთეულთა (ანუ: მწყრივთა, ნაკვთთა) მიხედვით. საულ-
ლებელ ერთეულთა სისტემას უღვლილების (ანუ: დრო-კილოთა,
ნაკვეთულთა) სისტემას უწოდებენ.

უღვლილების სისტემის ანალიზი მოითხოვს გარკვევას რიგი სა-
კითხებისას: რა არის ნაკვთი (ანუ: საულლებელი ერთეული, მწყრი-
ვი); როგორია მისი ბუნება; არის თუ არა კატეგორია ნაკვთი; როგო-
რია ნაკვთთა რაოდენობა; როგორ მიემართებიან ნაკვთთა ფუძეები
ურთიერთს; როგორია მათი დაჯგუფების პრინციპი. რა არის საფუ-
ძელი უღვლილების ტიპების გამოყოფისა და, შესაბამისად, რა და
რა ტიპის უღვლილება გამოიყოფა.

საკითხები, რომელთა კვლევაც წინამდებარე ნაშრომის მიზანს
შეადგენს, თავისთავად ცხადია, ახლა არ დასმულა.

სამართლიანად ითვლება ანტონ კათალიკოსი ქართული ენათმეც-
ნიერული აზრის ფუძემდებლად. მისი გრამატიკული მოძღვრება თით-
ქმის საუკუნენახევარი განსაზღვრავდა და გეზს აძლევდა ქართული
ენის გრამატიკის საკითხების კვლევას. არ იყო ეს კვლევა ბრმა მორ-
ჩილება ავტორიტეტული და ნიჭიერი პიროვნების ნააზრევისადმი.
ანტონის შემდეგდროინდელ პრაქტიკულ გრამატიკებში იხვეწებოდა,
ზუსტდებოდა არსებული და ყალიბდებოდა ახალი თვალსაზრისები,
დაკვირვებანი, მიგნებანი. ნ. მარის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოს-
ვლამდე, XX საუკუნის დამდეგამდე, ბევრი რამ ისეთი ითქვა და გა-
კეთდა, რომელსაც გვერდს დღევანდელი მკვლევარიც ვერ აუვლის.
რომელიც ფასეულია დღესაც. მიზნად დავისახეთ, შეძლებისდაგვა-
რად, წარმოგვეჩინა პრაქტიკულ გრამატიკებში ქართული ზმნის
უღვლილების სისტემის კვლევის თვალსაზრისით მოპოვებული შე-
დეგები. შედარებით დაწვრილებით მიმოვიხილავთ ანტონის „ქართულ
ლრამატიკას“, როგორც საფუძველს, განმსაზღვრელს (უშუალოდ თუ
შუალობით) შემდეგდროინდელი ავტორების მოღვაწეობისას. ანტო-
ნის შემდეგდროინდელი გრამატიკოსების ნააზრევისადმი მიდგომის

პრინციპი ასეთია: რა ითქვამს ფასეული და განსხვავებული ანტონისაგან. შედეგი შთაბეჭდილია: XX საუკუნის ქართულ ენათმეცნიერებას წინარე პერიოდის გრამატიკებმა საკმაოდ მყარი საფუძველი მოუშალეს კვლევა-ძიებისათვის. ნაშრომის I ნაწილი სწორედ ამის წარმოჩენას ეძღვნება.

ქართული ზმნის უღვლილების სისტემის შესწავლის საქმეში მნიშვნელოვანია ნ. მარის ნაღვაწი; ნ. მარისა, რომლის სახელთანაცაა დაკავშირებული სამეცნიერო გრამატიკაში საწარმოებელი ფუძის პრინციპის დანერგვა (არნ. ჩიქობავა). და შემდეგ: უღვლილების საკითხების შესწავლას მიეძღვნა მრავალი გამოკვლევა და, უნდა ითქვას, საკითხი ღრმად და მაღალმეცნიერულადაა შესწავლილი. მაგრამ არაა აზრთა ერთგვარობა უღვლილების სისტემასთან დაკავშირებულ საკითხთა შესახებ. უფრო მეტიც; არა ერთი და ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო თვალსაზრისია გამოთქმული. არსებული თვალსაზრისების შესწავლისა და შეჯერების საფუძველზე, ენობრივ ფაქტებზე დაყრდნობით ზოგი რამ განსხვავებულად დავინახეთ: ახლებურად დაისვა საკითხი დროისა და კილოს კატეგორიათა კვალიფიკაციისა; ნაკეთია რაოდენობისა (ძველსა თუ ახალ ქართულში); უღვლილების ტიპებად დაყოფისა. ვფიქრობთ, ქართული ზმნის სისტემის შესწავლის დღევანდელმა დონემ და ვითარებამ განსაზღვრა ჩვენი თვალსაზრისების არსებობა.

დიალექტოლოგიურ გამოკვლევებში უღვლილების სრული პარადიგმები არაა წარმოდგენილი; მსჯელობენ მხოლოდ ცალკეულ თავისებურებათა შესახებ. უღვლილების სისტემის სრულად აღსაქმელად, ნაშრომს ტაბულების სახით დაეურთეთ ზოგი დიალექტის უღვლილების სისტემის ნიმუშები. პარადიგმების შედგენაში დახმარება გაგვიწიეს ა. არაბულმა (ხევსურული, მოხეური), გ. ცოცანიძემ (თუშური).

საკვლევი და საძიებელი, თავისთავად ცხადია, ისევ რჩება. სადავო და საკამათოც იქნება; სამართლიან და საქმიან შენიშვნებს ველით და მაღლობით მივიღებთ.

თავი I. ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკა“

უღვლილების სისტემის შესწავლის ისტორიას ანტონ პირველის გრამატიკიდან ვიწყებთ, რადგანაც „ანტონის გრამატიკა არსებითად პირველი გრამატიკაა ქართული ენისა, მასთან ყველაზე ვრცელი პრაქტიკულ (წინარეგმეცნიერულ) გრამატიკათა შორის, რაც კი დღემდე დაწერილა“ (არნ. ჩიქობავა, 1965, გვ. 90) და მას „ემყარება რიგი გრამატიკა ქართული ენისა XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში და XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში“ (იქვე, გვ. 19). „ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკის“ მნიშვნელობა არა მარტო იმით განისაზღვრება, რომ ეს არის პირველი სრული სასკოლო გრამატიკა, არამედ იმითაც, რომ მისი გავლენა შემდგომი დროის გრამატიკოსებზე დიდზე დიდი იყო და გრამატიკული აზრის განვითარება საქართველოში სრულად არ იქნება წარმოდგენილი, თუ ანტონის გრამატიკა გამოწველივით არ იქნება შესწავლილი“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 3). საკითხის ისტორიას ანტონის გრამატიკით ვიწყებთ იმიტომაც, რომ „იგია არა მხოლოდ პირველი გრამატიკის ავტორი, არამედ ქართული ენათმეცნიერების ფუძემდებელი საერთოდ“ (ა. ფოცხიშვილი, 1979, გვ. 11).

შენიშვნა: ქართული ენის შესწავლის ისტორიის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია „მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა, კმნული ზურაბ შანშოვანისაგან, 1737 წელსა“, რომელიც გამოცა ალ. ცაგარელმა პეტერბურგში 1881 წ. ი. აბულაძის თქმით, „ზ. შანშოვანის „ქართულ გრამატიკას“ მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. იგი პირველი ცდაა „ქართული გრამატიკის“ შედგენისა: ცდა, რომელსაც ზურაბის თანამედროვეთაგანი და ახლო თანამშრომელი —

ვახუშტი ბატონიშვილი — სამართლიანად უყურებს როგორც „გზას ღრამატიკისას უსრულს“ (ი. აბულაძე, 1940, გვ. 158). მიუხედავად იმისა, რომ ზ. შანშოვანის გრამატიკა სომხური გრამატიკის მიხედვით იქმნებოდა (არნ. ჩიქობავა, 1965, გვ. 87), მასში არის ზოგი ფასეული დაკვირვება (მაგ.: ვინისა და მანის რიგის გამოყოფა...), ტერმინოლოგიური სიახლე, რაც „უსცელელად (ანდა ერთგვარად ცვლილი) ანტონის გრამატიკაშიც იყო შემდეგ გამოყენებული და ქართული ენის გრამატიკაში დამკვიდრდა (ამჟამად ძნელია იმის თქმა, აქედან რა უკვე მოიპოვებოდა და რა არის ზ. შანშოვანის შექმნილი. საგრამატიკო ტერმინების ისტორია ქართული ენის გრამატიკის ისტორიას გვანიშნებს. საკითხს ცალკე შესწავლა ესაჭიროება)“, (არნ. ჩიქობავა, 1965, გვ. 87). ამდენად, ანტონი გარკვეულად ემყარება წინამორბედ გრამატიკოსთა (ყოველ შემთხვევაში ზ. შანშოვანის) მონაპოვარს, ისევე როგორც ზ. შანშოვანი, ივარაუდება, აღრიხდელ გრამატიკებს ქართული თუ სხვა ენებისას. მაგრამ მთავარი ისაა, რომ პირველად ქართულ სინამდვილეში ანტონმა შეძლო სისტემური სახე მიეცა, ერთგვარად შეეჯამებინა არსებული და განეგრძო იგი თავისი უბადლო ნიჭის წყალობით. ფაქტობრივ შეექმნა სრული გრამატიკა ქართული ენისა და საფუძველი მოემზადებინა ქართული ენის შემდგომი კვლევისათვის. ესაა ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი იმისა, რომ საკითხის ისტორიას ანტონ პირველიდან ვიწყებთ.

ანტონის გრამატიკულ ნაზრევში გარკვევა რთული და საპასუხისმგებლო საქმეა. თავის დროზე ივ. ჭავჭავაძე ალნიშნავდა, რომ „ანტონი კათალიკოზის ნიჭმა და მეცნიერული დაკვირვების უნარმა ქართული ენის აგებულების არა ერთი იმ თავისებურების შემჩნევა და პირველად აღნიშვნა შეაძლებინა, რომელიც თანამედროვე საენათმეცნიერო მწერლობაშიც ცნობილია“, თუმცა იმასაც აღნიშნავდა, რომ „ანტონი კათალიკოზის ხელოვნური, სქოლასტიკური ენა და მეტადრე მისი გრამატიკული ტერმინოლოგიის თანამედროვე ტერმინოლოგიასთან განსხვავებულობა მისი ნაშრომის გაგებასა და ჭეროვან შეფასებას მეტად აძნელებს. ანტონი კათალიკოზის ტერმინოლოგიის თანამედროვე შესატყვისობანი რომ გარკვეული იყოს, მაშინ მისი ნაშრომის შინაარსიც ადვილი გასაგები გახდებოდა და ის ღვაწლიც, რომელიც ქართული ენის შესწავლაში მას მიუძღვის, უფრო ცხადი შეიქმნებოდა“ (ივ. ჭავჭავაძე, 1937, გვ. 4—5).

მართალია, ივ. ჯავახიშვილის ეს მოსაზრება ნახევარი საუკუნის წინათ გამოითქვა და მას შემდეგ ბევრი გაკეთდა ანტონის მეცნიერული მემკვიდრეობის შესწავლისათვის, მაგრამ მაინც იჩენს თავს ზოგი პრობლემა, მრავალი სირთულე, რისი სრული დაძლევისა და გადაწყვეტის პრეტენზია არც ჩვენ გვაქვს.

ფაქტია და არაერთგზის აღნიშნულა, რომ ანტონი გრამატიკული ანალიზისას ხშირად ცდება, არასწორ კვალიფიკაციას აძლევს ფაქტებს. ეს ყოველივე გასაგები გახდება, თუ გავითვალისწინებთ იმდროინდელი გრამატიკული აზროვნების დონეს და, კერძოდ, ქართული ენის შესწავლის იმჟამინდელ მდგომარეობას. ფაქტია ისიც, რომ ანტონს, ფაქტობრივ, წინამორბედი არა ჰყავს, ყამირს ტეხს.

ჩვენი მიზანია, ძირითადად წარმოჩინდეს ანტონის დამსახურება — რა გააკეთა მან ფასეული ქართული ენის კვლევის საქმეში და არა ის, რისი გაკეთება ვერ შეძლო მან, ანდა რაში შეცდა.

მიანიშნებენ იმასაც, რომ ანტონის გრამატიკაში ხშირია ხელოვნური ფორმები. გვანტერესებს, რამდენად ხელოვნურია ესა თუ ის ფორმა და, შესაბამისად, რა არის მიზეზი ამგვარ ფორმათა გაჩენისა.

როგორც ცნობილია, ანტონის გრამატიკის ორი ვარიანტი არსებობს: პირველი — 1753 წლისა და მეორე — 1767 წლისა. ჩვენი მსჯელობა დაემყარება მეორე ვარიანტის ბეჭდურ გამოცემას (ანტონი კათალიკოსი, 1885). რადგან, როგორც აღნიშნავენ, „პირველი ვარიანტი მხითარ სებასტიელის სომხური გრამატიკის ნიმუშებს მისდევდა... მეორე — უფრო დამოუკიდებელიც იყო და უფრო სრულიც“ (არნ. ჩიქობავა, 1965, გვ. 86). მეორე ვარიანტის უპირატესობას პირველთან შედარებით ანტონიც არაერთხელ გახაზავს (ანტონი, 1885, გვ. 169—170, 183).

მსჯელობის გასაადვილებლად ანტონისეული უღვლილების სისტემის შედარებას მოვახდენთ ა. შანიძისეულ სისტემასთან. ა. შანიძისეულ საუღლებელ ერთეულთა სისტემაში, როგორც ცნობილია, ახალი ქართულისათვის გვაქვს სამი სერია და 11 მწკრივი. II სერიაში ა. შანიძე ბრძანებითისა და II ხოლმეობითის მწკრივებსაც წარმოადგენს და მიუთითებს, რომ „აქ შემოტანილია კილოებში შემონახული ორი მწკრივიც: ბრძანებითი და II ხოლმეობითი“ (ა. შანიძე, 1973, § 284). ამიტომ ჩვენი მსჯელობა ამ ორ საუღლებელ ერთეულსაც შეეხება. შესადარებლად ახალი ქართულის ნაკვეთეულთა სისტემას მივმართავთ იმიტომ, რომ, ჯერ ერთი, ანტონისდროინდელი ქართული ფაქტობრივ ახალი ქართულია და, მეორეც, ანალიზი ანტონის გრამატიკული სისტემისა ამის საფუძველს გვაძლევს.

ზმნის მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები ანტონის გრამატიკის I და II ნაწილშია განხილული. პირველ ნაწილში ძირითადად წარმოდგენილია უღვლილების პარადიგმები, უღვლილების ტიპები და მათი სახეობანი; მეორე ნაწილში თეორიულ მსჯელობაა ზმნური ფორმარმოებისა და ფუნქციების შესახებ. თავისთავად, ამგვარი აგება გრამატიკისა მნიშვნელოვან ფაქტად გვესახება: პრაქტიკული (I ნაწილი) და თეორიული (II ნაწილი) ღირებულება ნაშრომისა იზრდება.



უღვლილება, ანტონის აზრით, ზმნის კატეგორიაა, ისეთივე. როგორიც სხვა დანარჩენი: „ემდეგებიან ზმნასა, რიცხტსა ქუჭშე შემოსრულნი რუანი რამენი: 1. ნათესავი, 2. ნაცუთი, 3. სახე, 4. რიცხვ, 5. პირი, 6. დრო, 7. სქესი, 8. ულუა“ (გვ. 158)..

შენიშვნა: აქ ანტონი არ ჩანს ორიგინალური, რაოდენობაც და თანამიმდევრობაც ზმნური კატეგორიებისა ზ. შანშოვანისას ემთხვევა. თავს იჩენს მხოლოდ ზოგი ტერმინოლოგიური სხვაობა (შდრ.: ზ. შანშოვანი; 1881, გვ. 21-23).

საუღლებელ ერთეულს (ე. ი. მწკრივს, ნაკვთს) ანტონი დროს უწოდებს.

შენიშვნა: გასარკვევია, ზმნური კატეგორიების ჩამოთვლისას დასახელებული დრო დროის გრამატიკულ კატეგორიაზე მიაწინებს თუ საუღლებელ ერთეულზე; თუ არ განასხვავებს მას ავტორი:

უღვლილების სისტემაში ექვსი დროა წარმოდგენილი:

1. აწყოა
2. ნაყოა უსრული
3. ნაყოა სრული
4. ნაყოა უსრულისი
5. ნაყოა უუსრულისი
6. მყოობადი

შენიშვნა: საუღლებელ ერთეულთა რაოდენობა და თანამიმდევრობა აქაც ემთხვევა ზ. შანშოვანისას; სხვაობს ტერ-

მინოლოგია (მყოფი; ყოფილი უსრული, სრული, მარადის-
სრული, ზესრული; მყოფადი).

ანტონთან, ისევე როგორც მომდევნო პერიოდის ავტორთა ნაშ-
რომებში, უღვლილების საკითხების განხილვისას ყურადღება ექცევა
ზმნის ფორმასაც და ფუნქციასაც. სხვაგვარად: ზმნურ ფორმათა ან-
ტონისეული ანალიზი ფორმობრივ-ფუნქციურ პრინციპს. ემყარება-
კილოს (ავტორის ტერმინოლოგიით — სქესი) კატეგორია არსებითია.
ფორმათა განაწილებისას დროებში. კილოს მიხედვით განაწილება
ფორმათა ავტორს საშუალებას აძლევს, ზმნის ყველა შემჩნეული
ფორმა ამ 6 დროში გადაანაწილოს.

რა მასალას ემყარება ავტორი გრამატიკული ანალიზის დროს?
აღნიშნავენ, რომ „ანტონის გრამატიკაში დამოწმებული ზმნის უღვლი-
ლების პარადიგმები ცხადყოფს, რომ ანტონს ყველგან ძველი ქართუ-
ლის მასალა აქვს გათვალისწინებული [სქოლიოში: თუ მხედველობა-
ში არ მივიღებთ ძველ ქართულში არარსებულ, ფსევდოარქაულ ფორ-
მებს (პრწამნ... აღმიხუმის... ტიპისას)...]. შეცდომა იქ მოსდის,
რადგანაც მის დროს ძველი ქართულის ენობრივი მოვლენები უკვე
მკვდარია და, ამას გარდა, ენობრივი ინტუიცია მას ახალი ქართული-
ენის მოდელებს უკარნახებს (ამიტომაც არის. გაპარული პარადიგ-
მებში ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმები“ (ე. ბაბუ-
ნაშვილი, 1970, გვ. 176—177). ეს საინტერესო დაკვირვება საინტე-
რესო კითხვას აღძრავს: ანტონი ძველი ქართულის მასალას ემყარება.
(ეს არა მარტო პარადიგმებიდან, დამოწმებული ტექსტებიდანაც ჩანს),
მაგრამ ანტონის გრამატიკა ძველი ქართულის გრამატიკაა თუ ახალი-
ქართულისა, ე. ი. ანტონისდროინდელი ქართულისა? კითხვის დასმა-
იმდენად მიგვაჩნია ლოგიკურად, რამდენადაც ანტონისდროინდელი
ქართული ახალი ქართულია. ცოცხალ, სასაუბრო ენაში ძველი ქარ-
თულის ფაქტები ნაშთის სახითაა შემორჩენილი XVIII საუკუნეში
(ამის დასტურად სულხან-საბა ორბელიანისა და დავით გურამიშვი-
ლის გახსენებაც კმარა).

შენიშვნა: მართალია, გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც,
რომ იმავე სულხან-საბა ორბელიანის საერო და სასულიე-
რო ხასიათის თხზულებანი სხვაობენ სტილის თვალსაზრი-
სით: სასულიერო ხასიათის თხზულებანი არქაული სტი-
ლით იწერება, მაგრამ იმავე არქაულ ფორმათა ფუნქციურ-
სემანტიკური გააზრება, როგორც ჩანს, ახალი ქართულის-
პოზიციებიდან ხდება...

დასმულ კითხვაზე პასუხს მომდევნო მსჯელობა გაგვაცემინებს.

I სერიის ფორმები. ე. ბაბუნაშვილი აღნიშნავს: „ანტონს გამოუჩენებია ძველი ქართულის თითქმის ყველა მწკრივი: აწმყო, უწყვეტლის ხოლმეობითი. I კავშირებითი, წყვეტილი, II კავშირებითი, I თურმეობითი, II თურმეობითი სპორადულად, აწმყოს ხოლმეობითი, უწყვეტელი, I ბრძანებითი, II ბრძანებითი, II ხოლმეობითი. არ ჩანს მხოლოდ III კავშირებითი (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 177).

მართალია, I სერიის ფორმათაგან ანტონი ამჩნევს ყველა ფორმას ძველი ქართულისას:

აწმყო

აწმყოს ხოლმეობითს

უწყვეტელს

I ბრძანებითს

უწყვეტელის ხოლმეობითს

I კავშირებითს

მაგრამ ამ ექვსი ნაკეთის ფორმებს პარადიგმებში სამ ღროში ანაწილებს:

აწმყოში,

უწყვეტელში (ნამყო უსრულში — ავტორის ტერმინოლოგიით), I კავშირებითში (საწადისისა სქესისა აწმყო-მყოფადში).

რაშია საქმე? ფორმებს ამჩნევს, აანალიზებს და უღვლილების სისტემაში ყველას ვერ უძებნის ადგილს? ავტორისათვის დამახასიათებელი ენობრივი ალღოს პატრონისათვის და, საერთოდ, ენათმეცნიერული ანალიზის ხელოვანისათვის, ეს ფაქტი თითქოს უცნაურად უღერს.

ამთავითვე ვიტყვით: ახალი ქართულის ენობრივი სინამდვილე ახდენს გავლენას ანტონზე; ახალი ქართულის სემანტიკურ-ფუნქციური პოზიციებიდან უყურებს ძველი ქართულის ფაქტებს და ამიტომ ძველი ფაქტების კვალიფიკაცია ყოველთვის ვერ იქნება სწორი; სხვაგვარად: ფორმობრივად ძველი ქართულის მონაცემი სემანტიკურად ახალი ქართულის პოზიციებიდანაა გაანალიზებული.

ა წ მ ყ ო - მ ყ ო ფ ა დ ი. აწმყოს პარადიგმებში ანტონი ძველი ქართულის ვითარებას ასახავს: უზმნისწინო და ზმნისწინიანი ვარიანტი ინტონისათვის ორივე აწმყოა თხრობითი კილოსი; მაგ.: აწმყოა, ერთი მხრივ, ვასტამ, ვისტმევი, ვაწჟენ, ვაგტშმ... მეორე მხრივ, შევჰკრავ, განვჰბან, განვიბანები, აღვიხტამ, აღვიხმი...

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ზმნისწინის საკითხი ანტონთან საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს. უღვლილების პარადიგმებში

(I ნაწილში) ზმნა ყველა დროში ან უზმნისწინოდაა წარმოდგენილი, ან ზმნისწინით. ზმნისწინის ფუნქციათაგან მომავალი დროის გამოხატვაზე ანტონი არას ამბობს. ისე კი, 12 ზმნის პარადიგმიდან 9 უზმნისწინოდაა წარმოდგენილი, 3 — ზმნისწინით (შევჰკრავ, განვჰბან, აღვიხტამ)... საერთოდ კი, უღვლილების ტიპებზე და მის სახეობებზე მსჯელობისას ანტონი I ნაწილში 80-მდე ზმნას განიხილავს. ამათგან ათიოდეს წარმოადგენს ზმნისწინით. ჩვეულებრივ მსჯელობისას აწმყოს ფორმას (უზმნისწინოს) ასახელებს და საუბრობს მის შიჰართებაზე ნამყო სრულსა და მყოობადთან (ე. ი. მეორე კავშირებითთან). ძნელი სათქმელია, ძირითადად უზმნისწინო ფორმათა შესახებ მსჯელობა ნიშნავს თუ არა იმას, რომ სწორედ ამგვარ ფორმებში ხედავს ავტორი აწმყოს მნიშვნელობას. ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს გამორიცხული ამგვარი გაგებაც.

ზმნისწინის ფუნქციაზე, მიანიჭოს ზმნას მყოფადის გაგება, არაა საუბარი ანტონთან. საერთოდ, ზმნისწინის საგანგებო როლს ზმნური ფორმის სემანტიკურ გაგებაში, როგორც ჩანს, გრძნობს ავტორი, მაგრამ არაა ბოლომდე გააზრებული მისი მნიშვნელობა და ამიტომ თავს არიდებს ერთსა და იმავე პარადიგმაში ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა წარმოდგენას. საგულისხმო ფაქტია, რომ ანტონმა გამოყო ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ყველა ზმნისწინი (ირ. ვე-შაჰიძე, 1967, გვ. 4—8). გრამატიკის II ნაწილში, სადაც საგანგებო მსჯელობაა ზმნისწინზე, აღნიშნავს, რომ ისინი არიან „მეტყალებელნი შათისა მნიშვნელობისანი, რომელთაცა ზედ-დაედებიან“. ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ანტონი მიანიშნებს ზმნისწინის არა რომელიმე კონკრეტულ მნიშვნელობაზე, არამედ ზოგადად შენიშნავს, რომ ზმნისწინის დართვა ზმნას გარკვეული თვალსაზრისით მნიშვნელობას უცვლის (მდრ. აღ. ფოცხიშვილი, 1979, გვ. 106). ამგვარი დასკვნის უფლებას გვაძლევს ანტონის შემდგომი მსჯელობა: „ხოლო ესენი (ზმნისწინები — გ. გ.), წტილილ მხედტშლობითა ღრამმატიკოსისათა, არიან მნიშვნელ რაამესა“ (გვ. 160). ე. ი. მათ რალაც მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ კონკრეტულად რა, ამის თაობაზე არას შენიშნავს.

საგანგებოდ ზმნისწინზე იმიტომ შევჩერდით, რომ ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებს ავტორი ორივეს აწმყოდ მიიჩნევს, არა იმიტომ, რომ ძველი ქართული სინამდვილის გრამატიკულ აღწერას ახდენს, არამედ თავს არიდებს ზმნისწინის ფორმაწარმოებით ფუნქციაზე ყურადღების გამახვილებას. ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირების შესაძლებლობას ხედავს ყველა დროში. ყველგან ზმნისწინი ერთი ფუნქციისად მიიჩნევა.

ლირსსაცნობია ის ფაქტი, რომ ძველი ქართულის ე. წ. აწმყოს ხოლმეობითი, რომელსაც, რა თქმა უნდა, ამჩნევს ავტორი, მისთვის

აწმყოს ვარიანტია მხოლოდ პირის ნიშნით განსხვავებული; მიანიშნებს იმასაც, რომ ამგვარი ვარიანტი ყველა ზმნას შეიძლება ჰქონდეს: „ყოველი ზმნაა აწმყოსა დროსა შინაჲ პირისამებრ მესამისა შესაძლებელ არს ნიშნითა ამით ნ განპიროვნებად, მაგალითებრ: ჰრწამნ, შეჰკრავნ, ჰსცემნ და სხუანი“ (გვ. 171). აღნიშნავს იმასაც, რომ სანიან და ნარიან მხოლოდობითის ფორმებს მრავლობითებიც შესაბამისი აქვთ: „რომელსაცა აწმყოსა შინა დროსა, პირსა მესამესა, აპიროვნებს ნ, მაგალითებრ: ჰრწამნ, მამრავლებელ ექმნების კტალად ნ. მაგალითებრ: ჰრწამნ“ (იქვე). ეს ფორმა სამეცნიერო ლიტერატურაში კვალიფიცირებულია „ქართულში არარსებულ, ფსევდოარქაულ ფორმად“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 176) მართალია, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ანტონი ცდება, მაგრამ ამ შეცდომას საფუძველი ისევ ძველ ქართულში ეძებნება. ისეთი შემთხვევების არსებობა ძველ ქართულში, როგორიცაა:

აწმყო: ა-ქუნ-ს || ა-ქუ-ს
ჩან-ს || ჩა-ს

აწმყ. ხოლმ. ა-ქუნ || ა-ქუნ-ნ
ჩან || ჩან-ნ

უბიძგებს ავტორს ჰრწამნ ფორმის შექმნისაკენ. მართალია, ფორმა ხელოვნურია, მაგრამ საფუძველს ამგვარი ფორმის შექმნისას ძველი ქართულის ენობრივი სინამდვილე იძლევა.

შენიშნავ: ეს რომ ასეა, ამას ისიც ადასტურებს, რომ ავტორისეულ მსჯელობაში აქუნ ფორმას აწმყოს მრავლობითი რიცხვის მნიშვნელობით გამოიყენებს: „...მამრავლედ და მაპიროვნედ აქუნ იგივე ნიშანნი“... (გვ. 181) შდრ.: „მესამისა მიმართ პირისა აქუს მაპიროვნედ მხოლოდობითად“ (გვ. 187). ასევე: „მრავალნი ნამყოსა სრულსა დროსა შინანი ზმნანი სხუსა და სხუსა უღლულებისანი ჰსჩანნ: ერთშესახედავყოფად“... (გვ. 187).

სამწუხაროდ, ანტონი ვერ ამჩნევს ძველი ქართულის აწმყოს. ხოლმეობითის მრავლობითის ფორმებს -ედ ბოლოსართით, მაგრამ: ფაქტი მაინც საგანგებო მსჯელობას მოითხოვს. საქმე ისაა, რომ პირველ ნაწილში, უღვლილების პარადიგმებში, ნარიანი აწმყო საერთოდ არაა წარმოდგენილი. ყველა შემთხვევაში ხანიანი ფორმებია მესამე პირში შეჰკრავს ტიპისა. ე. ი. ავტორი პარალელურ ხანიან და ნარიან ვარიანტთაგან ძირითადად პირველს მიიჩნევს. ნარიან ფორმებში აწმყოს გაგებას ხედავს; ვერ ამჩნევს სემანტიკურ სხვაობას არს და არა ფორმებს შორის. ვითარება ნათელია: ანტონი ძველი ქართულის

ფაქტებს ახალი ქართულის ფუნქციურ-სემანტიკური პოზიციებიდან
ხედავს.

და ის ფაქტი, რომ პარალელურ (ნარიან და სანიან) ვარიანტთაგან
ძირითადად სანიანს მიიჩნევს, პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთის
უპირატესობის მინიჭების ანტონისეულ პრინციპზეც მიგვანიშნებს:
„არს და არნ ორივე აწმყოა (ანტონისათვის): სიხშირე სანიანი ფორმე-
ბის გამოყენებისა წყვეტს არს ფორმის ძირითადობის საკითხს. პარა-
ლელურ ფორმათაგან ერთ-ერთის ძირითადად მიჩნევის სიხშირული
მონაცემების გათვალისწინება უმთავრესი პრინციპია ანტონისათვის.
სიხშირული მონაცემები ძველი ქართულის მიხედვით განისაზღვრება.
აქაც და სხვა შემთხვევაშიც ანტონი ცდილობს სალიტერატურო ენის
ნორმათა დადგენასაც (ალ. ფოცხიშვილი, 1971, გვ. 117).

უწყვეტელი (ნამყო უსრული). ე. ბაბუნაშვილი აღნიშ-
ნავს, რომ „ანტონის ნამყო უსრული, როგორც ეს ჩანს მისი მსჯე-
ლობიდან და პარადიგმებიდანაც, ეს არის ძირითადად ძველი ქართუ-
ლის უწყვეტლის ხოლმეობითი („განეჰბანდი, განჰბანდი, განჰბანდის,
განეჰბანდით, განჰბანდით, განჰბანდიან. II, 16v) თუმცა ხანდახან
მხოლოებით III პირში უწყვეტლის ფორმებიც დასტურდება
„შეიყუარებდა“. I, 21v) და მრავლობითის III პირში კავშირებითი
I-საც (შეიყუარებენ — I, 21v)“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 155).

ამგვარი დასკვნის გაკეთების საშუალებას, რა თქმა უნდა, გვაძ-
ლევს ძველი ქართული ენის ნორმათა გათვალისწინება და ანტონისე-
ულ პარადიგმათა ანალიზი. მაგრამ, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებე-
ლია ზოგი რამ. კერძოდ: განსხვავებულად უნდა მივუდგეთ, ერთი
მხრივ, I და II პირის ფორმებს და, მეორე მხრივ, III პირის ფორ-
მებს.

ფაქტია. რომ ანტონის პარადიგმებში წარმოდგენილი I და II პი-
რის ფორმები ძველი ქართულის უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორ-
მებია როგორც დონიან, ისე ოდიან ზმნებში, მაგრამ ისიც ფაქტია,
რომ ძველსავე ქართულში დონიანი ზმნების უწყვეტლისა და უწყვეტ-
ლის ხოლმეობითის ფორმები I და II პირში ფორმოებრივად ემთხვე-
ვა ერთმანეთს; მათი გარჩევა არ ხერხდება ფორმოებრივად. ისიც გასა-
თვალისწინებელია, რომ დონიანებისა და ოდიანების უწყვეტლის
ფორმათა გაერთიანოვნება ძველსავე ქართულში იწყება. რამდენა-
დაც ანტონი ვერ ხედავს სხვაობას აწმყოსა და აწმყოს ზოლმეობითს
შორის (არს-არნ), მოსალოდნელია, რომ ვერც ის სხვაობა იქნეს ფიქ-
სირებული. რაც უწყვეტელსა და უწყვეტლის ხოლმეობითს შორისაა.
ამ ორ ოდენობას ანტონი სემანტიკურად არ განარჩევს. უფრო მეტიც,

რამდენადაც ოდიანი ზმნების ძველი ქართულის უწყვეტელი (ოდ-თ დაბოლოებით) არც ერთ შემთხვევაში არაა წარმოდგენილი ნამყოფსრულის პარადიგმაში და, პირიქით, ოდე ტიპის დაბოლოების მქონე ფორმები I კავშირებითის (მყოფადის — ავტორის ტერმინოლოგიით) პარადიგმაშია წარმოდგენილი დე ტიპის დაბოლოების ფორმათა გვერდით, აშკარაა, რომ სემანტიკურ-ფუნქციური შეფასება ამ ფორმათა ახალი ქართულის პოზიციებიდან ხდება.

უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებზე მსჯელობა ამ შემთხვევაში ძირითადად III პირის ფორმათა მონაცემებს უნდა დაემყაროს. III პირის ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით სამი შემთხვევა გაირჩევა:

1. როცა მხოლოდობითა და მრავლობითში უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებია წარმოდგენილი:

შეჰკრვდის, შეჰკრვდიან (გვ. 24)

განბანიდის, განბანიდიან (გვ. 27)

2. როცა ორსავე რიცხვში უწყვეტლის ფორმებია წარმოდგენილი:

განიბანებოდა, განიბანებოდენ (გვ. 29)

აწყენდა, აწყენდენ (გვ. 49)

3. როცა ხდება პარადიგმათა აღრევა: მხოლოდობითში უწყვეტლის ფორმა, მრავლობითში — უწყვეტლის ხოლმეობითის და პირიქით:

განიბანებოდა, განიბანებოდიან (გვ. 29)

ასმიდა, ასმიდიან (გვ. 39)

ჰგტმდა, ჰგტმდიან (გვ. 56)

ანდა:

შეიკრვოდის, შეიკრვოდენ (გვ. 26)

აყოფინებდის, აყოფინებდენ (გვ. 72)

შენიშვნა: 1. ღირსსაცნობია ის ფაქტიც, რომ უწყვეტელში სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითობის ფორმები ახალი ქართულისაა (-ენ სუფიქსით); ძველი ქართულის ფორმები ანტონთან არ გვხვდება (-ეს ბოლოსართით).

2. უწყვეტლის პარადიგმაში წარმოდგენილი შეიყვარებდენ ტიპის ფორმათა გაგება I კავშირებითის ფორმებად (შდრ. ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 155) არ გვეჩვენება მარ-

თებულად. ისინი ახალი ქართულის უწყვეტლის ფორმებია, რომლებიც ფორმოებრივად ძველი ქართულის I კავშირებითს ემთხვევა. როგორც ქვევით ვნახავთ, ანტონის გრამატიკაში არ არის შემთხვევა ერთი საუღლებელი ერთეულის პარადიგმაში სხვადასხვა სემანტიკის ფორმების წარმოდგენისა. აწყენდა და აწყენდენ მხოლოდ სუბიექტის რიცხვით განსხვავებული ფორმებია; შესაბამისად, მრავლობითიც ახალი ქართულის უწყვეტლის ფორმად უნდა იქნეს მიჩნეული.

აღნიშნული სამი შემთხვევიდან II და III შემთხვევა იშვიათია. უფრო ხშირია I შემთხვევა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ III პირის უწყვეტლის ფორმები მხოლოდ პირველ ნაწილში, პარადიგმაში, არის წარმოდგენილი. II, თეორიულ, ნაწილში მხოლოდ უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებია დამოწმებული. უფრო სწორად, მოყვანილი 15 მაგალითიდან მხოლოდ ერთია უწყვეტლისა, ისიც მხოლოდობითში: ჰსწონიდა (გვ. 179). არც ეს ჩანს შემთხვევითი: მეორე ნაწილში ჯერ წესებს გვთავაზობს უწყვეტლის წარმოებისას, ხოლო შემდგომ ამ წესების შესაბამისად წარმოადგენს ფორმებს. აქ აღრევა ნაკლებ მოსალოდნელიც იყო. ხოლო პირველ ნაწილში პარადიგმათა აგებისას სასაუბრო ენის გავლენამ იჩინა თავი და გაიპარა რეალური ფორმები.

ვფიქრობთ: უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმათა ამგვარი აღრევა იმის მაუწყებელია არის, რომ ეს ორი განსხვავებული ერთეული ანტონისათვის ფუნქციურ-სემანტიკურად ერთი და იგივეა. ამავე დროს, უწყვეტლის ფორმათა (III პირის მაგალითზე) სიმცირე და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმათა სიჭარბე მოყვანილ საილუსტრაციო მასალაში გამოწვეული უნდა იყოს ანტონის ენობრივი პოზიციით — მაღალი სტილისათვის შესაფერისად -ის/-იან ტიპის დაბოლოებიან ფორმებს მიიჩნევს (ავტორისეული მსჯელობაც ამგვარი ფორმებით მიმდინარეობს). თავისი დროის სასაუბრო ქართულიდან ამომდინარე ამ ტიპის ფორმებს უფრო არქაულად თვლის.

ამდენად, უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმები ანტონისათვის ერთი და იგივე ფუნქციურ-სემანტიკური ოდენობაა. აღქმა აქაც ახალი ქართულის პოზიციებიდან ხდება. სინონიმურ (ანტონის გაგებით) ფორმათაგან ერთ-ერთის ძირითადად მიჩნევას ამ შემთხვევაში არქაულობის პრინციპი (ანტონისავე გაგებით) განსაზღვრავს.

ანტონი საგანგებო ყურადღებას ამახვილებს ნამყო უსრულის წარმოებაზე. აღნიშნავს, რომ „საზღერებითისა სქესისა ნამყოსა უს-

რულისა, ესე იგი. არა სრულისა დროსა შინანი ზმნანი წარმოებენ საზღტრებითისავე სქესისა, აწმყოსა დროსა შინათა ზმნათაგან“ (გვ. 178); რომ „მაპიროვნედ სამთავე პირთა მიმართ, იგივე არნს, რადცალა არნს აწმყოთა დროთა შინათა, ეგ-სახედ მამრავლედ-ცა. ხოლო ნიშნად თვისისა არა სრულებისა, მიიღებენ მარცტალსა...“ (გვ. 179); რომ „ღი და ოდი მარცტალთა მიერ არიან არა სრულ“ (გვ. 181). თუმცა ამ უკანასკნელთაც დაშლის და -ი-ს გამოყოფს, რომელსაც საკუთარ, ზოგად ნიშნად მიიჩნევს უწყვეტლისათვის: „იკიდურებენ უწინარეს ნიშნისა არა სრულებისა ასოჲსა ამის ო სამთავე პირთა შინა მხოლოდობითისამებრცა და მრავლობითისა“ (გვ. 180). ნამყო უსრულის ფორმის ანალიზი, როგორც ვხედავთ, სწორია: აწმყოს ფუძე + ღ-ი, ანდა ოდ-ი: ო საკუთრივ ნამყო უსრულის მაწარმოებელია (ღ და ოდ ე-სთან კომბინაციაში პირველ კავშირებითშიც — საწადისისა სქესისა აწმყოჲ და მყოზადი — გვხვდება. ამასაც ამჩნევს ანტონი). -ი-ს საკუთრივ ნამყო უსრულის ნიშნად მიჩნევა არ ჩანს შემთხვევითი ავტორისათვის. ეგევე ო, როგორც ჩანს, ავტორს გაიგებულა აქვს II ხოლმეობითის -ი სუფიქსთან.

შენიშვნა: საინტერესო ჩანს ისიც, რომ ეგევე ი გაიგივებულია აწმყოში ვნებითების ო სუფიქსთან: „ესე (ე. ი. II ხოლმეობითის ფორმები) მსგავსი არს ვნებითისა ვიბრწყინვი, ვისურვი“ (გვ. 181). აქ მხოლოდ მასალობრივი იგივეობის საკითხი რომ არ დგას, იქიდანაც ჩანს, რომ ნამყო სრულის ი-სთან მისი გაიგივება არ ხდება.

II ხოლმეობითის ფორმებს ანტონი, რა თქმა უნდა, ამჩნევს, მაგრამ მიიჩნევს მათ ნამყო უსრულად: „სხვათა ნიშნებითა იქმნებიან ზმნანი ნამყოსა დროსა არა სრულსა შინა მიმოზრილ, ხოლო ნიშანნი იგი არიან: 1, ო, 2, ვ, მაგალითებრ: შევიკრი, განვიბანი, შევიყუარი... ვჰყვ... ვჰსძრკვ... ესენი ორითა ნიშნითა არიან არა სრულნი, ესე იგი განკიდურებითა: 1. ო მარცტლისათა, მაგალითებრ: ვჰნერგი, 2. ვ, მაგალითებრ: ვჰყვ, და სხუანი. ხოლო მამრავლედ და მაპიროვნედ აქუნნ იგივე ნიშანნი, რომელნიცა ღი და ოდი მარცტალთა მიერ არიან არა სრულ“ (გვ. 181).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „არანაყლებ საინტერესოა ანტონის მიერ II ხოლმეობითის ფორმების უწყვეტლად გამოცხადება. როგორც ჩანს, ანტონს შეუშინებია, რომ ძველ ქართულში ასეთი ფორმები უწყვეტლის ფუნქციით გამოიყენება“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970. გვ. 156). ძველ ქართულში რომ II ხოლმეობითი უწყვეტლის მნიშვნელობით გამოიყენება, ეს არ უნდა იყოს არსებით-

თი საფუძველი ანტონისეული ანალიზისათვის. მთავარი აქაც ის ჩანს, რომ ანტონი ვერ ამჩნევს იმ სემანტიკურ სხვაობას, რაცაა უწყვეტელსა და II ხოლმეობითს შორის. ფორმათა ამგვარი ანალიზის საფუძველი აქაც ახალი ქართულის პოზიციებიდან კვრეტაა.

ამგვარად: მეორე ხოლმეობითი ანტონის გაგებით იგივე ნამყო უსრულია, მისი ფორმობრივი ვარიანტი.

ნამყო უსრულადაა გაგებული, მის ფორმობრივ ვარიანტად, ძველი ქართულის I ბრძანებითიც: „კჳალად მაპიროვნედ აქუს ზმნათა ამათთა, მესამისა პირისათა, ნამყოთა არა სრულთა დროთა შინა ნ, მაგალითებრ: შეჰკრვდინ, განჰბანდინ, ჰქტჳთდინ, ჰსძრკვდინ, და სხტანი“ (გვ. 181). მართალია, აქ მრავლობითის ორმაგნარიან ფორმებს გვთავაზობს (მსგავსად აწმყოს ხოლმეობითისა) — შეჰკრვდინნ, შეიყტარებდინნ... — მაგრამ ცოტა ქვევით, I კავშირებითის ფორმებზე მსჯელობისას, I ბრძანებითის ფორმები მოჰყავს და სწორადაც! „მხოლობითისამებრ მაპიროვნედ იქმნებიან ნ. მაგალითებრ: შეიკრვოლინ, შეიკტარებოლინ, ხოლო მამრავლედ ედ მარცტალი, მაგალითებრ: შეიკრვოლედ, განიბანებოლედ, აღიხტმოლედ და სხტანი“ (გვ. 184).

შენიშვნა: ისიც საგულისხმო ფაქტია, რომ მხოლობითის ნარიან ფორმას მეწყვილედ მრავლობითში ედ-იან ფორმას დაუყენებს.

როგორც ვნახეთ, ნამყო უსრულზე მსჯელობისას ანტონი განიხილავს სხვადასხვა საუღლებელი ერთეულის ფორმებს: უწყვეტლისას, უწყვეტლის ხოლმეობითისას, I ბრძანებითისას, მეორე ხოლმეობითისას. ყველა ეს ფორმა ანტონისათვის შინაარსობრივად იდენტურია. ავტორი საჭიროდ ცნობს თითოეული მათგანის ანალიზს, რამდენადაც მიზანი გრამატიკული ფორმის დახასიათებაა ფუნქციურ-სემანტიკური თვალსაზრისით. რადგან ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი საუღლებელ ერთეულთა გამოყოფისა ფორმის ფუნქციურ-სემანტიკური მხარის გათვალისწინებაა, ამიტომ რამდენიმე ფორმა ერთ საუღლებელ ერთეულში იყრის თავს. ე. ი. ანალიზებს ძირითადად ძველი ქართული ენის მასალას, ფორმა არ რჩება შეუმჩნეველი, მაგრამ ხდება ფუნქციურ-სემანტიკურად ამ ფორმათა იდენტიფიკაცია. გრამატიკის II ნაწილში ყველა მათგანს ეძებნება ადგილი; პარადიგმებში ასე არაა. მაგრამ ლირსაცნობია ის, რომ პარადიგმებში ფორმობრივი პრინციპი მკაცრადაა გატარებული (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის III პირის ფორმებს): ფუნქციურ-სემანტიკურად იდენტური (ანტონისათვის) II ხოლმეო-

ბითის ფორმა არ შეიძლება მოხვდეს უწყვეტლის ფორმის გვერდით ერთ პარადიგმაში. ერთადერთი შემთხვევაა, როცა I ნაწილში II ხოლმეობითის ფორმებია ნამყო უსრულის პარადიგმაში: ვიყვი, იყვი, იყვის... (გვ. 21) საგულისხმო შემთხვევაა: ვარ ზმნას უწყვეტლის ფორმა არა აქვს და ანტონმა ნამყო უსრულის დროში II ხოლმეობითის ფორმა ჩასვა, მისი აზრით, იგივე ნამყო უსრული. რა თქმა უნდა, ზმნას უწყვეტლის ფორმა რომ ჰქონოდა, II ხოლმეობითი პარადიგმაში არ მოხვდებოდა.

ძირითადი საფუძველი სხვადასხვა ფორმათა ერთ სემანტიკურ-ფუნქციურ ოდენობად გააზრებისა ისაა, რომ ხოლმეობითობის კატეგორია ანტონს შეუმჩნეველი დარჩა. ეს კი იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ აღნიშნული კატეგორია ანტონისდროინდელი ქართულისათვის უკვე ისტორიული ფაქტია. ანტონი ფორმას ახალი ქართულის ფუნქციურ-სემანტიკური პოზიციიდან აფასებს.

I კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი (საწადისისა სქესისა აწყოად და მყობადი).

I კავშირებითის ფორმები, ისევე როგორც საწადისი (კავშირებითი) კილოს სხვა ფორმები, ვაშათუ შორისდებულს დაირთავს.

I კავშირებითისათვის სპეციფიკურად ანტონი დე და ოდე დაბოლოებებს მიიჩნევს. ამასთანავე გახაზავს, რომ ოდე დაბოლოება ვნებითი გვარის ზმნათათვისაა დამახასიათებელი (გვ. 184).

ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტს, რომ ამ საუღლებელი ერთეულის ფორმოებრივი ანალიზი ახალი ქართულის ვითარებას ასახავს: ოდ-იან ზმნებთან ე სუფიქსი გვაქვს. ე-ს სპეციფიკურ კავშირებითის ფორმანტად გააზრება ანტონს ერთ ლაფსუსს დააშვებინებს: შეიკრვოდედ, განიბანებოდედ ტიპის ფორმებს I კავშირებითად გაიაზრებს (გვ. 184).

II სერიის ფორმები. ნ ა მ ყ ო ს რ უ ლ ი. ამ საუღლებელ ერთეულს ანტონი ერთ-ერთ ძირითად საუღლებელ ერთეულად მიიჩნევს. იგი ყველა ზმნის პარადიგმაშია წარმოდგენილი.

შენიშვნა: მხოლოდ ერთი ზმნის შემთხვევაშია აღრეული პარადიგმა (I ნაწილში). ნამყო სრულად წარმოგვიდგენს ფორმებს: ვპსციქტდ, პსციქტდ, პსციქტდა; ვპსციქტშთ, პსციქტშთ, პსციქტშს. ეს ერთადერთი შემთხვევაა ანტონთან, როცა ერთი და იმავე ზმნის ერთი დროის პარადიგმაში მხოლოდობითი და მრავლობითი ასე სხვაობს ფორმოებრივად. მხოლოდობითის ფორმები ნამყო უსრულის ფორმებია, მრავლობითისა — ნამყო სრულის. ფაქტის ახსნა ჯირს.

ნამყო სრულისთვის, ისევე როგორც აწმყოსთვის, საყრდენად ანტონს მასდარი მიაჩნია: „სრულსა დროსა შინანი ზმნანი, საზღვრე-ბითისა სქესისა მებრნი, წარმოებენ ძირთაგან თქმულთა“ (გვ. 187). თუმცა ამას სხვაგვარი მსჯელობა მოსდევს; თუ სწორად გვესმის ანტონის აზრი, მსჯელობა ასე გრძელდება: ნამყო სრულისთვის ამო-სავალია (საყრდენია) აწმყო, რომლისთვისაც თავისთავად ამოსავალია მასდარი: „კჳლად უფრორე შესაბამ არს, რათა პირველად იწარ-მოონცა ძირთაგან თვსთა, აწმყოსა შინა ზმნათა და მათგან სხტათა, მაგრა, ვინამთგან ნამყოდ სრულად დროებითნი სხტაობენ, აწმყოდ დროებითთაგან ითქმიან საშუალობითა (ხაზი ავტორისაა — გ. გ.), აწმყოდ დროებითთა ზმნათთა ძირთაგან პირველად წარმოებად ზმნა-ნი ნამყოსა სრულსა დროსა შინანი“ (გვ. 187).

ზმნური ფორმაწარმოების თვალსაზრისით ფასეულად მიგვაჩნია აწმყოსა და ნამყო სრულის ფორმათა წარმოების ურთიერთმიმართე-ბის საკითხის დასმა. საგულისხმოა ანტონის დაკვირვება იმის თაობა-ზე, რომ აწმყოს ფორმის სტრუქტურა (წარმოება) არ განსაზღვრავს ნამყო სრულის წარმოების ტიპს. სხვაგვარად: ზმნები აწმყოში შეიძ-ლება ერთგვარად იწარმოებდეს ფორმებს, მაგრამ განსხვავებული იყოს მათი ნამყო სრულის წარმოება: „აღვიხტამ, ვჰსდგამ არიან ერთის უღვლილებისა ქტჴშენი და ერთ-ხატნი აწმყოსა დროსა შინანი, მაგრა ნამყოსა სრულსა დროსა შინა განსხტავებულნი ურთიერთას, მაგალი-თებრ: აღვიხტ, ვადგჳ“ (გვ. 170).

ეს ფაქტი იმდენად გვეჩვენება საინტერესოდ, რამდენადაც დღე-საც კი ნამყო სრულის წარმოების საკითხებს აწმყოს ფორმათა წარ-მოებიდან ამოსვლით განიხილავენ.

მიუხედავად იმისა, რომ ნამყო სრულის ფორმათა წარმოება თით-ქოსდა მარტივია, ყველაზე მეტი აღრევა და სიჭრელე აქ გვაქვს ან-ტონთან. რვა ნიშანს გამოყოფს ნამყო სრულის მაწარმოებლად ავტო-რი: 1. ა (შეეჰყარ, განეჰყავ), 2. ე (შევიყტარე, ვეც), 3. ოდა (მჰსურ-ოდა), 4. ი (განვარდი), 5. ჟ (აღვიხტ), 6. შ (ვისურტჴ, ვჰსდარტჴ), 7. ჯ (დავადგ) და 8. „ვგდ, და ოდესმე დ“ (ვჰსდევჯდ, ვჰსწონდ) (გვ. 187).

როგორც ვხედავთ, მართებულადაა გამოყოფილი მე-2 და მე-4 შემთხვევაში ნამყო სრულის მაწარმოებელი ე და ი; აქვე შემოვა მე-6 შემთხვევაც — შ მაწარმოებელი: ეს ავტორის ორთოგრაფიის თავი-სებურებაა: ჟ-ს შემდგომ ე ყოველთვის შ-ს სახითაა წარმოდგენილი (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 52). რა თქმა უნდა, შეცდომაა ვარ, ყავ, ვეც მაგალითთა შემთხვევაში ფუძისეული ხმოვნის მაწარმოებლად მიჩნევა, მაგრამ თავისთავად საინტერესოა ის, რომ ამ ხმოვანთა გამო-

ვლენა ნამყო სრულის თავისებურებად მიიჩნევა (ამ ტიპის ზმნათა ღირს სრული სახით მხოლოდ ნამყო ძირითადში წარმოგვიდგება!). მე-3 შემაჯავებელში შეცდომის წყარო მსურს სტატისტიკური ზმნის ფორმალური თავისებურება: მსურდა ნამყო უსრულია, ნამყო სრული არ ეწარმოება; ფუნქციურად მსურდა იტვირთავს ნამყო სრულის მნიშვნელობას. არასწორი ანალიზის მიზეზი მე-8 შემთხვევაშიც ნამყო სრულისა და ნამყო უსრულის ფუნქციურ-სემანტიკური მსგავსება უნდა იყოს. გაუგებარია მე-5 შემთხვევაში ბოლოციდური ჟ-ს მიჩნევა ნამყო სრულის ნიშნად. ანტონი ჩვეულებრივ ნამყო სრულის ფორმის შეპირისპირებას ახდენს აწმყოფის ფორმასთან და განსხვავებულ ნიშანს დაარქმევს ნამყო სრულის ნიშანს. ჟ ამ ტიპის ზმნებთან აწმყოფიც გვაქვს (აღვიწყობა)... ფაქტის ახსნა ჭირს.

სწორია ავტორის დაკვირვება იმის თაობაზე, რომ სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად ა და ო ნამყო სრულის ფორმათა წარმოების თავისებურებაა (გვ. 187). თუმცა შეცდომა იჩენს თავს მრავლობითის ფორმებზე მსჯელობისას: ჰსწერეს, ჰაჟსწერეს ფორმებში მრავლობითის ნიშნად ხ არის მიჩნეული; შეცდომა I—II პირთან III პირის ფორმის შეპირისპირებამ დააშვებინა: ვჰსწერეთ, ჰსწერეთ, ჰსწერეს...

ყურადღებას მივაქცევთ იმასაც, რომ III პირის მრავლობითი რიცხვის შესახებ მსჯელობისას განასხვავებს ვითარებას მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებში. განმარტავს, რომ „მესამისა მიმართ პირისა, ზმნათა ამათ ვნებითთა ნამყოდ სრულ დროებითთა მამრავლედ აქტსყე: 1. ენ, 2. ნენ ანუ ნეს. ნიშანთა ამათ ყოველთა მიიღებენ ყოვლისა უღვლილებისა ქტშენი ზმნანი ყოვლისა მაგალითისა მებრნი“ (გვ. 190). საინტერესოა ის, რომ ნენ და ნეს ერთიმეორის ვარიანტებადაა ჩათვლილი. მიუხედავად იმისა, რომ ანტონისათვის საანალიზო მასალა ძველი ქართულისაა, ავტორი მაინც ვერ გაეცქა ახალი ქართულის ფაქტებს. თუმცა პარადიგმებში (I ნაწილში) ჰარზობს ნეს (ანდა ეს) ტიპის დამოლოება. ვფიქრობთ, ეს ანტონის ენობრივი პოზიციით უნდა აიხსნას.

მეორე კავშირებითი (საზღვრებითისა სქესისა მყოლობადი). ეს საუღლებელი ერთეული სწორადაა გამოყოფილი და ანალიზიც მართებულია. სამ მაწარმოებელს გამოყოფს: ა, ე, ო. „არიან ნიშანნი მყოობადსა შინა მოხრილთა ზმნათანი: 1. ა, მაგალითებრ: შეეპკრა, განეჰსნა, ვჰქმნა, და სხტანი, 2. ო, მაგალითებრ: აღვლესო, ვჰქტშთო, ვჰსწერო, და სხტანი. 3. ე, მაგალითებრ: ვჰსდგე, განეჰარდე, განეჰსძლიერდე, ვესვიდე, და სხტანი“ (გვ. 195).

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ I ნაწილში უღვლილების სახეობებზე მსჯელობისას, ერთ-ერთი არსებითი ნიშანი ზმნათა დახასიათე-

ზისა ნამყო სრულისა და მყოობადის ფორმათა ურთიერთმიმართების საკითხია: „ესე სრულსა ღროსა შინა საშუალ შემოიყვანს ა. მაგალითებრ: შეევკარ და მყოობადსა შინა განიკიდურებს ა. მაგალითებრ: შეევკრა... სრულსა ღროსა შინა განიკიდურებს ე. მაგალითებრ: ვიეს-ვე... და მყოობადსა შინა მ. მაგალითებრ. ვიესვო“ (გვ. 23) და მისთ.

შენიშვნა: ერთადერთ შემთხვევაში — ციქტა — აღრეუ-ლია პირველი და მეორე კავშირებითის ფორმები; II კავ-შირებითად არის გაგებული ფორმები ჰსციქდეს, ჰსციქვ-დენ (გვ. 73). შდრ.: იმავე ზმნის ნამყო სრული.

საინტერესოა პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა II კავშირე-ბითის მრავლობითის ფორმები. I—II პირი ახალი ქართულისაა: შევიკრათ, შეიკრათ (გვ. 26), განვიბანოთ, განიბანოთ (გვ. 29); მესამე პირის ფორმებში გვაქვს, ერთი მხრივ, ახალი ქართულის ვითარება — განიბანონ; მეორე მხრივ, ძველი ქართულისა — შეიკრნენ. ერთადერ-თი შემთხვევაა, როცა ძველი ქართულის ვითარებაა სამსავე პირში: ვიუტჴნით, იუტჴნით, იუტნენ (გვ. 21) (თუ მხედველობაში არ მივი-ღებთ ანტონის ორთოგრაფიის თავისებურებას); თუმცა შემდგომ ვიუოფი ზმნის პარადიგმაში, სადაც II და III სერიის ფორმები ემ-თხვევა ვარ ზმნის პარადიგმებს, მყოობადი ასეა წარმოდგენილი: ვიუოთ, იუოთ, იუტნენ (გვ. 71).

ამგვარად, II კავშირებითის პარადიგმები ანტონთან ძირითადად ახალი ქართულის ვითარებას ასახავს.

მეორე ხოლმეობითის შესახებ მსჯელობა უკვე გვქონ-და ნამყო უსრულის საკითხის განხილვისას. აღვნიშნავთ ისევ, რომ ანტონი ამ ფორმებს ამჩნევს, გამოყოფს მაწარმოებლად ი ელემენტს, ოღონდ არ მიიჩნევს მას დამოუკიდებელ საუღლებელ ერთეულად. ავტორისათვის მეორე ხოლმეობითი იგივე ნამყო უსრულია, მისი ფორმობრივი ვარიანტი.

მეორე ბრძანებითი (ბრძანებითისა სქესისა აწმყოფ). წართქმით ბრძანებითში ნამყო სრულის ფორმებია მოხმობილი II პირისათვის, II კავშირებითისა — III პირისათვის, ხოლო უკუთქმი-თი ბრძანებითისათვის — აწმყოს ფორმები ნუ ნაწილაკითურთ. პარა-დიგმა ასეთ სახეს იღებს:

მხოლოობითად შეჰკარ, ნუ შეჰკრავ. შეჰკრას, ნუ შეკრავს.

მრავლობითად შეჰკარით, ნუ შეჰკრავთ. შეჰკრან, ნუ შეჰკრავენ (გვ. 25).

„ბრძანებითისა სქესისა აწმყოჲ“ სისტემებრ ამ სახითაა წარმოდგენილი ანტონის პარადიგმებში. უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ ესაა ერთადერთი შემთხვევა უღვლილების პარადიგმაში, როცა ფორმობრივად სხვადასხვა მონაცემები სისტემებრ ერთ საუღლებელ ერთეულშია მოქცეული. ავტორისათვის ამ შემთხვევაში მხოლოდ ფუნქციაა ამოსავალი. სხვა შემთხვევაში, როგორც ვნახეთ, ფორმობრივ-ფუნქციური მონაცემებია გათვალისწინებული და ისეა გამოყოფილი საუღლებელი ერთეული. როგორც ჩანს, ვერ ახერხებს ავტორი იმას, რომ გვერდი აუაროს ბრძანებითის ფუნქციის მქონე ფორმებს და შესაბამის საუღლებელ ერთეულსაც გამოყოფს, თუმცა გრძნობს, რომ ეს ფორმობრივი პრინციპის დარღვევაა და მიუთითებს კიდევ, რომ: „შესახედავი და ნაჟჴთი ბრძანებითისა სქესისა აწმყოდ საზღჴრებითისა იგივე არს, რადცა არს ნამყოხსა სრულისა, დროებითისა პირისა მეორისა და ესე დამტკიცებითად იქმნების, მაგალითებრ: ჰქმენ. ხოლო პირისა მიმართ მესამისა, მყოზადისა დროებითისა ზმნისა, მესამისა მსგავსი არს და იგივე ყოვლითურთ, მაგალითებრ: ჰქმნას. ხოლო ნაბრძანნი უჟუთჴმითრე, ანუ ნავედრნი პირისა მიმართ მეორისა, მსგავსი არს ყოვლითურთ აწმყოდ დროებითისა, მეორისა და მესამისა პირისა, მაგალითებრ: ნუ იქმ, ნუ იქმს. ხოლო მრავლობითად წარმოდგომაჲ დამტკიცებითა და უჟუთჴმითა ბრძანებითა, იგივე არს. ვითარ იგი მხოლობითა“ (გვ. 166—167). და რომ ბრძანებითი პირნაკლია, აკლია I პირის ფორმა (მხოლობითიც და მრავლობითიც). ამაზეცაა მსჯელობა და მიზეზსაც იძიებს („მით რომელ არავინ არს თვსადმი თვსისა მბრძანებელ და მვედრებელ“ — გვ. 163). როგორც ვხედავთ, ბრძანებითი ანტონისათვის მხოლოდ ფუნქციური ერთეულია; ფორმობრივად სხვა საუღლებელი ერთეულებია გამოყენებული. დაკვირვება ფასეულია. ასევე, ფასეულად მიგვაჩნია თხოვნით-ბრძანებითის ფუნქციის დალანდვაც („ნაბრძანნი ანუ ნავედრნი“).

ისიც უნდა აღინიშნოს ალბათ, რომ ბრძანებითის ცალკე საუღლებელ ერთეულად გამოყოფა სხვა ენათა გრამატიკების გავლენის გარკვეული შედეგი უნდა იყოს.

III სერიის ფორმები. მესამე სერიის ფორმათაგან ანტონის პარადიგმებში მხოლოდ I და II თურმეობითის ფორმებია წარმოდგენილი. III კავშირებითი, როგორც ითქვა, ანტონს შეუმჩნეველი დარჩა.

I თურმეობითი (ნამყო უსრულესი). ამ საუღლებელი ერთეულის ფორმათა ანალიზი კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნებს ანტონის

ღრმა მეცნიერული დაკვირვებისა და მსჯელობის უნარში. ნამყო უსრულესის (ე. ი. I თურმეობითის) წარმოებისას ანტონი განარჩევს მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს (ვნებითთაგან მხოლოდ ერთ-პირიანებს განიხილავს, ორპირიანებზე მსჯელობა არა აქვს).

მოქმედებითი გვარის ზმნებში სამგვარ წარმოებას გამოყოფს: 1. მითქმამს, შემოიკრავს ტიპისა (თუმცა ნიშნად -ს-ს გამოყოფს), 2. მიწერიეს ტიპისა (მაწარმოებელი იეს) და 3. წარმოიყვანია, წარმოიღია ტიპისა (მაწარმოებელი -ია). აქვე ავტორი შენიშნავს, რომ „განაღა, რომელნიცა ზმნანი, მეორესა ნიშანსა მიიღებენ — მესამესაცა და რომელნიცა მესამესა — მეორესაცა“ (გვ. 192). ამგვარად, იეს და ია ტიპის დაბოლოებებს პარალელურ ვარიანტებად მიიჩნევს, რომლებიც ყველა შემთხვევაში შეიძლება შეენაცვლოს ერთმანეთს. მაგრამ ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტს, რომ I ნაწილში, უღვლილების პარადიგმაში, მხოლოდ იეს დაბოლოებას წარმოადგენს. ფაქტია, ანტონი გრძნობს, რომ ამგვარი დაბოლოება უფრო არქაულია და სხვაგვარად არც იყო მოსალოდნელი, ავტორის ენობრივ პოზიციას თუ გავითვალისწინებთ. ეს ტენდენცია (იეს დაბოლოების ძირითადად მიჩნევა) იმდენად ძლიერია ანტონთან, რომ ერთგან ავ თემისნიშნთან ზმნასაც იეს დაბოლოებით წარმოგვიდგენს: შემოიკრავს. შეგოიკრავს. შეუკრავს (გვ. 25). ეს ფორმები „საწადისისა სქესისა ნამყო სრულისა და უსრულესის“ პარადიგმაშია წარმოდგენილი. ეს დრო ჩვეულებრივ საზღვრებითი სქესის ნამყო უსრულესისაგან მხოლოდ „ვაშათუ“ შორისდებულიო განსხვავდება: მიგჳტჳმიეს და ვაშათუ მიგჳტჳმიეს, მისმევიეს და ვაშათუ მისმევიეს და მისთ. შეკრავს ზმნის შემთხვევაში თხრობით კილოში სწორი ფორმებია წარმოდგენილი (შემოიკრავს, შეგოიკრავს, შეუკრავს...), კავშირებითში იეს დაბოლოებიანი. II ნაწილში აღმიხტამს ზმნის სქემაში პარალელურად ორივე, იეს და ია. დაბოლოებაა წარმოდგენილი: აღ-მი-გი-ჳტ-ხჳმიეს, ია, ია, ია, იათ, იათ (გვ. 133).

ამრიგად, როგორც ე. ბაბუნაშვილი შენიშნავს, „ერთი და იმავე უღვლილების ზმნას ზოგჯერ შეიძლება სამი მაწარმოებელი დაერთოს“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 168). ამათგან იეს დაბოლოებიანი ფორმები არაბუნებრივია. შეცდომის წყარო, როგორც ჩანს. სასაუბრო ენაში გავრცელებული ია დაბოლოებიანი ფორმებია. იმ წესის საყოველთაოდ გატარებამ („რომელნიცა ზმნანი, მეორესა ნიშანსა მიიღებენ — მესამესაცა და რომელნიცა მესამესა — მეორესაცა“) უკარნახა ანტონს შეუყრვია, აღუხუშია ფორმათა საფუძველზე შეუყრავს, აღუხუშიეს ფორმების გაკეთება.

ძალზე საინტერესოა ერთპირიანი ვნებითი გვარის ზმნათა I თურ-
მეობითის ანალიზი. მოვიყვანთ ციტატას: „ვნებითა ზმნათა ნიშანნი
უსრულესსა ნამყოსა დროსა შინა არის ზმნაჲ არსებითი, აწმყოსა
დროსა შინაჲ, სამთავე მიმართ პირთა, ვითარმედ პირველად ზმნაჲ
იცვალეობის მიმღეობად, ნამყოდ ვნებითად, და მერმელა დაედების
თვთეულისა პირისა მიმართნი ზმნანი არსებითნი, აწმყოსა დროსა
შინანი, მაგალითებრ: შეკრულ-ვარ, შეუჭარებულ-ხარ, მოწყლულ-არს-
ანუ შეკრულ-არიან და სხტანი“ (გვ. 192), როგორც ვხედავთ, I თურ-
მეობითის ფორმათა ანალიზი ერთპირიანი ვნებითი გვარის ზმნათათვის.
სწორია: წარსული დროის ვნებითი გვარის მიმღეობა+მეშველი ზმნა
აწმყოს ფორმით.

სპეციალურ ლიტერატურაში შენიშნულია ისიც, რომ ანტონი მოქ-
მედებითი გვარის ზმნათა ინვერსიულობაზეც მიაწინებებს, გახაზავს იმ
ფაქტს, რომ ობიექტური პირის ნიშნები იჩენს თავს: „მაპიროვნენი
ნამყოსა უსრულსა დროსა შინა არიან, პირველისა პირისა მიმართ -მ,
მეორისა მიმართ — გ და მესამისა მიმართ — უ, ნიადაგ და მარადის“
(გვ. 192).

II თ უ რ მ ე ბ ი თ ი (საზღვრებითისა სქესისა ნამყოფ უსრუ-
ლესი). ამ საუღლებელი ერთეულის შემთხვევაში რაიმე არსებითი
ხასიათის თავისებურება არ გვხვდება. ფორმაწარმოების თვალსაზრი-
სით პარადიგმა სწორადაა აგებული; მაგალითისათვის:

შემეკრა,	შეგვეკრა,	შეეკრა
შეგჳეკრა,	შეგვეკრათ,	შეეკრათ (გვ. 25).

თუმცა როცა იმავე ზმნის ობიექტური წყობის პარადიგმას (პირ-
ნაკლ პარადიგმას — ავტორის აზრით) წარმოგვიდგენს, მესამე პირის
მრავლობითობას თ სუფიქსის ნაცვლად -ჟ ნაწილაკით აღნიშნავს:
შეეკარ-ჟე (გვ. 35). ამგვარივე ფორმას იმეორებს საწადისი სქესის
ნამყო უსრულესში: ვაშათუ შემეკარ-ჟე. საერთოდ, ანტონი აწმყოში
მესამე პირის მრავლობითობის გამოხატვაზე როცა მსჯელობს, ჟე
ნაწილაკს მორფოლოგიურად -ან და -ენ სუფიქსთა ტოლფასად მიიჩ-
ნევს, მაგ.: ზსწერენ, განაჟიდიან და უჟვარს-ჟე (გვ. 171). როგორც
ვხედავთ, აწმყოში ჟე მხოლოდ ობიექტური წყობის ზმნასთანაა
დამოწმებული. პარადიგმებში მხოლოდ ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში
იჩინა თავი (შეეკრას-ჟე). ფაქტი ერთია, ავტორი აშკარად გრძნობს,
რომ ჟე-ს ფუნქცია მიცემითში დასმული სუბიექტის (ან, რეალური
სუბიექტის) მრავლობითობის გამოხატვაა. ერთიკაა, ჟე ნაწილაკი
პარადიგმებში დეფისითაა გამოყოფილ, მსგავსად მეშველი ზმნისა.

პირის ნიშნებს ჩვეულებრივ არ გამოყოფს ანტონი ფორმაში. ეს ალბათ იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ავტორი გრძნობს ყე-ს ნაწილაკურ წარმომავლობას. ისიცაა ღირსსაცნობი, რომ ამ შემთხვევაშიც სასაუბრო-ენის გავლენა აშკარაა გრამატიკული ანალიზისას.

როგორც დავინახეთ, ანტონი ძირითადად ძველი ქართულის მასალის ანალიზს ახდენს და ფორმოზომიერ თვალსაზრისით ძველი ქართულის თითქმის ყველა საუღლებელი ერთეულია გამოყოფილი; მაგრამ აშკარაა ახალი ქართულის ენობრივი სინამდვილის გავლენა ავტორზე. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ფორმათა ფუნქციურ-სემანტიკურ ანალიზში იგრძნობა.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენს მსჯელობაში ტერმინები „ძველი ქართული“ და „ახალი ქართული“, ასე ვთქვათ, სამუშაო ტერმინებია. ჩვენ ამ შემთხვევაში მივანიშნებთ, ერთი მხრივ, ძველ ქართულის პერიოდისათვის და, მეორე მხრივ — ახალი ქართულის პერიოდისათვის დამახასიათებელ ფორმებს. ანტონისათვის კი არ არსებობს ცნება ძველი და ახალი ქართულისა. მისთვის ქართული ერთია, ერთიანი ენაა, რომელშიც ზოგ შემთხვევაში ხდება ამა თუ იმ გრამატიკული კატეგორიის ნაირგვარი გამოხატვა, გვაქვს პარალელიზმი წარმოებაში (ჩვენი თვალსაზრისით ძველი და ახალი ფაქტების დაპირისპირება). ძველი ფაქტები მისთვის უფრო წიგნურია, ლიტერატურული და ამიტომაც ეძლევა ხშირ შემთხვევაში უპირატესობა.



უღვლილების ტიპები. ანტონის გრამატიკაში ყველაზე რთული და სადავო უღვლილების ტიპებად დაყოფაა. სულ ანტონს გამოყოფილი აქვს უღვლილების 8 სახე და 59 სახეობა (პირველ უღვლილებაში — 7, II-ში — 15, III-ში — 7, IV-ში — 10, V-ში — 8, VI-ში — 4, VII-ში — 1, VIII-ში — 7). უღვლილების სახეთა გამოყოფის საფუძვლად თხრობითი კილოს აწმყოს დაბოლოებაა მიჩნეული: უფრო სწორად, ბოლო მარცვლის ხმოვანი (ა, ე, ც, თ, უ, ო, კ, გ). ეს ფაქტობითარის სომხური გრამატიკის გავლენით იხსნება: „ზმნების უღვლილებად დაყოფა ანტონმა ვერ შეძლო, რადგანაც საკლასიფიკაციო ნიშნად ზმნის უკანასკნელი მარცვლის ხმოვანი აიღო. შეცდომის წყაროა აქ უდაოდ სომხურია, სადაც იმდენი უღვლილება გვაქვს, რამდენი ხმოვანიც არის აწმყოს პირველი პირის ბოლო მარცვალში“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 150).

ამ ფაქტს არნ. ჩიქობავა ასე აფასებს: „ეს არის პირველი ცდა ქართული ზმნის მრავალფეროვნებაში გარკვევისა (ამდენად უცნაურობანიც მოულოდნელი არ არის). ანტონიმ გარკვეული ნიშანი აიღო საორიენტაციოდ და მისი გატარება სცადა. ცხადია, ამგვარი დაჯგუფების ცდაში სხვა ენების (სომხურის, ლათინურის...) ნიმუშთა გათვალისწინებას მეტად დიდი ადგილი ეთმობოდა... მორფოლოგიური ერთეულები (უღვლილება, უღვლილების სახე) ფონეტიკური ნიშნის მიხედვით გამოიყოფოდა... მაინც ცდა საინტერესოა“ (არნ. ჩიქობავა, 1965, გვ. 92).

თუ უღვლილების სახეთა გამოყოფას ანტონი ცდილობს გარკვეული ფორმობრივი ნიშნის მიხედვით, მიუთითებენ, რომ „ძნელია იმის დადგენა, თუ რა პრინციპს ემყარება უღვლებში ხატების (ე. ი. სახეობების — გ. გ.) გამოყოფა“ (ა. ფოცხიშვილი, 1979, გვ. 112).

ამგვარად, უღვლილების სახეების გამოყოფა აწმყოს ფუძის სტრუქტურის, უფრო სწორად, ბოლო მარცვლის ხმოვნის მიხედვით ხდება... მაგრამ ანტონი იმასაც ამჩნევს, რომ ეს ნიშანი არაა საკმარისი და არსებითი კლასიფიკაციისათვის. სხვაგვარად, ერთსა და იმავე უღვლებაში გამოყოფილი ხმოვნითი ელემენტი რომ სხვადასხვა და ერთი და იმავე უღვლების ზმნები (ამ ნიშნის მიხედვით გამოყოფილი) რომ განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს ფორმა- თუ სიტყვა- წარმოების თვალსაზრისით, იძულებულს ხდის ავტორს გამოყოს ქვე-სახეობები (ხატები).

აქა თუ იმ უღვლებაში შემავალ ზმნათა სახეობებად დაყოფას ანტონი ახდენს ზმნურ ფორმა- თუ სიტყვაწარმოებით შესაძლებლობათა მიხედვით: ა) საკლასიფიკაციო ძირითადი ნიშანი წყვეტილისა და მეორე კავშირებითის წარმოებაა. კერძოდ, როგორია შესაბამისობა წყვეტილისა და II კავშირებითის წარმოებათა შორის; ბ) გარდა ამისა, დამატებით საკლასიფიკაციო ნიშნად შემოაქვს შესაძლებლობა კაუზატიურ და ორმაგკაუზატიურ ფორმათა წარმოებისა; გ) ზმნის „პირნაკლობა“.

შენიშვნა: ანტონის მიერ პირნაკლი ზმნების გამოყოფა კიდევ ერთხელ მიანიშნებს ავტორის ლინგვისტური აზროვნების დონეზე, ქართული ზმნის ბუნების ღრმა წვდომაზე. დავიმოწმებთ კვლავ არნ. ჩიქობავას: „საგულისხმოა ანტონის აზრი „პირ-ნაკლ“ ზმნათა შესახებ; ნიმუშად ანტონი ასახელებს: შეგკრავ, შეგკრავს, შეგკრავ, შეგკრავს (§ 32)..., ე. ი. ობიექტის მეორე და პირველი პირის აღმნიშვნელ ფორმებს. მათი მსგავსი ფორმები არც ერთი ენის ზმნას არა ჰქონდა; ანტონი რომ ამოსაველად მიიჩნევდა. იმავე დროს ქართულ ზმნაში ასეთი ფორმები თვალში საცემი

იყო, ანტონსაც ეს ყურადღების გარეშე არ დარჩენია. აქ ანტონი დამოუკიდებელი მსჯელობის უნარს იჩენს“ (არნ. ჩიქობავა, 1965, გვ. 92) ანტონი პირნაკლობაში „გულის-ხმობს სუბიექტის მეორე პირის შეუთავსებლობას ობიექტის მეორე პირთან... სუბიექტის პირველი პირისა და ობიექტის პირველი პირის შეუთავსებლობას ზმნის ფორმაში“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 124).

ყველა სახეობა უღლებისა ამ ნიშნების მიხედვით ხასიათდება; მაგ.: „განვჰსწმიდე. ესე სრულსა შინა განიკიდურებს ე. მაგალითებრ: განვჰსწმიდე და მყოობადსა შინა ო. მაგალითებრ: განვჰსწმიდო და ესე არა იქმნების სხმით-გარდასლვთად, არამედ მრჩობლ-სხმით-გარდასლვთად, და არცაღა მიმოიხრების პირნაკლისა: მესამესა, მეოთხესა და მეხუთესა ხატსა ქუჭშე, ვიდრემდის არა იქცეს მრჩობლ-სხმით-გარდასლვთად“ (გვ. 47).

ამდენად, ანტონი ერთ სახეობაში აერთიანებს ზმნებს, რომლებიც ერთნაირად აწარმოებენ წყვეტილსა და მეორე კავშირებითს, მოეპოვებათ (ან არ მოეპოვებათ) კაუზატიური და ორმაგკაუზატიური ფორმები, იუღვლიან (ან არ იუღვლიან) „პირ-ნაკლად“. თუ ერთ-ერთი ამ პირობათაგანი სხვაობს, ანტონი მათ სხვადასხვა სახეობად მიიჩნევს. რა თქმა უნდა, ამგვარი დაჯგუფებისას აღრევა და უზუსტობაც ხშირია. მაგრამ არსებითად მიგვაჩნია ის, რომ სიტყვა-თუ ფორმაწარმოების თვალსაზრისით ქართული ზმნები ძლიერ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და ცდილობს გამოიჩინოს და დააჯგუფოს ისინი ამ შესაძლებლობათა მიხედვით.



პარადიგმა საუღლებელი ერთეულისა. საუღლებელი ერთეული („დრო“) ანტონისათვის ფორმობრივი მონაცემია. საუღლებელი ერთეულის ფუძე, გარდა ორიოდ გამონაკლისისა, ერთი პარადიგმის ფარგლებში საერთოა. საუღლებელი ერთეულის წევრები სხვაობენ მხოლოდ პირისა და რიცხვის მიხედვით. ერთადერთი გამონაკლისი, როგორც ზემოთ ითქვა, „ბრძანებითი სქესის აწმყოჲ“ არის. ფორმობრივი პრინციპი ერთ საუღლებელ ერთეულში ფორმათა გაერთიანებისა მხოლოდ ამ შემთხვევაში ირღვევა: ფუნქციური პრინციპითაა აქ ზმნური ფორმები გაერთიანებული. როგორც აღვნიშნეთ, ანტონი ამას გრძნობს და მიანიშნებს კიდევ.

ფორმობრივი პრინციპის გატარება რომ არსებითია ანტონისათვის, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ, მისი აზრით, ერთი და იმავე ფუნქციის მქო-

ნე ფორმები უწყვეტლისა, უწყვეტლის ხოლმეობითისა, I ბრძანებითისა და II ხოლმეობითის ერთი საუღლებელი ერთეულის პარადიგმაში არაა წარმოდგენილი, აღრეული. გამონაკლისს უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმები ქმნის; თუმცა ამასაც, როგორც ვთქვით, ეძებნება გამართლება.

თქმული არ ნიშნავს იმას, რომ ფორმის ფუნქციას ნაკლები ყურადღება ექცევა ანტონთან. ავტორი საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას იმ ფაქტზე, რომ ესა თუ ის ფორმა სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა კილოური და დროული მნიშვნელობის გამომხატველი შეიძლება იყოს.

დრო და კილო ანტონისათვის ფუნქციური კატეგორიებია. იგი ამ კატეგორიებს ასახელებს ზმნის სხვა კატეგორიათა გვერდით, მაგრამ პირისა და რიცხვის კატეგორიათაგან განსხვავებით, არ მსჯელობს (არ მიუთითებს) მათ მორფოლოგიურ გამოხატვაზე.

ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტს, რომ ანტონი ამჩნევს, რომ ერთი და იგივე ფორმა სხვადასხვა კილოური მნიშვნელობის შემთხვევაში სხვადასხვა დროულ მნიშვნელობას იძენს. მაგ.: ანტონი შენიშნავს, რომ წყვეტილის II პირის ფორმებს თხრობითი კილოს შემთხვევაში ნამყო დროის გაგება აქვს, ბრძანებითი კილოს შემთხვევაში — აწმყოსი. მაგ.:

შეჰკარ	}	საწადისისა სქესისა ნამყო სრული
შეჰკართ		ბრძანებითისა სქესისა აწმყო

სხვა შემთხვევები, როცა კილოური სხვაობა დროულ სხვაობას იწვევს

შეჰკრას	}	საწადისი სქესისა მყოობადი
შეჰკრან		ბრძანებითი სქესისა აწმყო

ასევე:

შევეჰკრვდეთ	}	ბრძანებითისა სქესისა მყოობადი
შეჰკრვდე, შეჰკრვდეთ		
შეჰკრვდეს, შეჰკრვდენ		
		საწადისისა სქესისა აწმყო და მყოობადო.

შენიშნა: საწადისი სქესის შემთხვევაში, როგორც ვთქვით, შორისდებულიც დაერთვის ფორმას.

ყურადღებას მივაქცევთ იმას, რომ რიგ შემთხვევაში ანტონი დროული თვალსაზრისით ფორმის პოლიფუნქციურობაზეც მიგვანიშნავს.

ნებს. უღვლილების სისტემაში ვაშათუ შევჰკრვდე ტიპის ფორმებს ასე სახელდება: „საწადისისა სქესისა აწმყო და მყოფადი“; ანდა: ვაშათუ განმიბანის ტიპის ფორმებს — „საწადისისა სქესისა ნამყო და სრული და უუსრულისი“.

კილო ერთ-ერთი ძირითადია იმ კატეგორიათაგან, რომელთა გათვალისწინებითაც უღვლილების სისტემა აიგება.

ანტონი ანგარიშს უწევს იმასაც, რომ ერთსა და იმავე ფორმას სხვადასხვა კილოს გამოხატვის უნარი შესწევს; ამიტომაც, რომ ერთი და იგივე ფორმა რამდენიმე საუღვლებელ ერთეულად წარმოგვიდგება. მაგ.:

განვჰბანდი — ა) საზღვრებითი სქესის ნამყო უსრული
ბ) საწადისი სქესის ნამყო უსრული

განმიბანის — ა) საზღვრებითი სქესის ნამყო უსრული
ბ) საწადისი სქესის ნამყო სრული და უსრულისი

განმებანა — ა) საზღვრებითი სქესის ნამყო უუსრულისი
ბ) საწადისი სქესის ნამყო უუსრულისი

ამ ფუნქციურ სხვაობას რომ კონტექსტი ქმნის, ესეც ნათელია ანტონისათვის. ამიტომაცაა, რომ საწადისი სქესისათვის აუცილებელ ელემენტად შორისდებულებს „ვაშათუ“ და „ნეტართუმცა“ მიიჩნევს (გვ. 167). პარადიგმებში მხოლოდ „ვაშათუ“ შორისდებულია წარმოდგენილი.

საზღვრებითი და საწადისი სქესის გვერდით ანტონი „კპოტეტიკაჲსა სქესსა“ გამოყოფს („თუობითი“, პირობითი კილო). უღვლების პარადიგმებში კპოტეტიკა არ აისახება სრულიად გასაგები მიზეზების გამო: „კპოტეტიკაჲსა სქესისა ზმნანი ყოველნი იხრებიან ყოველსა შინა პირსა, ყოველსა შინა რიცხტსა და ყოველსა შინა დროსა შემოქმედებითადცა და ვნებითად. ვითარ იგი იხრებიან ზმნანი საწადისისა სქესისანი. გარნა განირჩევიან ამით, ვითარმედ დაიღების ნიადაგ ყოველთა ზმნათა ზედა საწადსა შინა ვაშათუ. ხოლო კპოტეტიკასა შინა უკეთუ“ (გვ. 25).

ჩვენი აზრით, დროული და კილოური მნიშვნელობებისადმი ასეთი დამოკიდებულება (შეფასება) საგულისხმოა. სხვაგვარად: ჩვენს ინტერესს ის აღძრავს, რომ ზმნური ფორმის შეფასება დროისა და კილოს თვალსაზრისით ცალსახად არ შეიძლება. ეს ჩანს ანტონის პარადიგმებიდანაც.

თავი II. ანტონიდან მარამდე

როგორც ვთქვით, მიუთითებენ, რომ ანტონის შემდეგდროინდელი გრამატიკოსები ძირითადად ანტონის მოძღვრებას ემყარებიან. ჩვენი შემდგომი მსჯელობის მიზანს არ შეადგენს სრული მიმოხილვა ამა თუ იმ ავტორის გრამატიკული ნააზრევისა, ამა თუ იმ გრამატიკის განხილვა. გვაინტერესებს: მომდევნო პერიოდის გრამატიკოსებთან უღვლილების სისტემაში რა მნიშვნელოვანი სიახლე გვაქვს, რა მნიშვნელოვანი დაკვირვებანი, მიგნებანი.



საუღლებელ ერთეულთა რაოდენობა. ზმნისწინის ფუნქციაზე, აწმყოსაგან აწარმოოს მყოფადი, უკვე გაიოზ რექტორის გრამატიკაში გვაქვს მითითება: ზმნისწინები „უკეთუ ოდესმე მოეცილებიან ზმნათა აწმყოსა დროსათა, მაშინ მნიშვნელობასა მისსა ჰყოფენ მყოფადად; მაგალ. ვჰსწერ არს ზმნა აწმყოჲ, მარტივი, საზღუტრებითისა სქესისა და უკეთუ მოეციდოს რა ამას ზემოხსენებული იგი მარცტაღნი, მაშინ ყოვლითურთ, ჰსცტლიან ვითარებასა მისსა დროითურთ. მაგალ. დავჰსწერ, რომელიცა არღარა ჰნიშნავს აწმყოსა დროსა, არამედ მყოფადსა“ (გაიოზი, 1970, გვ. 68). დაკვირვება სწორია და ფასეული, მაგრამ გაიოზთან დავჰსწერ ტიპის ფორმები პარადიგმებში არ აისახა. ამ სახის მყოფადი ცალკე საუღლებელ ერთეულად არ გამოიყო. ეს ანტონის გავლენა ჩანს: ფორმაზე მსჯელობს, მაგრამ დროილობა სისტემას ანტონისას იმეორებს.

ზმნისწინიანი აწმყო (მყოფადი) ცალკე საუღლებელ ერთეულად პირველად დ. ყიფიანმა წარმოადგინა უღლების პარადიგმებში — ჩვენებითი დახრის დრო მომავალი გასათავებელი; მაგ.:

გავაკეთებ	გავაკეთებთ
გააკეთებ	გააკეთებთ
გააკეთებს	გააკეთებენ (დ. ყიფიანი, 1882, გვ. 93).

დ. ყიფიანის გრამატიკა იმითაც იქცევეს ყურადღებას, რომ III კავშირებითის ფორმები ცალკე საუღლებელ ერთეულად პირველად აქ გამოიყო. ოღონდ ერთია: ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებს III კავშირებითისას ავტორი სხვადასხვა საუღლებელ ერთეულად წარმოადგენს ნატვრით დახარაში:

დრო განვლილი უსრული — მეკეთებინოს
გეკეთებინოს
ეკეთებინოს

დრო გავლილი სრული — გამეკეთებინოს
გაგეკეთებინოს
გაეკეთებინოს (გვ. 100).

ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა ასეთი დაპირისპირება დ. ყიფიანისათვის არაა გამონაკლისი. ამაზე ქვევით გვექნება საუბარი.

საინტერესო ისტორია აქვს II ხოლმეობითის ფორმებს. როგორც ითქვა, ანტონი მათ ნამყო უსრულის ფორმოებრივ ვარიანტად გაიაზრებს. ამ ფორმებზე საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას პ. იოსელიანი: „არიან რომელიმე ზმნანი აწმდგომსა დროსა შინა ხმარებულნი ჰხშირობითად დამეტებითა ბოლოჲსა ასოთა ი. მაგ. უფალი მჰსაჯულ-არს, ესე დაამდაბლის, და ესე აღამაღლის და სხ. ხოლო პიროვნად: დავამდაბლი, ავამაღლი და სხ.

სხო. ესე გჳარსა ოდესცა მდაბიურსა საუბარსა შინა დაემატების მარცტალი ხოლმე, მაშინ ნიშნავს ქმნილსა უსრულსა დროსა, მაგ. დავამდაბლი ხოლმე, შეესწირი ხოლმე და სხ.“ (პ. იოსელიანი, 1840, გვ. 72).

როგორც ვხედავთ, მიანიშნებს მრავალგზისობის ფუნქციაზე, მაგრამ უნაწილაკოდ მას განიხილავს როგორც აწყო დროის ფორმას, ხოლო ხოლმე ნაწილაკით — როგორც ნამყო უსრულისას.

დამოუკიდებელ საუღლებელ ერთეულად მიიჩნევს II ხოლმეობითს თ. ჟორდანი: „ქართულ ენას აქვს დრო სამარადისო ანუ გახშირებითი, რაჲსათვის დაემატება ასო „ი“, მაგ. „ვა-რი“, „ხა-რი“ ე. ი. მუდამ ვარ, ხარ (და არა მხოლოდ ეხლა), მაგ. „ძე ჩემი ხარ-ი შენ“ (ფსალ. 2). ნამყო დროს კი ხშირად მიემატება: „მოვიდ-ის, წავიდ-ის, მონახ-ის... გამოვიდ-ი, გამოვსც-ი, ვისმინ-ი და სხვ. (მრავლ. მოვიდი-ან. გამოვიდი-ან)“ (თ. ჟორდანი, 1889, გვ. 60). მიუხედავად იქისა, რომ ავტორი გამოყოფს დრო სამარადისოს ანუ გახშირებითს, უღვლილების სრულ პარადიგმაში მაინც არ მოაქცევს მას. მოყვანილი ციტატა შენიშვნის სახით დაერთვის უღვლილების პარადიგმას. ასე, რომ

II ხოლმეობითის ფორმები ანტონმა გამოყო, პ. იოსელიანმა და, განსაკუთრებით, თ. ჟორდანიამ მოგვეცეს მისი ზუსტი მორფოლოგიური და სემანტიკური დახასიათება, უღვლილების სისტემაში მაინც ვერ მოექცა. რამდენადაც მოულოდნელია, II ხოლმეობითი, როგორც ნაკვთი, არაა გამოყოფილი ნ. მარის არც „ტაბულებში“ და არც „ძველი ქართული სალიტერატურო ენის გრამატიკაში“; თუმცა ზოგი ზმნის უღვლილებისას ნ. მარი ამ ფორმათა აღსანიშნავად ხმარობს ტერმინს „ნამყო ჩვეულებითი“. ამის თაობაზე მიუთითებდა არნ. ჩიქობავა ჭერ კიდე 1926 წელს (არნ. ჩიქობავა, 1926, გვ. 317).

II ხოლმეობითის ფორმები რომ ძველი ქართულის ფაქტია, ამის თაობაზე მინიშნება გვაქვს პ. კვიცარიძესთან: „ამ ფორმას ახალი მწერლები ქირსავით ერიდებიან, თითქოს ზოგჯერ უმისობა შეიძლებაოდეს. გარნა აქა-იქა ახალს მწერლებსაც უხმარიათ, მაგ. „გადაბრუნდის ჩვენი ციგა, კოტრიელა, კოტრიელა!“ რ. ე.“ (პ. კვიცარიძე, 1888, გვ. 125).



ზმნისწინი და ზმნური ფორმა. გავიხსენოთ: ანტონი პარადიგმაში ან ზმნისწინიან ფორმას წარმოადგენს, ან უზმნისწინოს. ანტონისაგან განსხვავებით, გაიოზის გრამატიკაში ერთი და იმავე ზმნის პარადიგმაში გვხვდება როგორც ზმნისწინიანი, ასევე უზმნისწინო ფორმები. ამ შემთხვევაში გაიოზის პრინციპი ასეთია: უზმნისწინოდ საზღვრებითი სქესის (თხრობითი კილოს) აწყო და ნამყო უსრულია წარმოდგენილი; სხვა საუღლებელ ერთეულში ზმნისწინიანი ფორმებია დამოწმებული.

შენიშვნა: ეს ფაქტი აღნიშვნის ღირსია, მაგრამ არ მიგვაჩნია წინადადებულ ნაბიჯად ანტონთან შედარებით.

გაიოზის მსჯელობიდან ისიც ჩანს, რომ ავტორს ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირება ყველა შემთხვევაში მიაჩნია შესაძლებლად, თუმცა ცალკე ერთეულად ამგვარად დაპირისპირებული ფორმები არ გამოიყოფა. ერთი კია, ავტორი ცდილობს ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირებით შეამციროს ფორმათა პარალელიზმი უღვლილების სრულ პარადიგმაში. ამის ნიმუშად გვესახება ის ფაქტი, რომ „საზღვრებითისა სქესისა ნამყო უსრული და აპოტეტიკასა სქესისა ნამყო უსრულესი“ პარადიგმებში გარ-

და შორისდებულისა, რიგ შემთხვევაში ზმნისწინითაა განსხვავებული.
მაგ.:

ვპსწერდი — ვაშათუ ანუ უკეთუ დავპსწერდი (გვ. 91).

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმა-
თა ერთ პარადიგმაში წარმოდგენის პრინციპი გაიოზის გრამატიკაში
თანმიმდევრულად არაა გატარებული.

ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესო ვითარებაა დ. ყიფიანის
გრამატიკაში. დ. ყიფიანი, ისევე როგორც გაიოზი, შესაძლებლად
ფელის ყველა შემთხვევაში ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა და-
პირისპირებას. და, რაც მთავარია, ოდენ ზმნისწინით დაპირისპირებულ
ფორმებს ცალ-ცალკე საუღლებელ ერთეულებად წარმოადგენს:

- 1) ვაკეთებ (დახრა ჩვენებითი, დრო ახლანდელი — აწმყო) და
გავაკეთებ (დახრა ჩვენებითი, დრო მომავალი გასათავებელი);
- 2) ვაკეთებდი (დახრა ჩვენებითი, დრო გავლილი უსრული) და
გავაკეთებდი (დახრა ჩვენებითი, დრო გავლილი სრული);
- 3) ვაკეთებდე (დახრა პირობითი, დრო ახლანდელი უსრული) და
გავაკეთებდე (დახრა პირობითი, დრო ახლანდელი სრული).

როგორც ვხედავთ, აქ ისეთივე ვითარებაა, როგორც ა. შანიძისეუ-
ლი სისტემის I სერიაში აწმყოსა და მყოფადის წრეთა მიმართების
საკითხში. მაგრამ დ. ყიფიანი ამ პრინციპს ბოლომდე გაატარებს და
ცალ-ცალკე საუღლებელ ერთეულებად წარმოგვიდგენს II და III
სერიის საუღლებელ ერთეულთა ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორ-
მებს:

- 4) ვაკეთე (დახრა ჩვენებითი, დრო გავლილი უსრულისი) და
გავაკეთე (დახრა ჩვენებითი, დრო გავლილი უსრულისი სარ-
წმუნო);
- 5) ვაკეთო (დახრა პირობითი, დრო მომავალი მარტივი) და
გავაკეთო (დახრა პირობითი, დრო მომავალი სრული).

შენიშვნა: ამგვარ ფორმათა პარადიგმა პირობით კილო-
ში გამორჩენილი ჩანს. ამას გვაფიქრებინებს ბრძანებით
კილოში სხვადასხვა დროის ფორმებად წარმოდგენილი
აკეთოს (რჩევითი მარტივი) და გააკეთოს (რჩევითი სრუ-

ლი). ამ უკანასკნელის ანალოგიით აღვადგენთ „მომავალ სრულს“.

- 6) მიკეთებია (დახრა ჩვენებითი, დრო გავლილი ბერძნული აორისტი) და
გამიკეთებია (დახრა ჩვენებითი, დრო გავლილი აორისტი გათავებული);
- 7) შეკეთებინა (დახრა პირობითი, დრო გავლილი უსრული) და
გამეკეთებინა (დახრა პირობითი, დრო გავლილი სრული);
- 8) შეკეთებინოს (დახრა ნატვრითი, დრო გავლილი უსრული) და
გამეკეთებინოს (დახრა ნატვრითი, დრო გავლილი სრული)
(გვ. 87—101).

ამდენად, დ. ყიფიანი სულ 16 ფორმობრივ ერთეულს გამოყოფს. სისტემა მწყობრია, პრინციპი ბოლომდეა გატარებული. მაგრამ ძალზე საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ დრო-კილოთა ამგვარ სისტემას ავტორი მხოლოდ შესაძლებელ ვარიანტად მიიჩნევს, ხელოვნურად გართულებულად თვლის (სასწავლო მიზნებისათვის შეუფერებლად) და შენიშნავს: „აუცილებელია, უნდა შემოკლდეს როგორმე ეს უღვლილება“ (გვ. 104). ამ შენიშვნას მოსდევს საინტერესო მსჯელობა: „განა, არ შეიძლება, ერთხელ ითქვას და ამით გათავდეს, რომ ზმნას სახე. სრული ყოველთვის მაშინ მიეცემა, როდესაც თავს პრეფიქსად ერთ-ერთი მიმძღოლი თანდებული მიუჯდებაო?“ (გვ. 104). ამდენად, ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა შეპირისპირება ავტორს ზმნისწინის მასპექტებელ (სრული ასპექტის წარმოების) ფუნქციაზე მიაპყრობინებს ყურადღებას, რაც ფაქტობრივ გამორიცხვას ზმნისწინის ფორმაწარმოებით ფუნქციას.

გამარტივებული უღვლილების სისტემა ამგვარ სახეს იღებს:

I. დახრა ჩვენებითი

1. დრო ახლანდელი — აწმყო — ვაკეთებ
2. დრო გავლილი — ვაკეთებდი
3. დრო გავლილი უსრულესი — ვაკეთე
4. ბერძნული აორისტი — მიკეთებია

II. დახრა პირობითი

5. ახლანდელი — შეკეთებინა
6. გავლილი — ვაკეთებდი
7. მომავალი — ვაკეთო

8. გავლილი — მეკეთებინოს

ამდენად, სულ 8 ფორმობრივი ერთეული გამოიყო. უწყვეტლის ფორმას შენიშვნა ახლავს: „ამას რომ გათავებულის (სისრულის) სახე მიეცეს, პრეფიქსად ერთ-ერთი თანდებული უნდა მიუძღვანოთ“ (გვ. 106) და შემდგომ ყველა საუღლებელ ერთეულთან მიაწინებს: „წინ თანდებული დაასრულებს“...

ეს ვარიანტი რომ უფრო რეალურად მიაჩნია ავტორს, ამ შენიშვნადანაც ჩანს: „და უნდა ვთქვათ, რომ მიმოხვრა გამოვიდა უნაკლულ“ (გვ. 112).

მომავალ დროზე მსჯელობისას აღნიშნავს: „როგორც ბერძნულში, ქართულშიც ამ ზმნის მომავალად ახლანდელი სახე იხმარება: ვაკეთებ; და თუ წინ თანდებული მოუსვით, გამოვა: გაგაკეთებ...“ (გვ. 107). ეს შენიშვნა ორგვარად არის საგულისხმო: ჯერ ერთი, ავტორი შენიშნავს, რომ აწმყოს უზმნისწინო ფორმამ შეიძლება მყოფადი დროის გაგებაც იტვირთოს და, მეორე, ზმნისწინი მყოფადი დროის გაგებას მხოლოდ აწმყოს ფორმას ანიჭებს. ყველა სხვა შემთხვევაში ზმნისწინს სრული ასპექტის წარმოების ფუნქცია აქვს („პრეფიქსად წინ თანდებული დაასრულებს“). ცოტა ქვევით (გვ. 123) ზმნისწინის საკითხს ისევ უბრუნდება და აღნიშნავს: ზმნისწინები „ყოველთვის უცვლელად რჩებიან და ზმნა ისე უნდა მიმოიხვრებოდეს, თითქმის თანდებული სულ არა პქონიყოს“.

ამდენად, დ. ყიფიანმა 16 ფორმობრივი ერთეული ზმნისწინის ფუნქციის განზოგადებით 8 ფორმობრივ ერთეულზე დაიყვანა. მართალია, აღრევა აქაც გვაქვს: დამატებით კაუზატიურსა და ბრძანებითის შინაარსის მქონე ფორმებს გამოყოფს ცალკე საუღლებელ ერთეულად, მაგრამ ამას შეიძლება პრინციპული მნიშვნელობა არ მივანიჭოთ. მთავარია, რომ დ. ყიფიანმა შეძლო ახალი ქართულის ყველა ნაკვთის ფორმათა წარმოდგენა უღვლილების სისტემაში და მკაცრად გაატარა ფორმობრივი პრინციპი. ამ ფაქტს ქვევით კვლავ გავიხსენებთ.



უღვლილების ტიპები. ის, რაც ანტონის ნააზრევიდან შემდეგდროინდელ გრამატიკებში არ აისახა და რაშიც პრინციპულად დაუპირისპირდა ანტონს, უპირველეს ყოვლისა, გაიოზი, უღვლილების ტიპების გამოყოფაა.

გაიოზი ქართული ზმნის თავისებურებათა გათვალისწინებით გვთავაზობს ორიგინალურ პრინციპს უღვლილების ტიპებად დაყოფისათვის. გაიოზის „ქართულ გრამატიკაში“ უღვლილების 6 სახეა გამოყოფილი: „კანონიერნი უკტჳ უღლვლებანი ზმნათანი არიან ექტს, ჭომეღნიცჳ პირველთა, მეორეთა და მესამეთა პირთა შინა საზღურებოთსჳ ჰსქესისა აწმყოჲსა დროჲსათა კანონიერად მიმოკრწლნი განირჩევიან; მაგალ:...

1. ვაქებ, აქებ, აქებს; ვაქებთ, აქებთ, აქებენ.
2. მჰლვდავს, გჰლვდავს, ჰლვდავს; გჰლვდავს, გჰლვდავსთ, ჰლვდავსთ.
3. ვესტრი, ესტრი, ესტრის; ვესტრით, ესტრით, ესტრიდჳ.
4. ვიქმ, იქმ, იქმს; ვიქმთ, იქმთ, იქმან.
5. ვუბნობ, უბნობ, უბნობს; ვუბნობთ, უბნობთ, უბნობენ.
6. ვჰსწერ, ჰსწერ, ჰსწერს; ვჰსწერთ, ჰსწერთ, ჰსწერენ“ (გვ. 71).

როგორც წარმოდგენილი სქემიდან და მისი კომენტარებიდან (გვ. 71—72) ჩანს, უღვლილების სახეთა გამოყოფის საფუძველი პირის ნიშნებისა და ზმნის ხმოვანპრეფიქსთა კომბინაციებია.

ზოგადი სურათი ასეთია: I, III, IV, V და VI უღვლებში სუბიექტური უღვლების ზმნებია გაერთიანებული (სხვაგვარად: ზმნები, რომელთაც აქვთ სუბიექტური უღვლება). II უღვლებას მიაკუთვნებს იმ ზმნებს, რომელთაც არ გააჩნიათ სუბიექტური უღვლება (მღვიდავს, მაქვს...). რამდენადაც I, III—VI ტიპის უღვლების ზმნებისათვის საერთო ნიშანია ვინის რიგის პირის ნიშანთა მქონებლობა, დამატებით ნიშნად ხმოვანპრეფიქსებია მოშველიებული. სქემის სახით რომ წარმოვიდგინოთ, ასეთი ვითარება იქნება:

I. ვ-ა —	ვ-ა — თ
ა —	ა — თ
ა — ს	ა — ნ
III. ვ-ე —	ვ-ე — თ
ე —	ე — თ
ე — ს	ე — ნ
IV. ვ-ი —	ვ-ი — თ
ი —	ი — თ
ი — ს	ი — ნ
V. ვ-უ —	ვ-უ — თ
უ —	უ — თ
უ —	უ — ნ

VI. ვ-ჰ —	ვ-ჰ — თ
ჰ —	ჰ — თ
ჰ — ს	ჰ — ნ

შენიშვნა: ჩვენ მიერ შედგენილი სქემა არსებითად განსხვავდება სპეციალურ ლიტერატურაში წარმოდგენილი სქემისაგან (შდრ.: ალ. ფოცხიშვილი, 1979, გვ. 168-170). ავტორის აზრით, ხმოვანპრეფიქსს გაიოზი პირის ნიშნითაა ტოლფასი ოდენობად გაიაზრებს. გაიოზი მსჯელობს: პირტყლისა უკუტ უღლულების შემოქმედებითა ზმნათა. მაზღტრებითისა ჰსქესისა. აწყოფისა მხოლოდობითისა დროსა შინა აქუნ მაპიროვნებლად პირტყლისა პირისა დამწყებელი ლექსისა ასოა ვ და მეორისა პირისა — შემდგომი მისი ა და მესამისა პირისა. — უკანასკნელი ასო ს...“ (ხაზი ჩენია — გ. გ.) (გვ. 71) „შემდგომი მისი ა“. გულისხმობს ვ-ს მომდევნო ა-ს. ასე, რომ ხმოვანპრეფიქსის არსებობაზე I პირის ფორმაშიც მიაინიშნებს; ივარაუდება III პირშიც აქ გაიოზი მხოლოდ I და II პირის ფორმათაგან განმასხვავებელ ელემენტზე (-ს-ზე) მიაინიშნებს. ეს რომ ასეა, ამას უღლების პარადიგმებიც ადასტურებს:

ვაქებ	ვაქებთ
აქებ	აქებთ
აქებს	აქებენ

მნელია ვიფიქროთ, რომ ამ პარადიგმის შემდგენი ა-ს მქონებლობას მხოლოდ II პირის ფორმაში ვარაუდობს. ასევე უნდა ითქვას უღელილების სხვა სახეებზეც...

გაიოზის მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაცია მხოლოდ მოქმედებითი გვარის ზმნებს შეეხება. მიაინიშნებს, რომ შესაბამისი ვნებითები ერთგვარად იუღელის (გვ. 71-72).

მართალია, უღელილების ტიპებად დაყოფის ეს პრინციპი დღევანდელი პოზიციებიდან გაუმართლებელი ჩანს (ქცევის ფორმათა სხვაობა არ ქმნის სხვაობას უღელილებაში), მაგრამ ჩვენ გაიოზის უდავო დამსახურებად მიგვაჩნია ქართული ზმნის ბუნებიდან ამოსვლით უღელილების ტიპებად დაყოფის გზების ძიება. ვინისა და მანის რიგების გათვალისწინება და ხმოვანპრეფიქსთა მოშველიება ჩვენ ამ გზების ძიებად გვესახება.

თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გაიოზი ვერ ახერხებს თავისი პრინციპის ბოლომდე გატარებას: ობიექტური უღლების ზმნებში ზმოვანპრეფიქსებს აღარ ითვალისწინებს...

ამ ხარვეზს გაიოზის შემდეგდროინდელი გრამატიკოსები ასწორებენ. კერძოდ, ი. ქართველიშვილი უკვე ორი სახის უღლებას გამოყოფს; ძირითადი პრინციპი გაიოზისა რჩება — ვინისა და შანის რიგის გათვალისწინება, ოღონდ ი. ქართველიშვილი ვინის რიგის შემთხვევაში ყურადღებას აღარ აქცევს ხმოვანპრეფიქსებს; უფრო სწორად, აერთიანებს გაიოზის 1, 3-6 უღლებას; მსჯელობა ავტორისა გაიოზის მსჯელობას ემყარება: „უღლვლებანი ზმნისანი არიან ორნი: ზმნანა პლისა უღლვლებისანი არიან იგინი, რლნიცა აწმყოსა შა დროსა პირტჳლსა შა პირსა შემდგომითა მისითა ასოჲთა, ისე იგი, ანუ ა, ანუ ე, ანუ ი, ანუ უ, ანუ ზ; და მესამესა შა პირსა ასოჲთა ამით ს... „ზმნანი მეორისა უღლვლებისანი არიან იგინი, რლნიცა აწმყოსა შა დროსა, მხოლოდობითა შა რიცხჳსა პლსა შა პირსა გაპიროვნდებიან ასოჲთა ამით ზ; მეორესა შა პირსა ასოჲთა ამით გ; ზ მესამესა შა პირსა ანუ ზ, ანუ უ და ანუ მეორისა პირისა მაპიროვნებელისა გ შემდგომითა ასოჲთა“ (ი. ქართველიშვილი, 1809, გვ. 44). მაგალითებიც გაიოზისა მეორდება.

ამდენად, გაიოზის მიერ შემოთავაზებული პრინციპი იხვეწება. 6 სახეობიდან 2 მივიღეთ. ამგვარი კლასიფიკაცია ზმნებისა მისაღებია შემდეგდროინდელი ავტორებისთვისაც, ვიდრე კ. დოდაშვილი არ იტყვის, რომ „უღვლილება ქართულში ერთია“ (კ. დოდაშვილი, 1887) ფაქტობრივ უარყოფილი იქნა გაიოზის პრინციპი უღვლილების ტიპებად დაყოფისა (ვიმეორებთ, ქართველიშვილის თვალსაზრისი გაიოზის თვალსაზრისის დახვეწის ცდა).



ზმნურ ფორმათა წარმოების საკითხები. პრაქტიკულ გრამატიკებში გვხვდება არა ერთი საინტერესო დაკვირვება, მიგნება; ზოგ მათგანს მეცნიერული ღირებულება დღესაც არ დაუკარგავს. ყოველ შემთხვევაში, ქართული ენობრივი სინამდვილის გრამატიკული ანალიზის ისტორიის თვალსაზრისით უცილობლად იმსახურებს ყურადღებას.

უწყვეტლის წარმოებაში ოდ სუფიქსი (დ-ს პარალელურად) ჯერ კიდევ ანტონმა გამოყო. მაგრამ ოდ რომ უმთავრესად ვნებიითი გვარის

ზმნებთან გვაქვს და, საერთოდ, ისეთ შემთხვევებში, როცა აწმყოს ფორმა • ელემენტით იწარმოება, ამის თაობაზე საინტერესო მსჯელობას გვთავაზობს თ. ჟორდანია (გვ. 61—62). საგულისხმოა ამავე ავტორის მიერ აწმყოში სტატიკურ ზმნათა გამოყოფა და მათი წარმოების თავისებურებებზე ყურადღების გამახვილება: „ს ა ხ ე მ ყ ო ფ ო ბ ი თ ი ა წ მ ყ ო ს დ რ ო ის ა იწარმოება სახელ-ზმნათაგან, რომელთაცა მოეკვეცებათ ა“ და მიემატება ხმოვანი „ი“ და არსებითი ზმნაცა, მაგ., რევ-ა — გ-რევი-ვარ (ხარ, ა); ფენ-ა — ვ-ფენ-ი-ვარ (ხარ), წერ-ა — ვ-წერ-ი-ვარ და სხვ. იმ სახელ-ზმნებს, რომელნიც დაბოლოვდებიან „ეზა“, „ომა“, „ოლა“, „მა“ და „ვა“ (წინაუხმოთი) მიემატება „ი“ ძირში. მაგ. გდ-ება — ვგდ-ი-ვარ, რგ-ება — ვარგ-ი-ვარ; ბმ-ა — ვა-ბ-ი-ვარ და სხ. ნამყო უსრულს დროში მიიღებს „ოდი“ (იშვიათად „დი“-ს) (გვ. 62). ასეთი დაწვრილებითი ანალიზი სტატიკურ ზმნათა ფორმაწარმოების შესახებ სხვაგან არ გვხვდება.

საგულისხმო დაკვირვებად მოგვაჩნია გაიოზთან ის ფაქტი, რომ ნამყო სრულის ე მაწარმოებელი მხოლოდ I და II პირის ფორმებთან გვაქვს (გვ. 72).

III სერიის ფორმათა ინვერსიულ ბუნებაზე ანტონიც მიანიშნებდა, მაგრამ გაიოზი აზუსტებს მას და წესის სახეს აძლევს: „ყოველი ზმნა შემოქმედებითი ნამყოსა უსრულესსა და უუსრულესსა დროსა შინა მაპიროვნებლად მიიღებენ მეორისა უღლვლებისა მაპიროვნებელთა ნიშანთა“ (გვ. 73). მეორე უღლვებად ავტორთან, როგორც ითქვა, ობიექტური წყობის ზმნებია გამოყოფილი.

I თურმეობითის წარმოებაში იეს II • პარალელიზმი ანტონმა შენიშნა; პარადიგმებში იეს დაბოლოებიანი ფორმები შეიტანა. გაიოზის პარადიგმები ამ მხრივ ანტონისას მიჰყვება. ი. ქართველიშვილი პარადიგმებში პარალელურად წარმოადგენს იეს II • დაბოლოებას:

„ნამყო უსრულესი: მიდიდებიეს-ია	გკდიდებიეს-ია
გიდიდებიეს-ია	გიდიდებიესთ-იათ
უდიდებიეს-ია	უდიდებიესთ-იათ“

(გვ. 46).

ასევე მეორდება პ. იოსელიანთან დი ს. დოდაშვილთან. მხოლოდ დ. ყიფიანი დაინახავს ამ ორი ტიპის წარმოებას შორის სხვაობას. იეს დაბოლოებიან ფორმებს „სამწიგნობაროს“ უწოდებს, ხოლო •-ზე დაბოლოებულ ფორმებს — სასაუბროს. „სამწიგნობარო“ და „სასაუბრო“ დ. ყიფიანთან დღევანდელი თვალსაზრისით „ძველი ქართუ-

ლისა“ და „ახალი ქართულის“ გაგებას ემთხვევა (შდრ.: სასაუბრო — არის, არი; გავაკეთებდი... საწიგნობარო — არს, განვაკეთებდი...) „სამწიგნობრო“ და „სასაუბრო“ ფორმათა პარადიგმებს დ. ყიფიანი ყველა საუღლებელ ერთეულში პარალელურად წარმოადგენს. ეს ფაქტი იმითაცაა ღირსსაცნობი, რომ დ. ყიფიანმა, ქართველ გრამატიკოსთაგან პირველმა, ცადა უღვლილებაში ძველი და ახალი ქართულის ფაქტების სისტემური გამიჯვნა და შედარება.

ეს დაბოლოებიანი ფორმები ძველი ქართულის ფაქტად იქნა კვალიფიცირებული პ. კვიტარიძესთან: „ნამყო ოდეს უსრულს და სრულს. დროს ძველს ქართულ ენაში ნაცვლად ნაბოლარისა ია უზის ზოგან იეს. მაგ. „შევიკრიბი, სადა არა განმიბნევიეს“ სახ. მათ. თ. 25 მ. 241; „რაოდენი ესე. გისწავიეს ჩემგან“ სამოც. და სხ. მარამა ეს ფორმა სამართლიანათ უარ უყვია ახალს ქართულ ენას“ (გვ. 117—118). ავტორი ახალი ქართულისათვის კანონიკურად მხოლოდ ია დაბოლოებას მიიჩნევს.

შენიშვნა: ეს ფაქტი იმითაცაა საგულისხმო, რომ პ. კვიტარიძე პირველია პრაქტიკულ გრამატიკათა ავტორთაგან, ვინც სვამს საკითხს ძველი და ახალი ქართული ენის თაობაზე.

I თურმეობითის შესახებ პრაქტიკულ გრამატიკებში მსჯელობა ამით არ მთავრდება. ა. ქუთათელაძე მოითხოვს საერთოდ იქნეს ამოღებული დრო-კილოთა სისტემიდან ეს ფორმა: „საზღვრებით დახრას აკლდება, დღემდე უმართებულოდ ხმარებული, ნამყო უსრულესი. ზმნა ამ ფორმაში არის პერიფრაზა და შემდგარია მიმღეობისაგან და არსებით ზმნათაგან, მაგ. ეუ-წერი-ვარ, უ-წერი-ხარ, უ-წერი-ა (არს, არის), მი-წერი-ხარ, მი-წერი-ა (არს, არის) და სხვ. აქედან ცხადად ჩანს — ვითომდა ნ. უსრულესის სამი პირი: მი-წერი-ა, გი-წერი-ა, უ-წერი-ა, რომელიც არის მესამე პირი. ამათი ქვემდებარე იქნება „ის“, ე. ი. რაც დაწერილა, ანუ დაიწერა, ანუ დაიწერება ჩემგან, შენგან, მისგან და სხ. — „მე, შენ, მას, იმას“ კი დამატება იქნება. ეს ფორმა წინეთ ჩვენც გვქონდა. შეცდომით შეტანილი ჩვენს გრამატიკაში“ (ა. ქუთათელაძე, 1897, გვ. 4).

მსჯელობიდან გამომდინარე, ავტორის ყურადღება ორ ფაქტს მიუქცევია: 1) ფორმათა აღწერით წარმოებასა და 2) ფორმათა ცვლას. გრამატიკული ობიექტის პირთა მიხედვით. ამ თვალსაზრისით I თურმეობითის ფორმები აშკარად სხვაობს სხვა დროთა ფორმებისაგან. ეს კი საფუძველს აძლევს ავტორს, უღვლილების სრული პარადიგ-

მიდან ამოიღოს საანალიზო საუღლებელი ერთეული: მსჯელობა თავისთავად საინტერესოა; დასმული საკითხები — საგულისხმო.

არ. ქუთათელაძე ასევე მოითხოვს დრო-კილოთა სისტემიდან II თურმეობითის ამოღებას: „სათუო დახრაში უარეყავით ყველა ნამყო, რადგან ისინი შეცდომით იყვნენ შეპარულნი, და არიან კი ვნებით ზმნის ფორმები, — მაგ. მიღებული იყო სათუო დახრაში ნამყო უსრულად „მე-წერ-ა“ და ნ. სრულად — „და-მე-წერ-ა“. მაგრამ ეს სიმართლეს მოკლებულია: „მე-წერ-ა“ არის ზმნის ვნებითი სახე და წარმოდგება ამ გვარად მისი აწყო: ვი-წერ-ები, ვე-წერ-ები, მე-წერ-ები, გე-წერ-ები და სხ. აქედან... ნ. გაგრძელებული: ვი-წერ-ე, ი-წერ-ე, ი-წერ-ა და სხ. ვე-წერ-ე, ე-წერ-ე, ე-წერ-ა და სხ. მე-წერ-ე, მე-წერ-ა, გე-წერ-ე, გე-წერ-ა, ე. ი. ჩვენგან ცნობილი „მე-წერ-ა, გე-წერ-ა, ე-წერ-ა“ (ა. ქუთათელაძე, 1897, გვ. 5). ეს შენიშვნა ფრიად საგულისხმოა: ავტორი ყურადღებას მიაქცევს იმ ფაქტს, რომ ე პრეფიქსიანი ვნებითის წყვეტილი და გარდამავალ ზმნათა II თურმეობითი ფორმობრივად იდენტურია. ფორმობრივ პარალელიზმს კი გამოორიცხავს სისტემიდან. არ. ქუთათელაძის თვალსაზრისს მხარდაჭერა არ ჰქონია. უპირველეს ყოვლისა, იმიტომ რომ ამგვარად ყურადღება ფორმობრივი მონაცემებისადმი სხვას არ გაუმახვილებია.

შენიშვნა: ა. ქუთათელაძესთან ფორმობრივ მონაცემებს რომ არსებითი ყურადღება ექცევა, ამ შენიშვნიდანაც ჩანს: „უღვლილების დროს დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს პრეფიქსებს, სუფიქსებს და ინფიქსებს...“ (ა. ქუთათელაძე, 1897, გვ. 13). თუმცა ეს საკითხი რომ არცთუ მარტივად ესახება ავტორს, აქედანაც ჩანს: „დღემდის მაინც ვერ ვიგდეთ ზელში ის კლიტე, რომელიც ალეს ყველა ზმნების კარს, რომ, შიგ რა არის, გავიგოთ; მაინც ვერ გავხსენით დღემდის ის საიდუმლოების ნასკვი, რომელსაც ჰქვია უღვლილება. ე. ი. ვერ მივაგენით იმ კანონს, რომლის ძალითაც შეგვძლებოდა ყოველი ზმნის ჩაგდება კალაპოტში, უღვლილების დროს, და ისე, — რომ ერთმანეთში არ აგვრეოდა“ (არ. ქუთათელაძე, 1897, გვ. 12). ფაქტობრივ ეს მსჯელობა შეფასებაა გაკეთებულის და პროგრამაც გასაკეთებლის, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ამ ცდას მნიშვნელოვანი შედეგი არ მოჰყოლია...

ვფიქრობთ, ერთ-ერთი დადებითი შედეგი, რაც ა. ქუთათელაძის ზმნათა კლასიფიკაციას აქვს, ისაა, რომ მოხდა ყველა თემის ნიშნის გამოყოფა.

არ. ქუთათელაძე ცდილობს ზმნათა კლასიფიკაცია ისევე ფორმო-
ბრივი ნიშნების მიხედვით მოახდინოს; მოქმედებითი გვარის ზმნათა-
თვის 15 კლასს გამოყოფს, ვნებითი გვარის ზმნათათვის — 13 (არ.
ქუთათელაძე, 1897).

ძირითადი საკლასიფიკაციო ნიშანი აწმყოს ფუძის წარმოებაა, რა-
საც წყვეტილის ფორმასთან შეპირისპირებით არკვევს. ითვალისწი-
ნებს უწყვეტილისა და მიმღეობის ფორმათა წარმოებასაც. ყურადღე-
ბა ექცევა ხმოვანპირფეხებსაც. ფაქტობრივ კლასიფიკაცია რთულია
და გაჭირდება ამ ცდის პროგრესულობაზე საუბარი.

როგორც ვთქვით, ორთემიანობაზე ყურადღების გამახვილება სის-
ტემატური სახით უდავოდ საგულისხმო ფაქტია. თუმცა ამ ფაქტზე
მინიშნება უფრო ადრე თ. ჟორდანიასთან გვხვდება: ნამყო სრული
„წარმოსდგება სახელზმნათაგან მიმატებით ბოლოს ხმოვანისა „ე“
(„ა“-ს მაგიერ), მაგ. კვ-ეთ-ა — კვე-ეთ-ე, წერ-ა — ვწ-ერ-ე (ასეა! —
.გ. გ.), ტრიალი — ვიტრიალ-ე და სხ. დაბოლოებულნი მარცვლებითა
„ოზა“ და „ეზა“ (ხშირად „ილი“-ზე დაბოლოებულნიც) წარსულში
მოიკვეცენ ამ მარცვლებს და დანარჩენში მიიმატებენ იმავე ხმოვანსა
„ე“, მაგ. შემოკობა — შევამკ-ე, მოტაცება — მოვიტაც-ე და სხ. საბო-
ლოო „ევა“ გადაიქცევა „იე“-დ და „ენა“ — „ინე“-დ, მაგ. ცდ-ენა —
ვაცდ-ინე, წ-ევა — ვწ-იე და სხ. (თ. ჟორდანია, 1889, გვ. 55) (ხაზი
ჩვენია — გ. გ.). აწმყოს ფორმებზე მსჯელობისას კი აღნიშნავს, რომ
„სახელზმნებს მხოლოდ უკანასკნელი ხმოვანი მიეკვეცება“ (გვ. 54).
ამდენად, ებ, ოზ მარცვალთა მოკვეცა ნამყო სრულის ფორმათა წარ-
მოების სპეციფიკადაა მიჩნეული. ასევე: ევ → ივ, ენ → ინ პროცე-
სიც ამ საუღლებელ ერთეულში ხდება. ზმნურ ფორმათა წარმოების
თვალსაზრისით საინტერესო დაკვირვებაა.

გვინდა კიდევ ერთ ფაქტს მივაქციოთ ყურადღება: თ. ჟორდანია
ახდენს ზმნურ ფორმათა წარმოების განზოგადებასა და გვთავაზობს
ფორმაწარმოებით მოდლებს: „ხოლო თვთ მოქმედებითის ზმნების
მომავალი დრო წარმოსდგება ნაკვებითა „ვი-x-ებ“ (მყოფობითები
კი ნაკვეთითა „ვე-x-ები“), სადაც x უდრის სახელზმნას, უკანასკნელ
ხმოვან მოკვეცილსა; მაგრამ თუ სახელზმნა დაბოლოვდება მარცვლებ-
ზე: ება, ოზა და ვა; მაშინ „x“ უდრის დანარჩენს ნაწილს სახელზმნი-
სას, მაგ. ვი-გოდ-ებ, ვი-ჩან-ებ, ვი-ღელვ-ებ, ვი-წუხ-ებ, ვი-ტიტინ-ებ.
თუ აწმყოსა აქვს ნაკვეთი: „ვი-x-ებ“, ანუ „ვ-x-ები“, მაშინ მომავალი,
საზოგადო კანონისაებრ, იწარმოება თანდებულოთ, მაგ. ვიგვიანებ —
დავიგვიანებ... (თ. ჟორდანია, 1889, გვ. 56). ანდა: „ვნებითი აწმყო
იწარმოება ნაკვეთითა, „ვი-x-ები“, სადაც x უდრის სახელზმნას“
(გვ. 61); აწმყო იწარმოება ნაკვეთითა „ვ-x-დები“, რომელშიაც x

„უდრის ძირს ზმნისას („ება“ და „ობა“ მოკვეთილს)“ (გვ. 62) და ა. შ.
„ფაქტი უღაოდ საინტერესოა.



საუღლებელ ერთეულთა ურთიერთმიმართების საკითხი და თანა-
მიშდევრობა. საუღლებელ ერთეულთა ურთიერთმიმართებაზე წარ-
მოების თვალსაზრისით მინიშნებები ანტონთანაც გვაქვს. XIX საუ-
კუნის დასასრულს ეს საკითხები აქტუალური მსჯელობის საგანი ხდე-
ბა. მხედველობაში გვაქვს კ. დოდაშვილის, თ. ჟორდანიასა და დ. ჩუ-
ბინაშვილის შრომები.

სამივე ავტორთან არის ცდა საუღლებელ ერთეულთა დალაგე-
ბისა საწარმოებელი ფუძის მიხედვით. კ. დოდაშვილმა ფაქტობრივ
„უარყო დროთა დალაგება კილოების მიხედვით, რასაც თავი ვერ და-
ულწიეს მთლიანად თ. ჟორდანიამ და დ. ჩუბინაშვილმა. მაგრამ გასა-
თვალისწინებელია ისიც, რომ თ. ჟორდანია როცა მსჯელობს საუღ-
ლებელ ერთეულთა ურთიერთმიმართებაზე, ყურადღება მხოლოდ
ფორმალურებაზეა გამახვილებული; ისევე როგორც კ. დოდაშვილს,
თ. ჟორდანიასაც ორი ჯგუფი აქვს გამოყოფილი:

I. აწმყოსაგან (ვჭრი) ნაწარმოები დროები:

- ა) დრო მომავალი („წინდასმითა რომელსამე საზმნებო თან-
დებულების“) — გა-ვჭრი.
- ბ) ნამყო უსრული (დი ან ოდი ელემენტთა მიმატებით)
ვ-ჭრ-იდი, ვ-ქრებ-ოდი.
- გ) ნამყო ისტორიული (მიმატებათა წინა ნაკვეთისა „მი“ (გვი,
გი, უ) და ბოლო ნაკვეთისა „ია“; ხოლო დაბოლოებულნი
აწმყოში „ავ“ და „ამ“ მიიღებენ „ავ“-ს და „ამ“-ს) —
მი-ხევე-ია, მი-კლ-ავს.

II. ნამყო სრულისაგან (სჭრა) იწარმოება:

- ა) ნამყო უუსრულების ან წინარე-წარსული (წინადართვითა
ნაკვეთებისა მე/გე, ე, გვე). მაგ. თხარა (მან) — მე-თხარა).
- ბ) ნამყო სრული ვნებითის სახისა, ურთიერთობითისა და
სათუო სქესისა სრულად ჰგავს წინარე-წარსულს... მიიმა-
ტებს მარცვლებს „ოს“ ან „ას“. იგულისხმება III კავში-
რებითი.

- გ) სქესი ბრძანებითი („განირჩევა ნამყო სრულისაგან მხოლოდ ნიშნითა მახვილით (იგულისხმება II ბრძანებითი).
 დ) დრო მომავალი სათუო სქესისა (დამატებითა ბოლოს ხმოვანთა „ო“, „ა“ ანუ იშვიათად „ე“) — მივაწებო... (გვ. 56—57).

ვითარება დ. ჩუბინაშვილთანაც ამგვარივეა. ძირითადად ორ ჯგუფს გამოყოფს:

I. აწმდგომისაგან (ეპსწერ) იწარმოება:

- ა) ქმნილი უსრული (დი და ოდი მარცვალთა მიმატებით) — ეპსწერდი,
 ბ) აწმდგომი ნამყობისა (დე, ოდე-ს დართვით) — ეპსწერდე,
 გ) ქმნილი უუსრულესი (ეპ, ვა, ვი-ს მი-თ შეცვლისა და ია, იეს დართვით) — მიწერია, მიეწერიეს.

შენიშვნა: საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ავტორი გრძნობს თურმეობითების წარმოებაში საყრდენი ფუძის ორგვარ შესაძლებლობას და შენიშნავს, რომ ზოგ შემთხვევაში აწმყოს ფუძეს მარცვალი მოეკვეცება...

II. ქმნილი სრულისაგან (ეპსწერე) იწარმოება:

- ა) ქმნადი თულობითი — ეპსწერო,
 ბ) ქმნილი სრული თულობითი — მეწერა.

(დ. ჩუბინაშვილი, 1887, გვ. XIV-XVII).

კ. დოდაშვილთან ეს უფრო სისტემური სახითაა წარმოდგენილი:

I ჯგუფი:

- აწმყო (მოთხრობითი დახრა) — ვაკეთებ,
 მომავალი (მოთხრობითი დახრა) — გავაკეთებ,
 აწმყო (ნატვრითი დახრა) — ვაკეთებდე,
 მომავალი (ნატვრითი დახრა) — გავაკეთებდე,
 ნამყო უსრული (მოთხრობითი დახრა) — ვაკეთებდი,
 ნამყო სრული (სათუო დახრა) — გავაკეთებდი.

II ჯგუფი:

- ნამყო მრავალგზითი (მოთხრობითი დახრა) — ვაკეთე,
 ნამყო სრული (მოთხრობითი დახრა) — გავაკეთე.

აწყო (სათუო დახრა) — უაქეთო,
მოშავალი (სათუო დახრა) — გავაკეთო,
წამყო უსრულესი (მოთხრობითი დახრა) — მიკეთია,
წამყო უსრულესი (სათუო დახრა) — მეკეთოს,
წამყო უსრული (სათუო დახრა) — მეკეთა.

(კ. დოდაშვილი, 1887, № 217; 1894, № 6).

შენიშვნა: დროთა გამოყოფის პრინციპი კ. დოდაშვილისა დ. ყიფიანს ემყარება (I ეარიანტს, რთულს).

საწარმოებელი ფუძის პრინციპი რომ ბოლომდე გაეტარებინა, III სერიის ხელოვნური ფორმები ჩნდება პარადიგმებში. ამის თაობაზე ნ. აბესაძე შენიშნავდა: „კ. დოდაშვილი ბრმად მისდევს თავის სქემებს და ამის მიხედვით ხშირად უჩვეულო, ხელოვნურ ფორმებს ქმნის“ (ნ. აბესაძე, 1960, გვ. 74). აქ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ამ პრინციპით დალაგებულ ორჯგუფიან სისტემაში III სერიის ფორმათა განაწილება არ მოხერხდება: III სერიაში ზმნათა ერთი ჯგუფი საყრდენად I სერიის ფუძეს იყენებს (უ-კეთებია...), მეორე ჯგუფი — II სერიის ფუძეს (აუ-ღ-ია...). ეს სირთულე კ. დოდაშვილმა ამ გზით მოხსნა (უკეთია ფორმა შექმნა). ეს სქემათა ბრმად გამოკიდების შედეგი კი არ არის, სურვილი უნიფიცირებული სისტემის შექმნისა, ცდა პრინციპის ბოლომდე გატარებისა. შეცდომას საკვლევი საკითხის სირთულე შეაპირობებს. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს სირთულე დღესაც არაა დაძლეული. ამის თაობაზე ქვევით იქნება მსჯელობა.

ამგვარად, სამი ავტორის ფრიად საინტერესო ერთგვარ თვალსაზრისთან გვაქვს საქმე. საუღლებელი ერთეულები დალაგდა საწარმოებელი ფუძის მიხედვით; გამოიყო დრო-კილოთა ორი ჯგუფი: ა) აწყოზე დამყარებული და ბ) წყვეტილზე დამყარებული.

იმ სირთულის მოხსნა, რამაც კ. დოდაშვილს ხელოვნური ფორმები აწარმოებინა, ნ. მარმა III ჯგუფის გამოყოფით ცადა (ნ. მარი, 1908). III ჯგუფში სამი საუღლებელი ერთეული შევიდა: I თურმეობითი, II თურმეობითი და III კავშირებითი: „ეს სამი დრო ერთად უნდა იყოს, რადგანაც ისინი ნაწარმოებია ერთი და იმავე წესით, თუმცა ვერც ერთ მათგანს ვერ განვიხილავთ, როგორც საყრდენად ზმარებულ დროს, რომლისგანაც სხვები არიან წარმოქმნილი“ (ნ. მარი, 1931, გვ. 138. ვიმოწმებთ ნაშრომიდან: არნ. ჩიქობავა, 1962, გვ. 98). როგორც ვხედავთ, სირთულე ამგვარ კლასიფიკაციასაც (III ჯგუფის გამოყოფას) ახლავს. ამის გათვალისწინებით საოცრად ფასეულად გვეჩვენება აღნიშნულ ავტორთა (და, განსაკუთრებით, კ. დოდაშვილის) ნააზრევნი.

ორიგინალურია, მაგრამ ნაკლებფასეული, საუღლებელ ერთეულთა ს. ხუნდაძისეული დაჯგუფება. თუ აქამდე დაჯგუფება ხდებოდა ძირითადად კილოთა, ანდა საწარმოებელი ფუძის მიხედვით, ს. ხუნდაძე დროთა მიხედვით აჯგუფებს საუღლებელ ერთეულებს:

I. აწმუოს ჯგუფი: ვსწერ
ვსწერღე

II. ნამუოს ჯგუფი: ვსწერდი
ვსწერე (დავსწერე)
მიწერია (დამიწერია)
მეწერა (დამეწერა)
მეწეროს (დამეწეროს)
ვსწერდი (დავსწერდი)

III. მყოფადის ჯგუფი: ვსწერ (დავსწერ)
ვსწერღე (დავსწერღე)
ვსწერო (დავსწერო)
(ს. ხუნდაძე, 1907, გვ. 16—19).

ს. ხუნდაძისთან საინტერესო ფაქტად გვეჩვენება თითოეული საუღლებელი ერთეულისათვის კითხვის მისადაგება (სასწავლო მიზანი-განაპირობებდა, როგორც ჩანს, ამას). I ნაწილში დროებს არც ასახელებს, კითხვების მიხედვით წარმოადგენს პარადიგმებს (მოსამზადებელი კლასის კურსში); მეორე ნაწილში დროთა დასახელებას მოსდევს კითხვები (დროთა მიხედვით): რას ვშეგები? რას უნდა ვშერებოდე? რას ვშერებოდი? რა ვქენი? რა მიქნია? რა მექნა? რა მექნას? რას ვიზამდი? რას ვიზამ? რას ვიზამდე? რა ვქნა? (ს. ხუნდაძე, 1907, გვ. 16-19; 139-143). როგორც ვხედავთ, ეს ის კითხვებია, რომლებიც დღეს ჩვენს პრაქტიკულ თუ სამეცნიერო გრამატიკებში გვხვდება. ეს უდაო დამსახურებაა ს. ხუნდაძისა. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი ცდა მ. ჭანაშვილთანაც გვაქვს: „თუ გვინდა გავიგოთ მოქმედების ვითარება და დრო, როდესაც იგი სწარმოებს, უნდა დავსოთ კითხვები. საკითხებად იხმარებიან მხოლოდ ზმნები ჩადენა, ქმნა, შრომა, ყოფნა, კეთება“ (მ. ჭანაშვილი, 1906, გვ. 74). კითხვებიც ასეთია, მაგ.: აწმუო: რას ჩადინარ? რას იქ? რას შერები? რას აკეთებ? რას იზამ? რაა? ვინაა?

როგორც ვხედავთ, მ. ჭანაშვილი კითხვას სვამს ზმნის სემანტიკის მიხედვით. ს. ხუნდაძემ მოახდინა განზოგადება და ისეთი კითხვა შეიქმნა, რომელიც, მეტად თუ ნაკლებად, ყველა სემანტიკის ზმნას შეიძლება მიესადაგოს.

შენიშვნა: ძნელია ამ შემთხვევაში დაისვას მ. ჯანა-მეილისა და ს. ხუნდაძის თვალსაზრისთა მიმართ უწინარე-სობა-შემდგომადობის საკითხი. ს. ხუნდაძის „ქართული გრამატიკის“ პირველი გამოცემა 1905 წელს გამოვიდა (ჩვენ ვსარგებლობთ II გამოცემით); მ. ჯანაშვილისა — 1906 წელს. რამდენადაც ს. ხუნდაძისეული თვალსაზრისი უფრო დახვეწილი ჩანს (და გამოირიცხება მ. ჯანაშვილის გავლენა), უნდა ვივარაუდოთ, რომ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად იქნებოდა ეს ორი თვალსაზრისი.

ზოგადი სურათი ასეთია: უღვლილების სისტემის ანალიზის თვალსაზრისით პრაქტიკულმა გრამატიკებმა საკმაოდ მყარო საფუძველი მოუშადას XX საუკუნის ქართულ ენათმეცნიერებას სამეცნიერო კვლევა-ძიებისათვის. პრაქტიკოს-გრამატიკოსებმა, უპირველეს ყოვლისა ანტონმა, ფასდაუდებელი ღვაწლი დასდეს ქართული გრამატიკული აზრის განვითარებას. მრავალი მიგნება და დაკვირვება ფასეულია და დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა. ყველა მათგანს საკადრისი უნდა მიეზღას. ყველა აზრსა და თვალსაზრისს ანგარიში უნდა გაეწიოს, ღირსეულად შეფასდეს და კუთვნილი ადგილი უნდა დაიჭიროს სამეცნიერო გრამატიკაში.

თავი XII. უღვლილების სისტემის ანალიზის მდგომარეობა
და ამოცანები

საუღლებელ ერთეულთა (ნაკვთთა) რაოდენობა ახალ ქართულში ძველისაგან განსხვავებულია. თუ პრაქტიკულ გრამატიკებში (კერძოდ ანტონთან) ძველი ქართულის თითქმის ყველა ფორმა იყო შემჩნეული, ვერ მოხერხდა ყველა საუღლებელი ერთეულის გამოყოფა. როგორც ითქვა, მიზეზი ისაა, რომ XVIII-XIX სუკუნეებში იქმნებოდა უმდროინდელი ქართული ენის პრაქტიკული გრამატიკები (ზოგ შემთხვევაში ძველი ქართული ენის მასალაზე!). ამიტომ პრაქტიკულ გრამატიკებში შემჩნეულია ახალი ქართულის ყველა საუღლებელი ერთეული, დალაგების პრინციპიც გამოიკვეთა, ჯგუფებადაც დაიყო. პრინციპი თითქოს ბოლომდე გატარდა, მაგრამ ვერ მოიცვა ყველა ტიპის ზმნის უღლება: ე. წ. III სერიის ფორმებმა გააართულა საქმე. მართალია, ნ. მარისეული სისტემა ძველი ქართული ენის ვითარებას ასახავს, მაგრამ პრინციპი უღვლილების სისტემის დალაგება-დაყოფისა არაა განსხვავებული ძველი და ახალი ქართულისათვის. სხვაობას ძველსა და ახალ ქართულს შორის ქმნის საუღლებელ ერთეულთა რაოდენობა (ზოგჯერ ამა თუ იმ საუღლებელი ერთეულის ფუნქციური დატვირთვა და წარმოების წესი).

ამგვარად, პრაქტიკულ გრამატიკებში გამოიყო ახალი ქართულის ყველა საუღლებელი ერთეული და შეძლებისდაგვარად გაირკვა კიდევ ამ ერთეულთა ურთიერთმიმართების საკითხები წარმოების თვალსაზრისით. ა. შანიძემ I სერიაში ორი წრე გამოყო (ა. შანიძე, 1930) „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ (ა. შანიძე, 1973) ტერმინები დაზუსტდა და საბოლოოდ ასეთი სახე მიიღო საუღლებელ ერთეულთა სისტემა:

I სერია

ა) აწმყოს წრე

1. აწმყო
2. ნამყო უწყვეტელი
3. I კავშირებითი

ბ) მყობადის წრე

4. მყობადი
5. პირობითი
6. I კავშირებითი

II სერია

7. ნამყო წყვეტილი
8. ნამყო ხოლმეობითი
9. ბრძანებითი (II სუბიექტური პირისა მხოლოდ და ისიც წართქმითად)
10. II კავშირებითი

III სერია

11. I თურმეობითი
12. II თურმეობითი
13. III კავშირებითი

I სერია

ა) აწმყოს წრე

1. აწმყო
2. უწყვეტელი
3. აწმყოს კავშირებითი

ბ) მყოფადის წრე

4. მყოფადი
5. ხოლმეობითი
6. მყოფადის კავშირებითი

II სერია

7. წყვეტილი
8. ბრძანებითი
9. II ხოლმეობითი
10. II კავშირებითი

III სერია

11. I თურმეობითი
12. II თურმეობითი
13. III კავშირებითი

„საფუძვლებში“ სქემას ახლავს შენიშვნა, რომ ორი ნაკვეთი — ბრძანებითი და II ხოლმეობითი — კილოებშია შემონახული. თუმცა, როგორც ითქვა, საილუსტრაციოდ ბრძანებითისათვის სალიტერატურო ქართულის ფორმებია მოხმობილი: წერე (დაწერე), აშენე (ააშენე); ხოლო II ხოლმეობითისათვის — ძველი ქართულისა: ეწერი (დაეწერი), ეაშენი (აეაშენი) (ა. შანიძე, 1973, გვ. 223).

მომდევნო მსჯელობაში ა. შანიძე შენიშნავს: „მწყრივებს რომ გამოვკლავთ II ხოლმეობითი, რომელიც დღევანდელ ქართულში იშვია-

თაღლა იხმარება და ბრძანებითი, რომელსაც სხვა მწკრივებისაგან განსხვავებული ფორმები თითქმის აღარ აქვს, 13 მწკრივისაგან 11 დაგვრჩება“ (ა. შანიძე, 1971, გვ. 233).

„ქართული ენის ზოგად დახასიათებაში“ არნ. ჩიქობავა 10 ნაკვეთს წარმოადგენს (არნ. ჩიქობავა, 1950); არ ჩანს ე. წ. „მყოფადის კავშირებითი“ („აწმყოს კავშირებითი“ აღინიშნება ტერმინით „პირველი კავშირებითი“).

შენიშვნა: ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტსაც, რომ ტერმინით „პირველი კავშირებითი“ ა. შანიძის 1930 წლის „ქართულ გრამატიკაში“ ორი ნაკვეთია აღნიშნული: შემდეგდროინდელი ტერმინოლოგიით „აწმყოს კავშირებითი“ და „მყოფადის კავშირებითი“.

1967 წელს „მყოფადის კავშირებითი“ არნ. ჩიქობავას შეაქვს საუღლებელ ერთეულთა სისტემაში და უწოდებს მას „პირობით-კავშირებითს“ (არნ. ჩიქობავა, 1967, გვ. 48).

ამგვარად, საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით ახალ ქართულში 11 ნაკვეთი გვაქვს. ზოგ შემთხვევაში სხვაობას მხოლოდ ტერმინოლოგია ქმნის (ამჟამად ამას ჩვენთვის პრინციპული მნიშვნელობა არა აქვს).

ამჟერად მიღებული დაჯგუფება ნაკვეთულთა სისტემისა ძირითადად საწარმოებელი ფუძის პრინციპზეა აგებული, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ნ. მარის დანერგილად მიიჩნევა. უფრო ადრე მსგავსი პრინციპით საუღლებელ ერთეულთა დაჯგუფება სცადეს დ. ჩუბინაშვილმა, კ. დოდაშვილმა და თ. ჟორდანიამ. თუ საწარმოებელი ფუძის პრინციპი უმტკივნეულოდ შეიძლება გატარდეს I და II სერიაში, სირთულეს III სერიის ნაკვეთები ქმნის. ამ სირთულეს ნ. მარიც გრძნობს — ავტორი მესამე სერიის ცალკე ჯგუფად გამოყოფისა. III სერიას, განსხვავებით I და II სერიისაგან, არ გააჩნია საყრდენი ნაკვეთი. I თურმეობითის ფუძე არა თუ არ არის საყრდენი დანარჩენი ნაკვეთებისათვის, არამედ უმეტეს შემთხვევაში პრინციპულად სხვაობს კიდევ მათგან... ამ წინააღმდეგობის თაობაზე ნ. მარი აღნიშნავს, რომ: „ეს სამი დრო ერთად უნდა იყოს, რადგანაც ისინი ნაწარმოებია ერთი დამავე წესით, თუმცა ვერცერთ მათგანს ვერ განვიხილავთ როგორც საყრდენად ხმარებულ დროს, რომლისგანაც სხვები არიან წარმოქმნილნი“. ეს საერთო წესი ინვერსიულობაა; ასევე, მესამე სერიის ფორმებს სინტაქსური კონსტრუქციის ერთგვარობაც აერთიანებს... მაგრამ დაირღვა ძირითადი პრინციპი ნაკვეთულთა დაჯგუფებისა: სა-

წარმოებელი ფუძის პრინციპი. „ამოსავალი პრინციპის ცვლა კლასიფიკაციის ელემენტარული წესის დარღვევად ითვლება მეცნიერების ყველა დარგში; ენის მოვლენათა აღწერაც აქ გამონაკლისს ვერ შექმნის. მერეა-და: წყობის ცვლა — სინტაქსური კონსტრუქციის ცვლა — ახასიათებს გარდამავალ ზმნებს; გარდაუვალ ზმნებში ასეთი ცვლა არა გვაქვს... ამრიგად, წარმოების წესი და სინტაქსური კონსტრუქცია თურმეობითის ჯგუფის გამოსაყოფად მხოლოდ გარდამავალ ზმნებში შეუძლიათ იხმარონ, და აქაც იგი კლასიფიკაციის ძირითადი წესის დარღვევას ნიშნავს“ (არნ. ჩიქობავა, 1962, გვ. 98).

აღნიშნული სირთულის დაძლევის საინტერესო ცდაა ა. შანიძის მიერ მწკრივის რთულ კატეგორიად მიჩნევა და მწკრივის ელემენტებად აქტისა და თანამდევრობის ჩათვლა (პირის, რიცხვის, დროისა და კილოს კატეგორიებთან ერთად). ავტორის აზრით, მესამე სერიის ნაკვთებს საერთო ფუნქცია აერთიანებთ — ესაა თურმეობითობა (უნახაობა) პროცესისა. მართალია, III სერიის ფორმებს „უნახავი აქტის მწკრივებად“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 222) მოიხსენებს, მაგრამ ფაქტიურად, რომ უნახაობა პროცესისა მაინც არაა საერთო ფუნქცია III სერიის ფორმათათვის: „I თურმეობითში სამი ელემენტი: დრო (წარს.), კილო (თხრ.) და აქტი (უნახავი)“... (გვ. 221) „შედგენილობის თვალსაზრისით II თურმეობითი I-საგან ერთი ელემენტით განსხვავდება, ეს ელემენტი თანამდევრობა (უწინარესი). ეს მწკრივი გადმოგვცემს ისეთ უნახავ მოქმედებას, რომელიც სხვას უსწრებდა“ (გვ. 222). ამგვარად, თურმეობითებისათვის საერთო ფუნქციაა უნახაობა (განმასხვავებელი — თანამდევრობა); მიუხედავად იმისა, ერთგან რომ III კავშირებითიც „უნახავი აქტის მწკრივად“ მოიხსენიება, მისი დახასიათებისას, რა თქმა უნდა, არაფერია თქმული უნახაობაზე მარტივი მიზეზის გამო — ამგვარ გაგებას არ შეიცავს ამ ნაკვთის ფორმები (ნაკვთი ხასიათდება მხოლოდ დროისა და კილოს მიხედვით). ფაქტია, აქტი და თანამდევრობაც ვერ გააერთიანებს III სერიის ნაკვთებს ერთ ჯგუფად.

III სერიის ფორმათა ერთ ჯგუფად გაერთიანების საკითხზე სპეციალურად მსჯელობს არნ. ჩიქობავა. დასკვნა ასეთია: „თურმეობითი ჯგუფის ნაკვთები ვერ გაერთიანდება მათი ფუნქციის მიხედვით; კერძოდ, თურმეობითობა არ არის ამ ჯგუფისათვის დამახასიათებელი: კავშირებითი მესამისათვის თურმეობითის გაგება უცხოა. თურმეობითი მეორე არ იძლევა თურმეობითის შინაარსს, როცა რისამე პირობაზე მიუთითებს; ხოლო როცა თხრობითი კილოს ფუნქცია აქვს თურმეობით მეორეს, მაშინ მისთვის განმსაზღვრელია სხვა დროსთან ფარდობა (ე. ი. „თანამდევრობა“)“ (არნ. ჩიქობავა, 1962, გვ. 100). „მხოლოდ ნაწილობრივ ეგუება ეს შინაარსი თურმეობითს მეორეს; თურმეობითს

პირველშიც უნახაობა არ გადმოიცემა პირველს პირში, უარყოფითი ნაწილაკების ხმარებისას კი — სხვა პირებშიც“ (იქვე, გვ. 101).

„სამი ჭგუფის გამოყოფა ზმნის უღვლილებაში ნაწილობრივ გამართლებულია სინტაქსური თვალსაზრისით, ნაკვების წარმოება კი სინტაქსის საგანი არ არის, იგი ფუძეთა წარმოებას განეკუთვნება და მორფოლოგიის საგანი უნდა იყოს (იმ თავისებურებათა გათვალისწინებით, რაც ამ რიგის ფუძეთა წარმოებას ახასიათებს)“ (იქვე, გვ. 101). „ნაკვების წარმოება არის ფუძეთა წარმოება და, მამასადამე, ნაკვების სისტემაში ამა თუ იმ ნაკვთმა ის ადგილი უნდა დაიკავოს, რაც მას ეკუთვნის წარმოების თვალსაზრისით“ (იქვე, გვ. 102).

ეს ვრცელი ამონაწერები იმისთვის მოვიყვანეთ, რომ ნათელი იყოს ავტორის თეორიული პოზიცია ნაკვეთულთა სისტემის დაჯგუფების საკითხებზე (ეს პოზიცია ჩვენთვისაც ამოსავალია ამ საკითხებზე მსჯელობისას).

ამგვარი თეორიული საფუძველი — ფორმობრივი მონაცემების გათვალისწინება — ავტორს საშუალებას აძლევს ნაკვები ორ წყებად დააჯგუფოს. ძირითად ნაკვებად, რომელთაგანაც იწარმოება ყველა სხვა ნაკვით უშუალოდ თუ შუალობით, პირდაპირი წყობით თუ ინვერსიულად, მიიჩნევა აწმყო და ნამყო ძირითადი და დაასკვნის: „ამისდაკვალად ნაკვების წარმოებისას გვექნება ორი ჭგუფი: აწმყოს ჭგუფი და ნამყო ძირითადის ჭგუფი. აწმყოს ჭგუფი ამჟამად ყველაზე მრავალრიცხოვანია.

I. გარდამავალი ზმნის აწმყოსაგან (ცვლ-ი-ს) იწარმოება:

ა) პირდაპირი წყობის ნაკვები:

1. ნამყო უსრული (ცვლ-ი-და) → 3. კავშირებითი პირველი (ცვლ-ი-დ-ე-ს).

2. მყოფადი (შე-ცვლ-ი-ს) → 4. მყოფადისეული ნამყო უსრული (შე-ცვლ-ი-დ-ა).

5. 6. 7. თურმეობითი I, II, კავშირებითი III გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა (‘შე’სცვლია, სცვლოდა, სცვლოდეს)].

ბ) შებრუნებული (ინვერსიული) წყობისა:

8. თურმეობითი პირველი გარდამავალ ზმნათა (უ-ცვლ-ი-ა).

II. ნამყო ძირითადისაგან (ცვალ-ა) იწარმოება ნაკვები:

ა) პირდაპირი წყობისა: 9. ნამყო ძირითადის ხოლმეობითი (ძველ ქართულში): (ცვალ-ი-ს).

10. კავშირებითი მეორე (ცვალ-ო-ს).

ბ) შეტრუნებული (ინვერსიული) წყობისა:

11. თურმეობითი მეორე გარდამავალ ზმნათა (‘შე’ეცვალა).
12. კავშირებითი მეორე გარდამავალ ზმნათა (‘შე’ეცვალოს)
(არნ. ჩიქობავა, 1962, გვ. 107).

სქემას რამდენიმე სირთულე ახლავს: სხვადასხვაგვარად წარმოგვიდგება სისტემა გარდამავალ და ორპირიან გარდაუქმულ ზმნათათვის; ერთპირიანი გარდაუქმულ ზმნათა ვითარება არ აისახება; არაა წარმოდგენილი ე. წ. მყოფადის კავშირებითი („პირობით-კავშირებითი“ — ავტორის ტერმინით). გარდა ამისა, თუ ცვლის — უცვლია, აკრებებს — უკრებთა ტიპის გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითი ამ პრინციპით აწმყოს ჯგუფში მოხვდება, აქებებს — უქია, აღებებს — უღია ტიპის გარდამავალ ზმნათა იგივე ნაკვეთი ნამყო ძირითადის ჯგუფში შევა (სქემაში ეს ფაქტი არ აისახა). მაშასადამე, გარდამავალ ზმნათათვისაც არაა მყარი წარმოდგენილი სისტემა.

ნაკვეთულთა სისტემა, ამავე პრინციპით დაჯგუფებული (ოდნავ შეცვლილი ვარიანტი), არის წარმოდგენილი შემდეგდროინდელ ნაშრომში (არნ. ჩიქობავა, 1967, გვ. 48—50):

I. აწმყოს ჯგუფი

1. აწმყო — ზრდ-ი-ს, აშენ-ებ-ს
2. ნამყო უსრული — ზრდ-ი-დ-ა, აშენ-ებ-დ-ა
3. I კავშირებითი — ზრდ-ი-დ-ე-ს, აშენ-ებ-დ-ე-ს
4. მყოფადი — გა-ზრდ-ი-ს, ა-აშენ-ებ-ს
5. პირობითი — გა-ზრდ-ი-დ-ა, ა-აშენ-ებ-დ-ა
6. პირობით-კავშირებითი — გა-ზრდ-ი-დ-ე-ს, ა-აშენ-ებ-დ-ე-ს
7. I შედეგობითი — გა-უ-ზრდ-ი-ა, უ-შენ-ებ-ი-ა.

II. ნამყო ძირითადის ჯგუფი

8. ნამყო ძირითადი — გა-ზარდ-ა, ა-აშენ-ა
9. ნამყო ჩვეულებრივი (პერმანსივი) — გა-ზარდ-ი-ს, ა-აშენ-ი-ს
10. II შედეგობითი — გა-ე-ზარდ-ა, ა-ე-შენ-ებ-ი-ნ-ა
11. III კავშირებითი — გა-ე-ზარდ-ო-ს, ა-ე-შენ-ებ-ი-ნ-ო-ს.

სქემა მხოლოდ გარდამავალ ზმნათათვისაა გამოსადეგი (მაგალითებიც გარდამავალ ზმნათა ახლავს). ზოგადი შენიშვნები იგივე რჩება, რაც ზემოთ აღვნიშნეთ. გარდა ამისა, რაც მთავარია, საწარმოებელი

ფუძის პრინციპი მაინც დაირღვა: ა-აშენ-ა, ა-აშენ-ო-ხ და ა-ე-შენ-ებ-ინ-ა, ა-ე-შენ-ებ-ინ-ო-ს ერთ ჯგუფში მოხვდა...

საერთოდ: ნაკვთის ფორმათა წარმოების (საუღლებელ ერთეულთა ფუძის) საკითხებზე მსჯელობისას ხმოვანპრეფიქსების საკითხი გარკვევას მოითხოვს. ამ შემთხვევაშიც, თურმეობითებსა და III კავშირებითში ხმოვანპრეფიქსი გამოყოფილია, სხვა ნაკვთებთან — არა... საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ თუ I-II სერიის ფორმებში ერთი და იგივე ხმოვანპრეფიქსია წარმოდგენილი ყველა ნაკვთში, განსხვავებულია ვითარება III სერიის ნაკვთებთან: გარდამავალ ზმნებს I თურმეობითში სისტემაში უ- პრეფიქსი დაერთვის, II თურმეობითსა და III კავშირებითში — ე; ორპირიანი გარდაუვალი ზმნები, რომელთაც I-II სერიაში ე (ფზრდება) ან უ (უყეთდება) პრეფიქსები აქვთ, III სერიის ფორმებს უპრეფიქსოდ იწარმოებს (გა-ზრდ-ია, გა-ზრდ-ოდ-ა; გა-პ-კეთ-ებ-ია, გა-პ-კეთ-ებ-ოდ-ა). ეგ წესი სისტემებრაა გატარებული. ზმნური ფორმაწარმოების საკითხებზე მსჯელობისას ამ ფაქტს, ალბათ, გვერდს ვერ ავუვლით. ეს ფაქტი გარკვეულწილად მხარს დაუჭერს ნაკვთეულთა სამ სერიად დაჯგუფებას და, შესაბამისად, საწინააღმდეგო ჩვენებად გვესახება ნაკვთეულთა ორ ჯგუფად წარმოდგენისას.

ამგვარად, ნაკვთეულთა სისტემის ორ ჯგუფად წარმოდგენას, რომელსაც საუკუნეზე მეტი ხნის ისტორია აქვს, ვერ მივიჩნევთ წარმატებულ ცდად.

შენიშვნა: არნ. ჩიქობავამ 1984 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში (არნ. ჩიქობავა, 1984, გვ. 27) ნაკვთეულთა სისტემა ტრადიციულ სამ სერიად წარმოადგინა. ფაქტს დასაბუთება არ ახლავს.

საერთოდ, არის კი შესაძლებელი ნაკვთეულთა დაჯგუფებისას ფორმობრივი პრინციპის ბოლომდე გატარება? შესაბამისად, ნაკვთეულთა სისტემის ორ ჯგუფად წარმოდგენა?

კითხვაზე პასუხის გაცემა შესაძლებლად მიგვაჩნია იმ შემთხვევაში, როცა გაირკვევა რიგი საკითხებისა: რა არის ნაკვთი, რა არის ნაკვთის ფუძე, როგორია ნაკვთთა რაოდენობა და მიმართება წარმოების თვალსაზრისით.

თავი IX. ნაკვთის რაობა

რა არის ნაკვთი? არნ. ჩიქობავას აზრით, „ნაკვთი ტექნიკური ტერმინია და მიუთითებს უღვლილების ერთეულზე ამ ერთეულის ფუნქციის აღუნიშნავად. ამიტომ ნაკვთი ვერ იქნება გრამატიკული კატეგორია („უფუნქციო კატეგორია“ არ არის კატეგორია!) ისევე, როგორც გრამატიკულ კატეგორიას არ გულისხმობენ ტერმინები „ბგერა“, „მარცვალი“, „ხმოვანი“, „ფუძე“ (არნ. ჩიქობავა, 1948, გვ. 8). საკითხს სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ე. თოფურიამ (ე. თოფურია, 1956). ავტორის აზრით, რადგან მწკრივს არ გააჩნია გრამატიკული კატეგორიის არც ფუნქცია და არც ფორმა, ხოლო მწკრივის საწარმოებელ ნიშნებად მიჩნეული სუფიქსები (-ა, -ე, -ო, -ი...) დროის, კილოსა და ჟერობის მაწარმოებელი აფიქსებია, ამიტომ მწკრივი არ შეიძლება მივიჩნიოთ კატეგორიად.

შენიშვნა: სინონიმური ტერმინები „ნაკვთი“ და „მწკრივი“ საუღლებელი ერთეულის აღსანიშნავად იხმარება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში; პირველი მათგანი არნ. ჩიქობავამ შემოიღო, მეორე — ა. შანიძემ. სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ავტორთან (და ამ ავტორებთანაც) ამ ცნების აღსანიშნავად სხვა ტერმინებიც გამოიყენებოდა („უამი“, „დრო“, „წვერი“, „რიგი“, „დრო-კილო“). ამჟამად ძირითადად ეს ორი ტერმინია დამკვიდრებული. თითოეული მათგანის შემოღებას სათანადო ცნების სხვადასხვაგვარი გაგებაც ახლდა. ამიტომ შეიძლება არც იყოს გამართლებული ამ ტერმინთა პარალელური გამოყენება ამა თუ იმ გამოკვლევაში, მაგრამ ამა თუ იმ ავტორის ნააზრევის მოხმობისას ზოგჯერ არ მოხერხდება გვერდი აუუაროთ იმ ტერმინს, რომელსაც იგი გამოიყენებს. ჩვენს შემთხვევაში პარალელური ხმარება ამ ტერმინებისა ამითაა შეპირობებული. მიუხედავად იმისა, ვიზიარებთ თუ არა ცნების იმგვარ გაგებას, რომელიც ტერმინს „ნაკვთი“ ახლავს, ჩვენ მაინც უფრო მოხერხებულად მივიჩნევთ მას და ამიტომაც მსჯელობაში, ჩვეულებრივ, მას გამოვიყენებთ. საერთოდ კი განსახილველი საკითხისათვის სინონიმურ ტერმინთაგან ერთერთის შერჩევას პრინციპულ მნიშვნელობას არ ვანიჭებთ.

იგივე შეიძლება ითქვას ამა თუ იმ ნაკეთის სახელად გამოყენებულ ტერმინთა შესახებაც. ა. შანიძე შენიშნავს: „იდეალური იქნებოდა, რომ მწკრივთა სახელების დარქმევის დროს მხედველობაში არ ყოფილიყო მიღებული მათი შემადგენელი ელემენტები, როგორცაა დრო, კილო, გზისობა, და სხვა, არამედ მონახულოყო სრულიად ნეიტრალური სახელები, — თუნდაც ხელოვნური, — რომლებიც მიეკუთვნებოდა ამა თუ იმ მწკრივს“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 217). საკითხს ამგვარადვე სვამს არნ. ჩიქობავაც: „გაუგებრობას აგვაცილებდა ნაკეთის სახელი სტრუქტურული თვალსაზრისით მოგვეცა (უბრალო ნომერაციის წესითაც კი!)“ (არნ. ჩიქობავა, 1962, გვ. 102). ამიტომ: ჩვენს შემთხვევაშიც რომელიმე ტერმინისათვის უპირატესობის მინიჭებას რაიმე პრინციპული ხასიათის მნიშვნელობა არა აქვს.

განსხვავებულ თვალსაზრისს წარმოადგენს ა. შანიძე. საკითხს სპეციალური გამოკვლევა მიეძღვნა 1941 წელს, რომელიც საფუძვლად დაედო მწკრივის შესახებ მოძღვრებას „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“. ავტორის აზრით, მწკრივი გრამატიკული კატეგორიაა. მსჯელობის თანამიმდევრობა ასეთია: „არის თუ არა მწკრივი გრამატიკული კატეგორია? რომ სწორი პასუხი გავცეთ ამ კითხვას, უნდა მოვიგონოთ, რომ ყოველგვარი გრამატიკული კატეგორია ყალიბდება საპირისპირო ფორმათა არსებობის ნიადაგზე. თუ ამ თვალსაზრისით შევხედავთ მწკრივებს, დავრწმუნდებით, რომ ერთი რომელიმე ჩვეულებრივ, რომელთაც საერთოდ მწკრივი ეწოდა, ისეთ მიმართებაშია დანარჩენებთან, როგორც სხვა რომელიმე — ყველა დანარჩენთან, ისინი ერთგვარ მოვლენას ასახავენ ენაში, ერთმანეთს თანაბრად შეეზომებიან, თითქმის ყველას ერთი და იგივე რაოდენობა აქვთ ფორმებისა (სქოლიო: ბრძანებითის მწკრივში ფორმათა რაოდენობა ნაკლებია, ვიდრე თხრობითში.), თვითეულ მათგანთან გარკვეული ცნება-დაკავშირებული და ყველა ერთად წარმოდგენას გვაძლევს, რომ ისინი შეადგენენ საპირისპირო სახეებს ზოგადი კატეგორიისას...“, „ოღონდ სხვა კატეგორიები მარტივია, დაუშლელი, მწკრივი კი რთულია და შეიცავს რამდენიმე კატეგორიას. ელემენტებად წოდებულს, ქართულში უმთავრესად დროსა და კილოს“ (იქვე, გვ. 217). სხვაგან: „ელემენტები დაერქვა მწკრივის ფარგლებში უცვალბებელ კატეგორიებს, რომლებიც მის ხერხემალს წარმოადგენენ. ქართული მწკრივის ელემენტებია: დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 216).

ასე ვრცლად იმიტომ შევჩერდით აღნიშნულ თვალსაზრისზე, რომ ჩვენი აზრით, ზოგი რამ დაუხსტებასა და გარკვევას მოითხოვს..

ჯერ ერთი: პირი, რიცხვი, დრო, კილო, გზისობა, აქტო- თანამდევრობა და მწკრივი უღლების კატეგორიებია, ავტორის აზრით. ამათგან მწკრივის კატეგორია ელემენტებად შეიცავს დროის, კილოს, გზისობის, აქტისა და თანამდევრობის კატეგორიებს. სხვაგვარად: უღლების ეს კატეგორიები ელემენტებია იმავე უღლების სხვა კატეგორიისა. მსჯელობა თითქოს გარკვევას საჭიროებს...

მწკრივის კატეგორიის შემადგენელ კატეგორიათა შესახებ მსჯელობისას მინიშნებულია, რომ თითოეული მათგანი (დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა) არის ზმნის ფორმა, ისევე როგორც ზმნის ფორმად მიიჩნევა რიცხვისა და პირის კატეგორიები.

ამდენად, ელემენტებად წოდებული კატეგორიები: მორფოლოგიური კატეგორიებადაა მიჩნეული; ამა თუ იმ ფორმისათვის დამახასიათებელ მუდმივ, უცვალბელ კატეგორიებად. გაეიხსენოთ: „ელემენტები დაერქვა მწკრივის ფარგლებში უცვალბელ კატეგორიებს, რომლებიც მის ხერხემალს წარმოადგენენ. ქართული მწკრივის ელემენტებია: დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა“ (ხაზი ჩვენით — გ. გ.).

ჩვენთვის ასეთი საკითხი იჩენს თავს: არის თუ არა აღნიშნული კატეგორიები მორფოლოგიური კატეგორიები; შესაბამისად — უცვალბელნი ერთი მწკრივის ფარგლებში. აქედან გამომდინარე: შეიძლება თუ არა მორფოლოგიურად მწკრივის დახასიათება აღნიშნული ელემენტების მიხედვით?



რა არის მორფოლოგიური კატეგორია? სპეციალურ ლიტერატურაში მორფოლოგიური კატეგორიის განმარტებისას არაა ერთგვაროვანი შეხედულება. რიგ შემთხვევაში მორფოლოგიური კატეგორია გაიგივებულია გრამატიკულ კატეგორიასთან. სხვა თვალსაზრისით; მორფოლოგიური კატეგორია გრამატიკული კატეგორიის შემადგენელი ნაწილია სინტაქსურთან ერთად; სხვაგვარად: სინტაქსური და მორფოლოგიური კატეგორიების ერთობლიობა ქმნის გრამატიკულ კატეგორიას. გრამატიკული კატეგორიის გაგება დღესაც კამათისა და დისკუსიის საგანს წარმოადგენს. აღნიშნავენ კიდეც: „სამწუხაროდ, ტერმინსა და ცნებას „გრამატიკული კატეგორია“ ჩვენსა და საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში არ მიუღია ერთგვაროვანი განმარტება და გამოყენება. ამას კარგად გვიჩვენებს ზოგი განმარტება და განსაზღვრა, თითქოსდა ალაღბებდნენ მოცემული“ (ფ. ბერეზინი, ბ. გოლოვინი, 1979, გვ. 175) (წიგნში საამისო მრავალი მაგალითია მოყვანილი).

არ არის დავა იმის თაობაზე, რომ კატეგორია საპირისპირო ფორმათა არსებობის საფუძველზე ყალიბდება. აღნიშნავენ, რომ „გრამა-

ტიკულ კატეგორიას გრამატიკული ფორმისა და გრამატიკული მნიშვნელობის ერთობა ქმნის“ (ვ. გაკი, 1986, გვ. 32) და რომ გრამატიკული (მორფოლოგიური) კატეგორიისათვის გრამატიკული (მორფოლოგიური) ნიშნის მქონეობა მიიჩნევა არსებითად. არნ. ჩიქობავას სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მორფოლოგიური კატეგორია სათანადო აფიქსებით უნდა იქნეს წარმოდგენილი და არა ფუძის მნიშვნელობით“. ამა თუ იმ ფაქტის მორფოლოგიურ კატეგორიად მიჩნევას „მორფოლოგიური ნიშნის ქონა-უქონლობა წყვეტს“. სხვაგვარად: „მორფოლოგიურ კატეგორიას ქმნის აფიქსით გადმოცემული მნიშვნელობა“ (არნ. ჩიქობავა, 1952, გვ. 267).

„გრამატიკული კატეგორიის გამოხატულების პლანი სისტემურად ორგანიზებული გრამატიკული 'საშუალებებით'“ (ა. ბონდარკო, 1976, გვ. 30).

ჩვენთვის ეს თვალსაზრისია საყრდენი.



არის თუ არა დრო და კილო მორფოლოგიური კატეგორია? ნაკეთის ფორმათა ფუნქციებზე მსჯელობისას დროისა და კილოს კატეგორიებს განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა. ნაკეთთა სახელდებაც ძირითადად ამ ორი მახასიათებლის შიხედით ხდება. არც ისაა შემთხვევითი, რომ პრაქტიკული გრამატიკებიდან მოყოლებული საუბრებელ ერთეულს ასეც სახელდებდნენ — „დრო“, „დრო-კილო“; უღვლილების სისტემას — „დრო-კილოთა სისტემის“ სახელით მოიხსენიებენ. ჩვეულებრივ დროსა და კილოს მორფოლოგიურ კატეგორიებად მიიჩნევენ პირის, რიცხვის... კატეგორიათა გვერდით: „მორფოლოგიური კატეგორიებია: ...პირი, რიცხვი, დრო, კილო, გვარი... — ზმნისათვის“ (არნ. ჩიქობავა, 1952, გვ. 267). „ზმნა არის მოქმედების აღმნიშვნელი ფორმა-ცვალებადი სიტყვა, რომელსაც ერთ-დროულად რამდენიმე მორფოლოგიური კატეგორია შეეპოვება: პირველ ყოვლისა პირი, რიცხვი, დრო და კილო“ (ა. შანიძე, 1979, გვ. 163). ზმნის მორფოლოგიური კატეგორიებია „პირი, რიცხვი, კილო, ქცევა, გვარი, დრო და სხვა“ (გ. მაჭავარიანი, გ. ნებეირიძე, 1972, გვ. 102). ეს საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისია. რამდენადაც დრო და კილო მორფოლოგიურ კატეგორიებად გაიზარება, არის ცდა ამ კატეგორიათა მორფოლოგიური ნიშნის ძიებისა.

დროის მიხედვით ზმნური ფორმის კვალიფიკაციასა და დახასიათებას ზანგრძლივი ისტორია აქვს. დროის კატეგორია ერთ-ერთი რთული და სადავო კატეგორიაა არა მარტო ჩვენს სინამდვილეში, არამედ სა-

ერთოდ. არაა შემთხვევითი, რომ პრაქტიკულ გრამატიკებში, და ზოგჯერ სამეცნიეროშიც, საუღლებელი ერთეული და დრო გაიგივებულია; ომდენ დროზე საუბრობენ, რამდენი საუღლებელი ერთეულიცაა... მაგალითისათვის: ნ. მარის აზრით ძირითადი დრო რვა არის: აწმყო, ნამყო უსრული, ნატვრითი, აორისტი, კავშირებითი (იგივე მომავალი), ინამყო სრული, წინარე წარსული, ნამყო კავშირებითი (ნ. მარი, 1925, გვ. 142). არნ. ჩიქობავა: „ახალ ქართულში გვაქვს ერთი აწმყო, ერთი მყოფადი და ოთხი ნამყო: ნამყო უსრული ანუ უწყვეტი: აკეთებდა, აშენებდა, შრომობდა...; ნამყო ძირითადი ანუ ნამყო წყვეტილი (აორისტი): აკეთა, აშენა, იშრომა...; თურმეობითი პირველი: უკეთებია, უშენებია, უშრომია..., თურმეობითი მეორე: ეკეთებინა, ეშენებინა, ეშრომა...“ (არნ. ჩიქობავა, 1952, გვ. 274). ა. შანიძე ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ „არევე-დარევა სუფევს დროის გაგებაში... ასეთი მცდარი შეხედულება „დროის“ შესახებ იქედან მომდინარეობს, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში გრამატიკული დროის პრობლემა სწორად არ არის დასმული და გადაწყვეტილი. საზოგადოდ დროის კატეგორიას რევენ მწკრივის ერთ-ერთ კატეგორიასთან (ცილოსთან ან თანამდევრობასთან) ან თვით მწკრივთან და ეს აღრევა, რომელიც კრელად ასახავს ზოგადი საენათმეცნიერო საკითხის შესწავლის უმწეო მდგომარეობას ენის სტრუქტურულ ნაწილში, ქართულ ნიადაგზეც უკრიტიკოდ არის გადმოტანილი. საჭიროა და აუცილებელი, რომ დროის კატეგორია გამოითიშოს სხვა კატეგორიებისაგან და მას თავისი ალაგი მიეჩინოს და სხვებსაც თავთავისი მოენახოს“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 201). „გრამატიკული დრო შეიძლება მხოლოდ სამი იყოს: ეხლანდელი, წარსული და მომავალი“ (იქვე გვ. 199). ძირითადად ეს თვალსაზრისია გაზიარებული ამჟამად. საფუძველს კი დროის კატეგორიის ამგვარი გაგება ანტიკური გრამატიკებიდან იღებს.

შენიშვნა: დროის მორფოლოგიური კატეგორიის პრობლემა მხოლოდ ქართული ენათმეცნიერების წინაშე დასმული პრობლემა როდია.

აღნიშნავენ, რომ „არცერთი სხვა გრამატიკული პრობლემა არ არის ისეთი რთული, როგორც გრამატიკული დროის პრობლემა“ (პ. რობერტსი, 1954, გვ. 131). მაგალითისათვის: ვ. ენოგრადოვი მიმოიხილავს დროის კატეგორიის შესწავლის ისტორიას რუსულ ენათმეცნიერებაში და აღნიშნავს, რომ ერთ-ერთი ყველაზე სადაუო საკითხი, რომელიც აზრთა პრინციპულ სხვადასხვაობას იწვევდა, დროის კატეგორიაა. მ. ლომონოსოვმა 10 დრო გამოყო, ეოსტოკოვმა — 8, ს. შაფრანოვმა — 7, ა. ბოლდირევმა — 2. ამგვა-

რი სხვადასხვაობა დროისა და კილოს კატეგორიათა აღრე-
ვამ გამოიწვია. ამ აღრევასთან ბრძოლამ მ. კატკოვი და-
კ. აქსაკოვი დროის კატეგორიის უარყოფამდე მიიყვანა.
ამავე აზრის იყო ნ. ნეკრასოვიც, რომელმაც სცადა „ჩვე-
ნებიან ნებისმიერი რუსული ზმნური ფორმის შესაძლებ-
ლობა სრულიად განსხვავებული დროული მნიშვნელობე-
ბის გამოხატვისა. ის გადაჭრით უარყოფდა რუსულ ზმნაში
დროის მუდმივი გრამატიკული ფორმის არსებობას“ (ვ. ვი-
ნოგრადოვი, 1972, გვ. 426—428). თვით ვ. ვინოგრადოვი
რუსულში ორ დროს გამოყოფს (წარსულსა და არაწარ-
სულს), ხოლო რუსული ენის აკადემიურ გრამატიკაში სამი-
დროა გამოყოფილი (აწმყო, წარსული და მომავალი) (რუ-
სული გრამატიკა, 1980, გვ. 627). საკითხი ამგვარად სხვა
ენათა მიმართაც დგება. მაგალითისათვის, ვფიქრობთ, ესეც
კმარა.

დროის მორფოლოგიურ კატეგორიად მიჩნევამ თავისთავად დასვა
საკითხი ამ კატეგორიის ნიშნის ძიებისა.

ახალ ქართულში წარსული დროის გაგება რამდენიმე ნაკვეთის
ფორმას შეიძლება ჰქონდეს. სხვაგვარად: ნაკვეთთა დახასიათებისას
წარსული დროის მნიშვნელობის გადმოცემა მიიჩნევა რამდენიმე ნაკ-
ვეთის ფორმისათვის ნიშანდობლივად: ვწერდი, დავწერდი, დავწერე,
დამიწერია, დამეწერა, დამეწეროს. ნამყო დროის მორფოლოგიურ ნიშ-
ნად რამდენიმე აფიქსია გამოყოფილი.

არნ. ჩიქობავა წერს: „როგორც ზმნაში, ისე ნაზმნარ სახელებში
(მიმღებობებში) დრო აფიქსებითაა გამოხატული (აკეთებ-დ-ა...
აკეთ-ა ← აკეთ-ე-ა... უ-კეთებ-ე-ა... ე-კეთებ-ინ-ა...)“ (არნ. ჩიქობავა,
1952, გვ. 275). მაგალითებში წარსული დროის გამომხატველ მორფო-
ლოგიურ ნიშნებად გახაზულია: -დ, -ე, უ- -ე, ე- ინ. ძველი ქართულის
უწყვეტელში, I თურმეობითსა და წყვეტილში გამოვლენილ -ე სუფიქსს
ვ. თოფურიძე „ნამყო სახეობათა საერთო ნიშნად“ მიიჩნევს (ვ. თოფუ-
რიძე, 1955), თუმცა დროის გამომხატველ აფიქსად მისი კვალიფიკაცია
არ ხდება (იქვე, გვ. 73). თითქოსდა წინააღმდეგობრივია: „ნამყოს სა-
ხეობათა საერთო ნიშანი“ „დროს უთუოდ არ გამოხატავდა“. მაგრამ
წყვეტილის -ე სუფიქსს ნამყო დროის მორფოლოგიურ ნიშნად მიიჩ-
ნევს გ. მაჭავარიანი (მიმომხილველი, 1972, გვ. 531). იგივე ავტორი
ნამყო დროის მაწარმოებლად მიიჩნევს აგრეთვე წყვეტილში გამოვლე-
ნილ -ი ბოლოსართს (იქვე).

ამდენად, სამეცნიერო ლიტერატურაში დროის კატეგორიის მორ-
ფოლოგიურ გამოხატვაზე მხოლოდ წარსულის მიმართ საუბრობენ.
აწმყოსა და მყოფადის მორფოლოგიურ გამოხატვაზე (მორფოლოგიურ

ნიშანზე) არაა მსჯელობა. გამოდის: დროის სამწვერიანი სისტემიდან მარკირებულია ერთი, არამარკირებული — ორი. ამ წინააღმდეგობის მოხსნის ცდას გვაძლევს გ. მაჭავარიანი, რომელიც დროის ორწვეროვან სისტემას გვთავაზობს: მარკირებული ნაშრომ — არამარკირებული აწმყო ზოგადი (მომავალი დრო დამატებითი გრამატიკული მნიშვნელობაა დიფერენციალურ ნიშანთა კონსტატის: აწმყო ზოგადი + გრძლივი + სრული სსპექტი) (მიომომხილველი, 1972, გვ. 531).

შენიშვნა: 1. გ. მაჭავარიანის ნაშრომი „გრძლიობის, ასპექტისა და დროის კატეგორიების მიმართება ქართულში“ არ გამოქვეყნებულა (ნაშრომი დაკარგულია). ძირითადი დებულებები აღდგენილია მ. მაჭავარიანის მიერ. ჩვენც ამ დებულებებს ვემყარებით. ამიტომ გვიჭირს ამ თვალსაზრისის შესახებ დაწერილებითი მსჯელობა.

2. ასევე დროის ორწვერიან სისტემაზე მსჯელობს მ. მეგრელიშვილი; გამოყოფს წარსულსა და არაწარსულ დროს: „წარსული დროის არაწარსულთან დაპირისპირება არსებობს დროის სამწვერა სისტემის შიგნით და დაფუძნებულია არა მარტო სემანტიკურ, არამედ სტრუქტურულ ნიშანზე“ (მ. მეგრელიშვილი, 1986, გვ. 33). „გვაქვს როგორც ფორმალური, ისე სემანტიკური საფუძველი ჩავთვალოთ, რომ დაპირისპირება ახლანდელი-მომავალი არსებობს უფრო ფართო კატეგორიის — „არაწარსულის“ — ჩარჩოებში“ (იქვე, გვ. 82). ძნელია ამ თვალსაზრისის გაზიარება, რამდენადაც ავტორის მსჯელობა წინააღმდეგობრივია: ემყარება თვალსაზრისს, რომ გრამატიკულ კატეგორიას აქვს თავისი შინაარსი და ფორმა (შინაარსის პლანი და გამოხატულების პლანი); რომ დრო გრამატიკული კატეგორიაა (გვ. 45); მაგრამ როცა უღვლილების სისტემის ცხრილს წარმოადგენს და აანალიზებს ამ სისტემას დროის კატეგორიის თვალსაზრისით, დაასკვნის: „დროის გრამატიკულ კატეგორიას ამ ფორმებში არავითარი ცალკე აღებული ფორმალური ელემენტი არ შეესატყვისება“ (გვ. 79).

ნაშრომში არც იმ სტრუქტურულ ნიშნებზეა საუბარი, რომლებიც აპირისპირებს წარსულ დროს არაწარსულ დროსთან... აქედან გამომდინარე, შეიძლება კი დრო ჩავთვალოს გრამატიკულ კატეგორიად? გარკვევას მოითხოვს მსჯელობაც: „ძველ ქართულში მომავალი დროის ფორმა არ არსებობდა, ამიტომაც გამოხატულების პლანში დროთა სისტემა რთული არ იყო. ფუნქციონირებდა დროის მხოლოდ ორი ფორმა — წარსული და ახლანდელი“ (გვ. 80). „მომა-

ვალი დროის ფორმა გამოიყო "შედარებით გვიან" (გვ. 81). იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს მყოფადის ნაკვთის ჩამოყალიბებამდე ქართულში მომავალი დროის გამოხატვა არ ხდებოდა... სადავო სხვაც შეიძლება იყოს ამ თვალსაზრისით, მაგრამ ჩვენთვის არსებითი ისაა, რომ მსჯელობა ორი დროის არსებობის თაობაზე კრიტიკას ვერ უძლებს.

წარსული დროის მორფოლოგიურ ნიშნებად გამოიყო: -დ (უწყვეტლისა), -ე, -ი (წყვეტილში), უ-ი (I თურმეობითში), ე-ინ (II თურმეობითში).

საგულისხმო ფაქტია, რომ დასახელებული აფიქსები ძირითადად სხვაგვარადაა კვალიფიცირებული (ზოგჯერ იმავე ავტორებთანაც):

-დ — ნამყო უსრულის ნაკვთის მაწარმოებელი (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 137; 1948, გვ. 99); უწყვეტლის მაერცობი (ა. შანიძე, 1973, გვ. 424); უწყვეტლის ნიშანი (ა. კიზირია, 1974, გვ. 95)...

ე- — ვნებითი გვარის ნიშანი (არნ. ჩიქობავა, 1967, გვ. 49; ა. შანიძე, 1973, გვ. 288); მიანიშნებს კონსტრუქციაში ირიბი ობიექტის პოვნეირებაზე (ბ. ჯორბენაძე, 1983, გვ. 105).

-ინ — კაუზატივის სუფიქსი (არნ. ჩიქობავა, 1967, გვ. 46); შუალობითი კონტაქტის ნიშანი (ა. შანიძე, 1973, გვ. 360).

-ე — ნამყო ძირითადის ფუძის მაწარმოებელი (არნ. ჩიქობავა, 1967, გვ. 49); წყვეტილის მწკრივის ნიშანი (ა. შანიძე, 1973, გვ. 429); აორისტის თემის მაწარმოებელი (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965, გვ. 240); თხრობითი კილოს მაწარმოებელი (ნ. კოტინოვი, 1986, გვ. 13).

-ი — წყვეტილის მწკრივის ნიშანი (ა. შანიძე, 1973, გვ. 427); უფუნქციო, ნართაული ელემენტი (არნ. ჩიქობავა, 1926); თხრობითი კილოს მაწარმოებელი (ნ. კოტინოვი, 1986, გვ. 13)...

როგორც ვხედავთ, წარსული დროის ნიშნად მიჩნეული აფიქსების მორფოლოგიური კვალიფიკაციის საკითხში არაა აზრთა ერთგვარობა. არსებობს ურთიერთგამომრიცხველი თვალსაზრისებიც. მაგრამ ჩვენთვის ამჟამად არსებითი ისაა, რომ ისინი არ არიან დროის გამომხატველი აფიქსები.

ა. შანიძესთან, რომლის გრამატიკულ ნააზრევშიც დრო ზმნის ერთ-ერთ ძირითად კატეგორიადაა მიჩნეული, დროის მორფოლოგიურ გამოხატვაზე არაა საუბარი. როგორც ვნახეთ, სხვა ავტორებთან დროის

გრამატიკული კატეგორიის ნიშნად მიჩნეული აფიქსები აქ სხვაგვარადაა კვალიფიცირებული. ხაზგასმითაც აღნიშნავენ იმას, რომ „დრო ზმნის ისეთი კატეგორიაა, რომელსაც ნიშანი არ გააჩნია (!)“ (ლ. კვაჭაძე, 1981, გვ. 233).

თუ იმ თვალსაზრისის დავემყარებით, რომ „მორფოლოგიური მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცეს აფიქსის გარეშეც“ (ფ. ერთელიშვილი, 1965, გვ. 178), დროის მორფოლოგიური მნიშვნელობა ზმნის სათანადო სტრუქტურულ მოდელს დაუფლებული მნიშვნელობაა (იქვე, გვ. 179), შეიძლებოდა დროის მორფოლოგიურ კატეგორიად მიჩნევა. მაგრამ რომელიმე წარსული დროის გამომხატველ ფორმათათვის —

ვ-წერ-დ-ი
და-ვ-წერ-დ-ი
და-ვ-წერ-ე
და-მ-ი-წერ-ი-ა
და-მ-ე-წერ-ა
და-მ-ე-წერ-ო-ს —

გაჭირდება იმ საერთო სტრუქტურული მოდელის გამოყოფა, რომელსაც მივიჩნევდით წარსული დროის გამომხატველად. ასევე ითქმის სხვა დროის აღმნიშვნელ ფორმათა შესახებაც.

ამგვარად, იმ თვალსაზრისზე დამყარება, რომ „მორფოლოგიური კატეგორია სათანადო აფიქსებით უნდა იქნეს წარმოდგენილი“, „ამა თუ იმ ფაქტის მორფოლოგიურ კატეგორიად მიჩნევის მორფოლოგიური ნიშნის ქონა-უქონლობა წყვეტს“ — დროს მორფოლოგიურ კატეგორიად ვერ გავვაზრებინებს.

დროის გამოხატვა მორფოლოგიურად არ ხდება:

თუ დავუშვებთ, რომ დრო მორფოლოგიური კატეგორიაა, ესა თუ ის ზმნური ფორმა ამა თუ იმ დროის გამომხატველია, მაშინ, თავისთავად, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ერთი რომელიმე ნაკვთის ფორმა ნებისმიერ კონტექსტში მხოლოდ ერთ დროულ მნიშვნელობას უნდა გამოვცემდეს. ა. შანიძე ასეც მსჯელობს: „ელემენტები დაერქვა მწკრივის ფარგლებში უცვალებელ ელემენტებს“...



არის თუ არა დრო უცვალებელი ერთი ნაკვთის ფარგლებში? სხვაგვარად: ერთი ნაკვთის ფორმას აქვს თუ არა მხოლოდ ერთი დროის გაგება?

საპეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის აღნიშნულა, რომ ამ თუ იმ ნაკეთის ფორმამ, გარდა ძირითადი დროული მნიშვნელობისა, გარკვეულ კონტექსტში სხვა დროის მნიშვნელობა შეიძლება გადმოსცეს; მაგალითად, აღნიშნავენ, რომ „ერთმა და იმავე ფორმამ შეიძლება ეხლანდელის გაგებაც მოგვეცეს და მომავლისაც“. ასეთი „პოლისემიური ფორმებია: ჰამს, ბრძანებს, ასწავლის, სცემს, განაგრძობს, უყურებს, იძინებს, შეადგენს, არჩენს, ათამაშებს და სხვ...“ „ერთი და იგივე ფორმა შეიძლება ერთ შემთხვევაში დროიანი იყოს, სხვა შემთხვევაში კი — უდროო“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 204). დროის მიხედვით ცვალებადობას ა. შანიძე ჩვეულებრივ მიაწიშნებს ნაკვთთა დახასიათებისას: „აწმყო... დრო უმეტესად ახლანდელია (ესწავლობ, ეცხოვრობ, ვწერ, ვაშენებ), მაგრამ შეიძლება მომავლის გაგებაც ჰქონდეს (ცწერ, ვაშენებ, ვასწავლი)“ (იქვე, გვ. 218); „აწმყოს კავშირებითი... დრო ეხლანდელია ან მომავალი“ (იქვე, გვ. 219); „მყოფადი... დრო უმეტესად მომავალია“ (იქვე, გვ. 219)... „კავშირებით კილოიან მწკრივში სამივე დრო შეიძლება იქნეს გადმოცემული: ეხლანდელი, წარსული და მომავალი“ (იქვე, გვ. 205), თუმცა ამგვარ მსჯელობას ძირითადი დებულება — „დრო უცვალებელი ელემენტია ერთი მწკრივის ფარგლებში“ — არ შეუცვლია.

ნაკვთთა დროული მნიშვნელობის საკითხებს რამდენიმე გამოკვლევა უძღვნა ლ. გეგუჩაძემ. საკითხის დაწვრილებითმა შესწავლამ ძალზე საინტერესო სურათი წარმოაჩინა. ავტორის აზრით: „დროის გამომხატვის უნარის თვალსაზრისით ნაკვთები შეიძლება პირობითად რამდენიმე ჯგუფად დავეყოთ:

ა) ნაკვთები, რომელთაც აქვთ მხოლოდ ერთი დროის მნიშვნელობა:

ბ) ნაკვთები, რომელთაც უნარი აქვთ გადმოსცენ რამდენიმე დრო (ორი ან სამივე);

გ) ნაკვთები, რომელთა დროული მნიშვნელობის დადგენა კირს (ან შეუძლებელია).

ამ მრავალფეროვნებას განაპირობებს ის, რომ ერთი და იგივე ნაკვთი სხვადასხვა კონტექსტში და სხვადასხვა ნაკვთთან ურთიერთობისას ხშირად განსხვავებულ მნიშვნელობას იძენს“ (ლ. გეგუჩაძე, 1984, გვ. 7).

ცალკეულ ნაკვთთა დროული მნიშვნელობის ზოგადი სურათი ასეთია: „აწმყოს მწკრივს შეიძლება ჰქონდეს ახლანდელი, მომავალი ან ე. წ. „ზოგადი აწმყოს“ მნიშვნელობა.

ნამყო უწყვეტელი მხოლოდ წარსული დროის გამომხატველია. აწმყოს კავშირებითი ახლანდელი ან მომავალი დროს ეკუთვნის.

მყოფადის მწკრივი გადმოგვცემს მომავალ ან ახლანდელ დროს. შეიძლება ჰქონდეს ზოგადი აწმყო გაგებაც.

მყოფადის ხოლმეობითი წარსული დროის გადმომცემი მწკრივია, მაგრამ შეუძლია შეითავსოს მომავალი დროის მნიშვნელობაც.

მყოფადის კავშირებითი მხოლოდ მომავალი დროის გაგებით გვხვდება.

წყვეტილის მწკრივს უნარი აქვს გამოხატოს როგორც წარსული, ისე მომავალი დრო.

II კავშირებითი მომავალთან ერთად ითავსებს ახლანდელი დროის მნიშვნელობასაც.

I თურმეობითი შეიძლება შეგვხვდეს ახლანდელი, წარსული ან მომავალი დროის ფუნქციით.

II თურმეობითი ძირითადად ნამყო დროს გადმოსცემს, მაგრამ მისი კავშირებითი კილოს ფუნქციით ხმარებისას შეფარდებით მომავალს გამოხატავს.

III კავშირებითი უპირატესად წარსულ დროს ითვალისწინებს, მას შეიძლება ჰქონდეს მომავალი დროის გაგებაც“ (ლ. გეგუჩაძე, 1978, გვ. 119).

ზოგი რამ შეიძლება კიდევ დაზუსტებულიყო. მაგ.: წყვეტილის ფორმამ შეიძლება გარკვეულ შემთხვევაში აწმყო დროის გაგებაც გადმოსცეს. მიუთითებენ, რომ „ბრძანებითობა თავისი ბუნებით ისეთი აქტია, რომელიც შეიძლება აწმყოფი ან მომავალში ხორციელდებოდეს“ (ფ. ერთელიშვილი, 1956, გვ. 307). აქედან გამომდინარე, წყვეტილის ფორმისათვის აწმყო დროის გაგებაც არ ჩანს უჩვეულო. სპეციალურ ლიტერატურაში ისიც არის შენიშნული, რომ უზმნისწინა ფორმებს ნამყო ძირითადისას ბრძანებითი კილოს შემთხვევაში აწმყო დროის გაგება აქვს (ფ. ერთელიშვილი, 1956). ვფიქრობთ მოყვანილი მაგალითებიდან ეს აშკარაა:

„აქრე, სინათლე, აქრე, მე მაინც ავანთებ მას“ (ჭ. ლომთათიძე);

„ისმინე, სწავლის მძებნელო“ (დ. გურამიშვილი).

აწმყოს გაგებას შეიცავს აგრეთვე წყვეტილის პირველი პირის ფორმა ზოგი ზმნისა მსგავს შემთხვევაში:

„ელიზბარი: მე წავედი (წამოდგება). მირიანი: მოიცა“ (ა. ჩხაიძე);

„უცებ ქალბატონი დორა შეჩერდა და თქვა: „მე წავედი“
(თ. კილაძე);

„აბა გავიქეცი, თორემ დამაგვიანდა“ (ო. მამფორია).

შემთხვევითი არც ის ჩანს, რომ ანტონ პირველი ფორმებს — შეკარ, შეჰკარ... — „ბრძანებითისა სქესისა აწმყოს“ უწოდებს (ანტონი, გვ. 25...).

ამგვარად, წყვეტილის ფორმისათვის აწმყო დროის გამოხატვაც არ არის უცხო.

ასევე: გარდა მყოფადი და აწმყო დროებისა, II კავშირებითის ნაკვთს წარსული დროს მნიშვნელობაც შეიძლება ჰქონდეს. ამ ტიპის — „თითქოს ეშინოდა, არავის არაფერი ვატყინო“ — წინადადებათა ანალიზის შედეგად ა. პაპიძე ასეთ დასკვნას აკეთებს: „თითქოს-ო ნაწილაკიან კონსტრუქციაში მოქცეული II კავშირებითის ნაკვთი უკვე წარსული დროის კავშირებითობის გამოხატველია, ოღონდ ისეთი წარსულის, რომელიც შემდგომია მთავარი წინადადების ზმნით აღნიშნულ დროსთან შედარებით“ (ა. პაპიძე, 1981, გვ. 153).

ასე რომ, II კავშირებითსაც, მსგავსად წყვეტილისა და I თურმეობითისა, სამივე დროის გამოხატვის უნარი შესწევს. თითო დროს გამოხატავს მხოლოდ უწყვეტელი და მყოფადის კავშირებითი; სხვა ნაკვთები ორ-ორი დროის გამოხატველია.

ფაქტი ძალიან შთაბეჭდავად გვეჩვენება. კითხვაზე — არის თუ არა დრო მორფოლოგიური კატეგორია? — უარყოფითი პასუხი უნდა გაეცეს:

1. არ ხდება დროის გამოხატვა მორფოლოგიური საშუალებით;

2. ერთი და იგივე ფორმა ამა თუ იმ ნაკვთისა სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა დროის გაგებას იძენს. სხვაგვარად: ნაკვთის ფორმას დროულ მნიშვნელობას კონტექსტი ანიჭებს. კონტექსტის ბუნება და ხასიათი, კონსტრუქციაში შემავალი წევრები შეაპირობებენ ამ ფორმის დროულ მნიშვნელობას.

მიუხედავად იმისა, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში ორივე ამ მომენტზე გვხვდება მინიშნება, ძირითადი დებულება — დრო მორფოლოგიური კატეგორიაა; დრო უცვალელებელი ელემენტია ფორმისა — ძალაში რჩებოდა.

გასაგებია: დაშვება იმისა, რომ დრო ცვალებადი ელემენტია ნაკვთის ფორმისა, ნიშნავს დროის მორფოლოგიური კატეგორიის უარყოფას: თუ ფორმა თავისთავად შეიცავს ამა თუ იმ დროის მნიშვნელობას, მისი ცვლა არ უნდა ხდებოდეს კონტექსტის ცვლის შესაბამისად. კონსტრუქციის სხვა წევრთა მნიშვნელობა და თავად კონსტრუქციის ტიპი დროული მნიშვნელობის ცვლას არ უნდა იწვევდეს. შედარებისათვის: მორფოლოგიური კატეგორიებია პირი, რიცხვი, ქცევა, კონტაქტი. ფორმა ვ-ა-კეთებ-ინ-ებ-თ ამ კატეგორიათა მიხედვით ასე დახასიათდება: I სუბიექტური პირი, მრავლობითი რიცხვი, ნეიტრალური ქცევა, შუალობითი კონტაქტი. ნებისმიერ კონტექსტში წარმოდგენილი ამ

ფორმის მორფოლოგიური დახასიათება უცვლელი იქნება. ანდა: მ-ო-ხატ-ავ-ს — III სუბიექტური პირი, I ობიექტური პირი, საობიექტო ქცევა, უშუალო კონტაქტი — ამ მორფოლოგიურ მაზასიათებელთა ცელა კონტექსტზე არაა დამოკიდებული. მიზეზი მარტივია: აღნიშნული კატეგორიები მორფოლოგიური კატეგორიებია. დროის კატეგორია ვერ დადგება ამათ გვერდით.

როცა მიაწინებენ ერთი და იმავე ფორმის მიერ სხვადასხვა დროული მნიშვნელობის გამოხატვის შესაძლებლობაზე, საუბრობენ ძირითად დროულ ფუნქციაზე. რომელია ძირითადი დროული მნიშვნელობა გააკეთე ფორმისათვის — წარსული თუ მომავალი? წარსულში ერთგზისი, დასრულებული მოქმედების გამოხატვა თუ მომავალში შესასრულებელ მოქმედებაზე ყურადღების მიქცევა? ვფიქრობთ, ორივე. II პირის წართქმითი ბრძანებითის გამოხატვა მხოლოდ ამ ფორმით ხდება. რით შეიძლება აიხსნას ან დასაბუთდეს, რომ ფრაზაში — „გიბრძანებ, გააკეთე!“ — უკანასკნელი ფორმის დროული მნიშვნელობა წარსულია, მაგრამ ამ შემთხვევაში მომავალს გამოხატავს? ამგვარი მსჯელობა, ეფიქრობთ, ალოგიკურიც იქნება. პასუხს მოითხოვს კითხვა: თუ გააკეთე ფორმის ძირითადი დროული მნიშვნელობა წარსულია, რა ანიჭებს მას ამ გაგებას სათანადო კონტექსტში, ანდა რა იწვევს სხვა შემთხვევაში მომავალი დროის მნიშვნელობის მინიჭებას. სხვაგვარად: წარსული დროის მნიშვნელობის გამოცვლას? და, საერთოდ, კონტექსტის გარეშე, იზოლირებულად, შეიძლება თუ არა ზმნური ფორმა დახასიათდეს დროული მნიშვნელობის მიხედვით?

როცა ერთი და იგივე ფორმა სხვადასხვა კონტექსტში შეიძლება სხვადასხვა დროული მნიშვნელობით მოგვევლინოს, თავისთავად ცხადია, კონტექსტის გარეშე დროულ მნიშვნელობაზე საუბარი გაუმართლებელი იქნება.

შედარებისათვის: ფორმა კაცს კონტექსტის გარეშე არ შეიძლება დახასიათდეს როგორც სუბიექტი, ან ირიბი ობიექტი, ან პირდაპირი ობიექტი; სხვადასხვა შემთხვევაში ყველა მათგანის გამოხატვა შეიძლება იკისროს:

კაცს უთქვამს — სუბიექტია,

კაცს უთხრა — ირიბი ობიექტია,

კაცს კლავს — პირდაპირი ობიექტია.

როცა ვმსჯელობთ კონტექსტზე, ფორმის გარეთ არსებულ დროული მნიშვნელობის შემაპირობებელ მოვლენებზე, ყურადღების გარეშე ვერ დავტოვებთ ინტონაციას; მაგალითისათვის:

— მოიტანე. — პასუხი კითხვაზე: გამოიცან, მოვიტანე თუ არ მომიტანია?

— მოიტანე! — პასუხი კითხვაზე: მოვიტანო?

ორივე შემთხვევაში წყვეტილის ფორმა წინადადების ტოლფასია. სხვაობას ინტონაცია ქმნის. ეს სხვაობა დროული სხვაობის საფუძველია. ამ შემთხვევაში სხვადასხვა ინტონაციას სხვადასხვა კილოს გაგება შემოაქვს. სხვადასხვა კილოს გაგების შემოტანა სხვადასხვა დროული მნიშვნელობის საფუძველია. ინტონაცია კონტექსტის ტოლფასია ამ შემთხვევაში.

ეს უკანასკნელი მაგალითი იმის დასტურიცაა, რომ ცალკე აღებულ ზმნურ ფორმაზე მსჯელობა დროული მნიშვნელობის გასარკვევად შეუძლებლად მიგვაჩნია: ფორმის წარმოთქმას ყოველთვის ახლავს გარკვეული ინტონაცია; წყვეტილს, ჩვეულებრივ, თხრობითი. ეს კი ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ფორმის დროული მნიშვნელობა წარსულია.

ასევე შეიძლებოდა მსჯელობა სხვა ნაკვთის შესახებაც. კონტექსტის გათვალისწინება ყოველთვის იქნება საკირო დროს მიხედვით პოლისემანტიკური ფორმების დროულ მნიშვნელობებზე მსჯელობისას.

ამა თუ იმ ფორმის „ძირითად“ და „არაძირითად“ დროულ მნიშვნელობაზე მსჯელობა იმის მიხედვით, როგორია სიხშირე ამა თუ იმ მნიშვნელობის გამოვლენისა, ასევე არ ჩანს გამართლებული. ფაქტია: აწმყოს ნაკვთის ფორმის ახლანდელი დროის მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევები გაცილებით ქარბობს იმავე ფორმის მომავალი დროის მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევებს; ისევე როგორც წყვეტილის ფორმის წარსული დროის მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევები ქარბობს მომავალი დროის მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევებს. ნიშნავს ეს იმას, რომ აწმყოს ნაკვთის ფორმის ძირითადი დროული მნიშვნელობა ახლანდელია, ხოლო წყვეტილისა — წარსული? ვფიქრობთ, არა. რადგან: აქ იმ ფაქტორის გათვალისწინებაა აუცილებელი, რომ ენაში სიხშირე იმგვარ კონსტრუქციათა, რომელშიც საანალიზო ნაკვთის ფორმა ე. წ. „ძირითადი დროული მნიშვნელობით“ გვხვდება, გაცილებით ქარბობს ე. წ. „არაძირითადი დროული მნიშვნელობის“ მიმნიჭებელ კონსტრუქციათა სიხშირეს.

მსჯელობა გაგვიგრძელდა.

დასკვნა ასეთია: დრო არ არის მორფოლოგიური კატეგორია, რადგან: ა) არ ხდება მისი გამოხატვა მორფოლოგიურად; ბ) დროული მნიშვნელობა ცვალებადია ერთი ნაკვთის ფარგლებში. კონტექსტის გარეშე ფორმის დროული მნიშვნელობა ვერ გაირკვევა; დროის გაგების ფორმას კონტექსტი ანიჭებს.

ის ფაქტები, რომ უწყვეტლისა და მყოფადის კავშირებითი ფორმებს მხოლოდ ერთი დროული მნიშვნელობა აქვთ, დასკვნას ვერ შეცვლის; აღნიშნულ ნაკვეთთა ფორმები არ არის შესაბამისი დროულ

მნიშვნელობათა მორფოლოგიური გამოხატვა. ამ ნაკვთთა ფორმების დროული მნიშვნელობის გამოხატვის შესაძლებლობა ერთის ტოლია. არის ნაკვთები, რომელთათვის ეს შესაძლებლობა ორის ტოლია და ისეთებიც, რომელთა შესაძლებლობა სამის ტოლია. უფრო მეტიც, ისეთი ფორმებიც გვაქვს, რომლებიც გარკვეულ კონტექსტში დაცლილია დროული მნიშვნელობისაგან. ე. ი. ზმნურ ფორმას შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე დროული მნიშვნელობის გადმოცემის შესაძლებლობა. მათგან კონკრეტულ შემთხვევაში მხოლოდ ერთ-ერთია რეალიზებული.

შედარებისათვის: მოთხრობითი ბრუნვა მხოლოდ სუბიექტის ბრუნვაა. სხვა ფუნქციით იგი წინადადებაში არ შეიძლება შეგვხვდეს. სახელობითი — სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტისა; მიცემითი — სუბიექტის, პირდაპირი ობიექტისა და ირიბი ობიექტისა.



ნაკვთთა დახასიათებისას დროის ტოლფას კატეგორიად მიიჩნევა კილოც. როგორც ითქვა, ეს იმ ფაქტიდანაც ჩანს, რომ ნაკვთის აღმნიშვნელ ტერმინად „დრო-კილოც“ იხმარება და, შესაბამისად, უღვლილების სისტემა „დრო-კილოთა სისტემის“ სახელით მოიხსენიება.

არის თუ არა კილო მორფოლოგიური კატეგორია და, შესაბამისად, უცვალებელი ერთი ნაკვთის ფარგლებში?

კილოს კატეგორიასთან დაკავშირებულ საკითხთა სირთულეს ისიც შეაპირობებს, რომ ჭერჭერობით საკამათოა, ყოველ შემთხვევაში აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ამ კატეგორიაში შემავალ ერთეულთა რაოდენობა.

არნ. ჩიქობავას აზრით, კილო ქართულში ოთხია: თხრობითი, ბრძანებითი, კავშირებითი და პირობითი (არნ. ჩიქობავა, 1967, გვ. 48).

შენიშვნა: უფრო ადრინდელ შრომაში ხუთი კილო გამოყოფილი: თხრობითი, ბრძანებითი, პირობითი, ნატვრითი, კავშირებითი (შენიშვნით: „კავშირებითის ქცევა კილოდ მეორეული მოვლენაა“) (არნ. ჩიქობავა, 1952, გვ. 276).

ა. შანიძის აზრით, „გვაქვს სამი კილო: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 204). საინტერესოა ის ფაქტი, რომ შემდგომ მსჯელობაში განიხილება თხოვნითი კილო (მთის დიალექტებისათვის დამახასიათებლად მიჩნეული) (იქვე, გვ. 207) და აკრძალვითი: „აკრძალვის, ანუ უკუთქმით ბრძანებითს, საკუთარი მწკრივი

ჯრ გააჩნდა და არც ამჟამად გააჩნია. საყურადღებოა, რომ ის წართქმითი ბრძანებითის მწკრივს კი არ სარგებლობს, არამედ სხვა კილოთაგან სესხულობს ფორმებს“ (იქვე, გვ. 207).

შენიშვნა: ავტორი კილოს კატეგორიის განხილვისას თანმიმდევრულად, ცალ-ცალკე პარაგრაფებად წარმოადგენს „თხრობით კილოს“ (§ 248), „კავშირებით კილოს“ (§ 249), „ბრძანებით კილოს“ (§ 250), „თხოვნით კილოს“ (§ 254). ამას მოსდევს პარაგრაფი „აკრძალვითი“ (§ 255). პარაგრაფში აკრძალვითის კილოდ არ მოიხსენიებს, მაგრამ მსჯელობის თანმიმდევრობა მას დასახელებულ კილოთა რიგში აყენებს. ცალკე პარაგრაფად გამოყოფაც ამას უნდა ნიშნავდეს.

კიდევ ორი კილოა გამოყოფილი „საფუძვლებში“: პირობითი და შედეგობითი: „პ ი რ ბ ი თ ი ა ზმნის ფორმა, რომელიც რომელსავე მოქმედებას წარმოგვიდგენს როგორც აუცილებელ პირობას მეორე მოქმედების შესასრულებლად. ის გვხვდება დამოკიდებულ წინადადებაში. შედეგობითი ა ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ ზმნით აღნიშნული მოქმედება მოხდებოდა, თუ სათანადო პირობა იქნებოდა შესრულებული“ (იქვე, გვ. 209).

ამდენად, კილოს კატეგორიის განმარტებისას (§ 247. კილოს რაობა) სამი კილო იქნა გამოყოფილი: თხრობითი, კავშირებითი, ბრძანებითი. შემდგომ მსჯელობაში დამატა: თხოვნითი, აკრძალვითი, პირობითი და შედეგობითი.

ამათგან პირველი სამი იმით განსხვავდება დანარჩენებისაგან, ავტორის აზრით, რომ „მწკრივების შექმნაში იღებენ მონაწილეობას“.

როგორც ვხედავთ, გამოიყო შეიდი კილო. მათი დაჯგუფება და დახასიათება ასეთია:

თხრობითი, კავშირებითი, ბრძანებითი — მონაწილეობენ მწკრივების შექმნაში;

თხოვნითი — მთის კილოებისათვისაა დამახასიათებელი;

აკრძალვითი — საკუთარი მწკრივი არ გააჩნია, სხვა კილოთაგან სესხულობს ფორმებს;

პირობითი, შედეგობითი — საკუთარი მწკრივის ფორმა არ გააჩნიათ; არც მწკრივების შექმნაში იღებენ მონაწილეობას.

მხოლოდ წარმოდგენილი თვალსაზრისების გაცნობაც საკმარისია, რომ გაკეთდეს დასკვნა, რამდენად რთულია და საკამათო კილოს კა-

ტეგორია. სამრავლე და აზრთა სხვადასხვაობა კილოს კატეგორიაში შემავალ ერთეულთა შესახებ პრაქტიკული გრამატიკებიდან მოყოლებული დღემდე გრძელდება.

შენიშვნა: ისევე, როგორც დროის კატეგორიის შემთხვევაში, კილოს კატეგორიის რაობის საკითხი პრობლემურია და აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს სხვა ენებშიც. მაგალითისათვის: რუსულ ენაში „რაოდენობა, კილოს შემაღგენლობა და ურთიერთდამოკიდებულება მათ შორის სხვადასხვა გრამატიკაში სხვადასხვაგვარად განისაზღვრება“. ა. შახმატოვი შეიდ ერთეულს გამოყოფს კილოს კატეგორიაში; ა. პოტენია — ოთხს. ვ. ვინოგრადოვი — ოთხს (კილოთა სახეობანი არ ემთხვევა ა. პოტენიას თვალსაზრისს). რუსული ენის აკადემიურ გრამატიკაში სამი კილოა გამოყოფილი (1980, გვ. 619).

სასწავლო დანიშნულებისათვის გამიზნულ გამოცემებში კილოს სამწვევროვანი სისტემაა წარმოდგენილი: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი (ა. შანიძე, 1980, გვ. 107; ლ. კვაქაძე, 1981, გვ. 236). ჩვეულებრივ, ეს თვალსაზრისია გაზიარებული.

შენიშვნა: არის ცდა კილოს ორი სახეობის გამოყოფისა: რეალურისა და ირეალურის: „საუღლებელ ერთეულთა ძირითადი ნაწილი კილოური თვალსაზრისით ორ ჯგუფად შეიძლება გაიყოს: ა) ნაკვთები, რომლებიც გადმოსცემენ რეალური მოქმედების, რეალური კილოს შინაარსს და ბ) ნაკვთები, რომლებიც ირეალური კილოს შინაარსს გადმოსცემენ. რეალური იქნება კილო, რომელშიც გამოხატულია მოსაუბრის თვალსაზრისი, — ზმნის მოქმედება გაგებულ იქნეს როგორც ფაქტი, — შესრულებული ან შესასრულებელი. ირეალური იქნება კილო, რომელშიც გამოხატულია მოსაუბრის თვალსაზრისი, — ზმნის მოქმედება გაგებული იქნეს როგორც საეჭვო, შესაძლებელი სავარაუდო მოვლენა, ირეალობა“ (ა. პაპიძე, 1984, გვ. 15). ავტორის მსჯელობა იმის თაობაზე, რომ: კილო რთული კატეგორიაა და მისი სახეების გამოყოფა-განსაზღვრაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმ პოზიციის გათვალისწინებას, რომელშიც საანალიზო ზმნაა მოქცეული (გვ. 14); რომ „ირეალურ მოქმედებათა სხვადასხვა სახის გადმოსაცემად ენაში მთელი სისტემაა შექმნილი: გრამატიკული ფორმა, ირეალურ და რეალურ მოქმედებათა გამოხატველი ზმნების პიპო-

ტაქსური მიმართება, ნაწილაკ-მორფემოიდები და მათი ურთიერთმიმართებით შედგენილი მოდელები“ (გვ. 16); რომ „თანამედროვე ქართულში ირეალობის სხვადასხვა სახის, სხვადასხვა მოდალობის გადმოსაცემად ძირითადი და განმსაზღვრელია წინადადებათა კონსტრუქცია“ (გვ. 16) — გვაძლევს უფლებას, ეჭვი შევიტანოთ ამგვარად გაგებული კილოს კატეგორიის მორფოლოგიურობაში. ამას შემდგომი მსჯელობაც უჭერს მხარს.

ამდენად, კილოს კატეგორიის არსებობა სადავოდ არ არის გამხდარი. ყველა შემთხვევაში იგი მორფოლოგიურ (გრამატიკულ) კატეგორიად გაიზარება. კატეგორიის შემადგენელ ერთეულთა რაოდენობა კი ორიდან შეიღამდე მერყეობს. თუმცა გავრცელებული თვალსაზრისის მიხედვით სამ ძირითად ერთეულს გამოყოფენ: თხრობითს, კავშირებითს და ბრძანებითს.

როგორც დროის კატეგორიის შემთხვევაში, დაისვა საკითხი კილოს კატეგორიის ნიშნის ძიებისა (ცხადია: მორფოლოგიურ კატეგორიას ნიშანი უნდა ჰქონდეს!). კავშირებითის ნაკვთებში გამოვლენილი -ა, -ე, -ო სუფიქსები კავშირებითი კილოს მორფოლოგიურ ნიშნებადაა გააზრებული (ნ. კოტინოვი, 1959, გვ. 388—389; 1986, გვ. 13).

შენიშვნა: უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თუ ავტორი ერთ შემთხვევაში აღნიშნულ სუფიქსებს კავშირებითი კილოს მაწარმოებლად მიიჩნევს — „კავშირებითს ქართულში რამდენიმე მაწარმოებელი სუფიქსი მოეპოვება, ესენია: -ე, -ა, -ი, -ო სუფიქსები“ (ნ. კოტინოვი, 1986, გვ. 28) — სხვა შემთხვევაში აღნიშნული სუფიქსები ნაკვთის მაწარმოებელ ელემენტებად გაიზარება: „კავშირებითი მეორე ნაწყობ სრულის ფორმიდან მომდინარეობს. მისი მაწარმოებელი სუფიქსებია: -ე, -ა, -ო“ (იქვე, გვ. 14); „ძველ ქართულში კავშირებით პირველს ორი მაწარმოებელი აქვს...“ (იქვე, გვ. 22).

საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით კი, იგივე აფიქსები ნაკვთის მაწარმოებელი ფორმანტებია და არა კილოსი (ა. შანიძე, 1973, გვ. 425, 433; არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 139, 142; ე. თოფურია, 1967, გვ. 167...).

თუ არის მჯელობა კილოს მორფოლოგიურ გამოხატვაზე, საუბარია მხოლოდ კავშირებითზე; თხრობითისა და ბრძანებითის კილოთა მორფოლოგიური გამოხატვა არ ხდებაო. გამოდის: კილოს სამწევრიანი

სისტემიდან (ზოგი კლასიფიკაციით კილოთა რაოდენობა მეტია...) მარ-
კირებულია ერთი; ეს თავისთავად ექვემდებარება სვამს საკითხს ა, ე, ზ სუ-
ფიქსთა ამგვარი კვალიფიკაციისას. ამ წინააღმდეგობის მოხსნის ცდაა
კილოს ორწევრიანი სისტემის დაშვება, რაც ასევე სადავოა.

შეიძლება, არ გვეძებნა კილოს კატეგორიის გამომხატველი მორ-
ფოლოგიური ელემენტი და ამ კატეგორიის გამომხატველად ამა თუ
იმ ნაკვთის ფორმა ჩაგვეთვალო (ფორმის სტრუქტურა, ყალიბი), რომ
ერთი არსებითი ხასიათის დაბრკოლება არ იყოს.

თუ დაუშვებთ, რომ ნაკვთის ფორმა არის ამა თუ იმ კილოს მორ-
ფოლოგიური გამოხატულება, მაშინ ამა თუ იმ ფორმას მხოლოდ ერთი
კილოური მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს. აღნიშნავენ კიდეც, რომ კი-
ლოს კატეგორია ერთი ნაკვთის ფარგლებში უცვალბელი კატეგორიაა
(ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე...).

არის კი ასე? მიემართავთ ისევ სპეციალურ ლიტერატურას:

ა. შანიძე: „...შეიძლება, რომ მწკრივი, რომელიც უმთავრესად ერთ
კილოს ემსახურება, ზოგ შემთხვევაში სხვა კილოს გადმოსაცემად იყოს
გამოყენებული“ (1973, გვ. 208); „დამოუკიდებლად (უკავშიროდ) ხმა-
რებული კავშირებითი შეიძლება ბრძანებითად იქნეს გამოყენებული:
წავიდეს! წავიდეთ!“ (იქვე, გვ. 205); „ბრძანებით კილოს საკუთარი
ფორმები არ გააჩნია, იყენებს ან თხრობით, ან კავშირებით კილოს
ფორმებს“ (იქვე, გვ. 206—207).

ლ. კვაჭაძე: „თხრობითი კილოს ფორმამ იმავე კილოს სხვა ფორ-
მასთან მიმართებით შეიძლება ახალი კილოს მნიშვნელობა მოიპოვოს“
(1981, გვ. 238).

ნ. კოტიწოვი: „კავშირებითი სხვა კილოებსაც გადმოსცემს: იგი
ძველ ქართულში ძირითადი საშუალებაა თხრობითი კილოს მყოფადის
გადმოსაცემად, ერთადერთი საშუალებაა პირველი პირის მრავლობითი
რიცხვის ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად და ერთ-ერთ საშუალებას
წარმოადგენს მეორე და მესამე პირის ბრძანებითის გადმოსაცემად.
გამოდის, რომ კავშირებითი კილო ასრულებს სამივე კილოს — კავ-
შირებითის, თხრობითისა და ბრძანებითის — ფუნქციებს“ (1986,
გვ. 36).

შენიშვნა: კავშირებითის ნაკვთების ფორმათა კილოს
ფორმებად გააზრებამ ამგვარ მსჯელობამდე მიგვიყვანა:
კავშირებითი კილო გადმოსცემს თხრობით (ბრძანებით,
კავშირებით) კილოს. რაც იგივეა, ეამტკიცოთ, მოთხრობი-
თი ბრუნვა გადმოსცემს მიცემით ბრუნვას.

ამგვარად, ფაქტია, რომ ერთი და იგივე ზმნური ფორმა სხვადასხვა
შემთხვევაში სხვადასხვა კილოური მნიშვნელობის გამომხატველი შე-

იძლება იყოს. სხვაგვარად: კილოური მნიშვნელობის ცვლა არაა უჩვეულო ამა თუ იმ ზმნური ფორმისათვის; კილო არაა უცვალებელი კატეგორია ერთი ნაკვთის ფორმებში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში იმასაც აღნიშნავენ, რომ კილოური მნიშვნელობის გამოვლენას კონტექსტი შეაპირობებს.

გავიხსენოთ: უკავშიროდ ხმარებული კავშირებითის ნაკვთი ბრძანებითი კილოს ფუნქციას იძენს (ა. შანიძე). გამოდის: კავშირებითის ფუნქცია კონტექსტითაა შეპირობებული. იმ კონტექსტური გარემოს მოშლა კილოური მნიშვნელობის ცვლას იწვევს.

ლ. კვაჭაძე: „ამ ორი კილოს გაგება (პირობითისა და შედეგობითის) თხრობითის ფორმას კონტექსტში ეძლევა“ (1981, გვ. 238); „კავშირებითის ფორმა ცალკე ნაკლებად იხმარება. იგი ჩვეულებრივ მთავართან რაღაც კავშირით შეერთებულ წინადადებაში გვხვდება“ (იქვე, გვ. 236).

ა. პაპიძე: „ამ კონსტრუქციათა ანალიზს იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ თანამედროვე ქართულში ირეალობის სხვადასხვა სახის, სხვადასხვა მოდალობის გადმოსაცემად ძირითადი და განმსაზღვრელია წინადადებათა კონსტრუქცია“ (1983, გვ. 16).

გარდა ამისა, ჩვენ შესაძლებლობა გვქონდა გვეკვლია II სერიის ნაკვთთა კილოური მნიშვნელობის საკითხი. აღმოჩნდა, რომ წყვეტილის ფორმას სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა კილოს გამოხატვის შესაძლებლობა აქვს:

კილო თხრობითია: „ამ ყოფით გავშორდი ელადიკავკასს და პირი ჩემი ქვეყნისაკენ ვქენი“ (ილია).

კილო ბრძანებითია: „შენ აახრულე, რასაც გიბრძანებენ!“ (აკაკი).

კილო კავშირებითია: „თუ ის იმერელი წააქციე, რაც გინდა მთხოვე“ (მ. ჯავახიშვილი).

მაგალითების გაზრდა უსასრულოდ შეიძლება.

ასევე: მეორე კავშირებითის ნაკვთის ფორმით შეიძლება გადმოიცეს როგორც კავშირებითი კილოს მნიშვნელობა, ასევე თხრობითი და ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობები. მაგ.: „ეგებ დამძიროს მორევმა“ (ვუა) — კილო კავშირებითია;

„ღავდგეთ იქ, სადაც ქარიშხალია“ (გალაკტიონი) — კილო ბრძანებითია; „ამ შემოდგომაზე ველარ დაიჭიროს ჩირიკმა ხელთ მაჭრის ჯამი“ (გ. ლეონიძე) — კილო თხრობითია (ა. პაპიძე, 1981, გვ. 150).

შენიშვნა: ამ საკითხებზე მსჯელობა გვქონდა წიგნში „დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში“, თბ., 1984, გვ. 18–28).

მაგალითების გაზრდა ყველა შემთხვევისათვისაა შესაძლებელი. წარმოდგენილი მსჯელობა და ფაქტები ცხადყოფს, რომ ამა თუ იმ

ნაკვთის ფორმას ქართულში აქვს შესაძლებლობა სხვადასხვა კილოური მნიშვნელობის გამოხატვისა.

ისევე როგორც დროის კატეგორიის შემთხვევაში, აქაც მსჯელობენ „ძირითად, ამოსავალ“ და „მეორეულ, შეძენილ“ კილოურ მნიშვნელობაზე. როცა ერთ ფორმას რამდენიმე კილოს გამოხატვის შესაძლებლობა აქვს, რის მიხედვით უნდა მიეცეს კვალიფიკაცია ძირითადი და არაძირითადი მნიშვნელობისა? სიხშირული მონაცემი ამა თუ იმ მნიშვნელობის გამოვლენისა არ უნდა იყოს ენობრივი ფაქტის შეფასების ძირითადი კრიტერიუმი; კითხვა, რომელიც დროის კატეგორიის მიმართ დაისვა, უნდა გავიმეოროთ: რა ანიჭებს ძირითად კილოურ მნიშვნელობას ფორმას; ანდა, რა არის ის, რაც „ძირითადი კილოური მნიშვნელობის“ მიჩქმალვასა და ახალი კილოური მნიშვნელობის მინიჭებას იწვევს?

ფაქტია: 1. არ ხდება კილოს გამოხატვა მორფოლოგიური საშუალებებით.

2. ერთი და იგივე ფორმა ამა თუ იმ ნაკვთის სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა კილოს გაგებას იძენს. სხვაგვარად: კილოურ მნიშვნელობას ამა თუ იმ ნაკვთის ფორმას კონტექსტი ანიჭებს. კონტექსტის სახეობა, კონსტრუქციაში შემავალ წევრთა სემანტიკა შეაპირობებენ ფორმის კილოურ მნიშვნელობას.

როგორც ითქვა, სპეციალურ ლიტერატურაში ორივე ამ მომენტზე გვხვდება მინიშნება, მაგრამ ძირითადი დებულება — კილო მორფოლოგიური კატეგორიაა; კილო უცვალელებელი ელემენტია ერთი ნაკვთის ფარგლებში — ძალაში რჩებოდა.

საერთოდ, არის კი შესაძლებელი ცალკე აღებული, კონტექსტისაგან იზოლირებული, ზმნური ფორმის კილოურ მნიშვნელობაზე საუბარი? ვფიქრობთ, არა: როგორც ზემოთ მოყვანილი თვალსაზრისებიდან ჩანს, თითქმის ყველა შემთხვევაში ხდება გათვალისწინება კონტექსტის ხასიათისა, კონსტრუქციის სახეობისა ამა თუ იმ ფორმის კილოური მნიშვნელობის დახასიათებისას.

კილოური მნიშვნელობის გამოვლენა რომ კონტექსტზეა დამოკიდებული, ამის გამოა ისიც, რომ არაა ერთგვაროვანი აზრი კილოთა რაოდენობის შესახებ. მორფოლოგიური კატეგორია, ფორმობრივად შეპირობებული მნიშვნელობა ამგვარ სხვადასხვაობას კატეგორიის შემადგენელ ერთეულთა რაოდენობის შესახებ არ უნდა იძლეოდეს.

ისევე როგორც დროის კატეგორიის შემთხვევაში, ამა თუ იმ ფორმის „ძირითად“ და „მეორეულ“ კილოურ მნიშვნელობაზე მსჯელობა იმის მიხედვით, თუ როგორია სიხშირე რომელიმე კილოური მნიშვნელობის გამოვლენისა, ასევე არ ჩანს გამართლებული. ფაქტია, წყვეტილის ფორმის გამოყენების შემთხვევები თხრობითი კილოს მნიშვნე-

ლობით უფრო ხშირია, ვიდრე ბრძანებითი თუ კავშირებითი კილოს მნიშვნელობით... ეს კი შედეგია იმისა, რომ ენაში იმგვარ კონსტრუქციათა სიხშირე, რომელშიც წყვეტილის ფორმას თხრობითი კილოს მნიშვნელობა აქვს, ჰარობს იმ ტიპის კონსტრუქციათა სიხშირეს, რომელშიც იგივე ფორმა სხვა კილოურ მნიშვნელობას იძენს. ასევე შეიძლება ითქვას სხვა ნაკვეთის ფორმათა შესახებაც.

დასკვნა ასეთია: კილო არ არის მორფოლოგიური კატეგორია, რადგან: ა) არ ხდება მისი გამოხატვა მორფოლოგიურად; ბ) კილოური მნიშვნელობა ცვალებადია ერთი ნაკვეთის ფარგლებში. კონტექსტის გარეშე ფორმის კილოური მნიშვნელობა ვერ გაირკვევა; კილოურ მნიშვნელობას ფორმას კონტექსტი ანიჭებს.

შენიშვნა: ერთ ფაქტს გვინდა მივაქციოთ ყურადღება. ახელედიანის რედაქციით გამოსულ „ენათმეცნიერების შესავლის საკითხებში“ ვკითხულობთ: „სახელის კატეგორიები ბრუნვა, რიცხვი, სქესი, განსაზღვრულობა-განუსაზღვრულობა, ზოლო ზმნისა — პირი, რიცხვი, კილო, ქცევა, გვარი, დრო და სხვა. განვიხილოთ თითოეული ეს კატეგორიები ცალ-ცალკე“ (გ. მაჭავარიანი, გ. ნებიერიძე, 1972, გვ. 202). საუბარია მორფოლოგიურ კატეგორიებზე. იქვე ასეთი თვალსაზრისიცაა წარმოდგენილი: „გრამატიკული კატეგორიის შესახებ ვლაპარაკობთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სათანადო გრამემები გვაქვს. რუსული ქცევას გამოხატავს არა გრამატიკული საშუალებებით, არამედ ლექსიკური საშუალებებით, და ამიტომ რუსულში ქცევის კატეგორია არ გამოიყოფა“ (გვ. 211). ნაშრომში თანმიმდევრულადაა განხილული სახელისა და ზმნის კატეგორიები, გარდა დროისა და კილოსი. ალბათ იმიტომ, რომ არ ხდება ამ კატეგორიათა გამოხატვა მორფოლოგიურად და ამიტომ სხვა გრამატიკულ კატეგორიათა გვერდით მათი დაყენება არ მოხერხდება.

საკითხი ამგვარადვე დაისმის გზისობის (ახალი ქართულისათვის) აქტისა და თანამდევრობის შესახებ (იხ. არნ. ჩიქობავა, 1962; ი. ქაეთარაძე, 1956).

შენიშვნა: ზოლმეობითობა (მრავალგზისობა) მორფოლოგიური კატეგორიაა ზმნისა ძველ ქართულსა და ქართული ენის ზოგ დიალექტში.

როგორც ზემოწარმოდგენილმა მსჯელობამ გვიჩვენა, ერთი ნაკვთის ფორმას კონტექსტისდა მიხედვით შესაძლებლობა აქვს სხვადასხვა დროისა თუ კილოს მნიშვნელობის გადმოცემისა; ასევე, უნახავი ან 'ნანახი აქტის გამოხატვისა... (შევადართ: ბრუნვის ფორმა და ბრუნვათა ფუნქციები).



თუ დრო და კილო არ არის მორფოლოგიური (გრამატიკული) კატეგორია, რა არის იგი?

ფაქტია, რომ ქართულში არსებობს დროის სემანტიკა, დროის ფუნქცია, მაგრამ არ ხდება მისი ფორმალური გამოხატვა. შესაბამისად, დროის კატეგორია სემანტიკური კატეგორიაა. ამის თაობაზე მიანიშნებს კიდეც არნ. ჩიქობავა მოგვიანო პერიოდის ნაშრომში: „დრო, კილო და კილოსთან ფუნქციურად ახლო მდგომი მოდალური კატეგორიები (თანაობისა, საურთიერთო, უნებურობისა, განზრახვისა...) უპირატესად სემანტიკურ-სტილისტიკური ხასიათისა ჩანს (არნ. ჩიქობავა, 1979, გვ. 165). დროსა და კილოს სემანტიკურ კატეგორიად მიიჩნევს აგრეთვე ბ. ჯორბენაძე (1986, გვ. 134). სემანტიკურ კატეგორიათა შესახებ აღნიშნავენ, რომ: „სემანტიკური კატეგორიები, როგორც წესი, გამოიხატებიან სპეციალური მორფოლოგიური (ფორმალური) საშუალებებით, მაგრამ შეიძლება გამოიხატოს არამორფოლოგიურად, ე. ი. აღწერითად, ლექსიკურად ან კონტექსტით. გამოიყენება სხვა საშუალებებიც (მაგალითად, ინტონაცია...)“ (ბ. ჯორბენაძე, 1986, გვ. 134 — 135). „სემანტიკური მახასიათებლები შეიძლება იცვალოს არა მხოლოდ ფორმის, არამედ კონტექსტის ცვლის შედეგადაც“ (ბ. ჯორბენაძე, 1984, გვ. 27). დრო და კილო ის სემანტიკური კატეგორიებია, რომელთა გამოსახატავად კონტექსტი და ინტონაცია გამოიყენება.

საბოლოოდ, ჩვენი თვალსაზრისი ასეთია: დრო და კილო არ არის მორფოლოგიური კატეგორია. შესაბამისად: ერთი ნაკვთის ფორმათა მეორისაგან განმასხვავებლად ვერ მივიჩნევთ ე. წ. „მწკრივის ელემენტებს“. ნაკვთის განსაზღვრა ამ „ელემენტების“ მიხედვით არ მოხერხდება.

ნაკვთი ზმნის სისტემაში ისეთივე ფორმობრივი მონაცემია, როგორც ბრუნვა სახელის სისტემაში. რამდენადაც სახელის სისტემა გაცილებით მარტივია ზმნის სისტემასთან შედარებით, ბრუნვის რაობის განსაზღვრაც უფრო იოლად ხერხდება: გამოიყოფა ბრუნვის ფორმა, როგორც ფორმობრივი მონაცემი და შემდეგ ხდება მისი ფუნქციური დახასიათება. ზმნის სისტემაში პირიქით მოხდა: ფუნქციიდან ამოს-

ვლით ხდება შეფასება ზმნური ფორმისა... ერთმა და იმავე ფორმამ რომ რამდენიმე ფუნქცია შეიძლება იტვირთოს, ეს ბრუნვათა ანალიზიდანაც ცხადია. ამიტომ ზმნის სისტემაშიც ანალოგიური პროცედურაა საჭირო: არსებობს ფორმა და უნდა მოხდეს მისი ფუნქციური დახასიათება... ფორმობრივ-ფუნქციური ანალიზი ასე გვესმის...

შენიშვნა: ჩვენი დასკვნა პრინციპულად ეწინააღმდეგება სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებულ თვალსაზრისს, კერძოდ ა. შანიძის მოძღვრებას მწკრივის შესახებ, მაგრამ ჩვენთვის მისაღები თვალსაზრისის საფუძველს ა. შანიძის გრამატიკულ ნააზრევშივე ვიპოვით. მოვიყვანთ ვრცელ ციტატას: „მწკრივს ფორმა ერთი აქვს, ფუნქცია კი — ზმნურად სხვადასხვა. სახელი მწკრივს შეიძლება ერთი ფუნქციის მიხედვით ჰქონდეს დარქმეული, მაგრამ როგორსა და რამდენ ფუნქციასაც უნდა ასრულებდეს ამა თუ იმ შემთხვევაში, ფორმით ის მაინც ერთი ერთეულია. ნომენკლატურამ არ უნდა შეგვიყვანოს შეცდომაში: აწმყოს მწკრივმა შეიძლება დრო მომავალი გადმოსცეს და მყოფადის მწკრივმა — ეხლანდელი... აღნიშნულ მოვლენას პარალელი მოუძებნოთ სახელთა ბრუნვებში: სახელობითი მუდამ სახელობითია, ასრულებს ის სუბიექტის ფუნქციას, თუ ობიექტისას... ამგვარადვე, მიცემითი მუდამ მიცემითია, გადმოსცემს ის სუბიექტს, პირდაპირ ობიექტს თუ ირიბ ობიექტს...

ბრუნვა სახელის მიმოსახერხელი საშუალებაა, მწკრივი კი — ზმნისა. ფუნქცია ერთსაც და მეორესაც სხვადასხვა შემთხვევაში შეიძლება სხვადასხვა ჰქონდეს, მაგრამ თვითთელი ბრუნვა და თვითთელი მწკრივი თითო ერთეულია... მწკრივის ელემენტები მეტად მოძრავი რამეა და ბევრად დამოკიდებული ზმნის ფორმის გარემოცვისაგან...“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 224). როგორც ვხედავთ, წარმოდგენილი მსჯელობა პრინციპულად ეწინააღმდეგება ავტორისავე მოძღვრებას მწკრივის კატეგორიის შესახებ, კერძოდ მწკრივის ელემენტთა უცვალებლობის შესახებ.



მაინც: რა არის ნაკვთი?

გავიხსენოთ: ერთი თვალსაზრისის მიხედვით, ნაკვთი არ არის კატეგორია, იგი ტექნიკური ტერმინია. სხვა თვალსაზრისის მიხედვით, ნაკვთი კატეგორიაა, მასთან რთული კატეგორია. ამ უკანასკნელი თვალსაზ-

რისის შესახებ ზემოთ ვრცლად გვქონდა საუბარი. ნაკვთის რაობის ამგვარი გაგება ჩვენთვის სადავოა. მაგრამ არ უარვყოფთ იმას, რომ ნაკვთი კატეგორიაა.

მეტყველების ნაწილთაგან ფორმაცვალება სახელსა და ზმნას ახასიათებს. სახელის ფორმაცვალება ხდება ბრუნვისა და რიცხვის მიხედვით, ბრუნვა და რიცხვი სახელის მორფოლოგიური კატეგორიებია — ხდება მათი გამოხატვა ფორმობრივად. ეს ცნობილი ფაქტია. რისთვის დაგვჭირდა ამის გახსენება:

მიუთითებენ, რომ „უღვლილება ზმნის მორფოლოგიაში იმავე რიგის მოვლენაა, რაც სახელთა მორფოლოგიაში ბრუნება. ორივე ერთი და იმავე პრინციპით უნდა იქნეს შესწავლილი“ (ბ. ჯორბენაძე, 1984, გვ. 17).

ნაკვთი ისეთივე მონაცემია ზმნის სისტემაში, როგორიც ბრუნვა სახელის სისტემაში; „ნაკვთი არის ზმნის ფუნქციონირების (ენაში ზმნის არსებობისა და გამოყენების) ფორმა. ნაკვთს ფორმობრივ მოვლევება თავისი ყალიბი, ფუძე და მაწარმოებელი“ (ბ. ჯორბენაძე, იქვე).

ბრუნვის კატეგორიის შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავენ, რომ „იგივეობა ლექსიკური და სხვადასხვაობა გრამატიკული, — აი ბრუნვის ფორმათა არსებობის ნიშანი“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 44). შესაბამისად შეიძლება ითქვას, რომ ნაკვთის ფორმათა არსებობის ნიშანია ლექსიკური იგივეობა და გრამატიკული (ფორმობრივი) სხვადასხვაობა.

ბრუნვა მორფოლოგიური კატეგორიაა სახელისა; ნაკვთი — ზმნისა, რამდენადაც სახელის სისტემა მარტივია ზმნის სისტემასთან შედარებით, იმდენად ბრუნვის კატეგორია მარტივია ნაკვთის კატეგორიასთან შედარებით, რომელსაც აქვს საკუთარი ფორმა და ფუნქცია, რომელიც შესაბამის კონტექსტში გამოვლინდება.

ნაკვთის ფორმობრივ სახეს ნაკვთის ფუძე ქმნის. ნაკვთის ფუძედ მიიჩნევა ის ნაწილი ზმნისა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს პირისა და რიცხვის ნიშნები. ნაკვთს თავისი პარადიგმა აქვს. ნაკვთის პარადიგმას ქმნის მხოლოდ პირისა და რიცხვის ნიშნებით განსხვავებული ფორმები:

ვ-აკეთებ	ვ-აკეთებ-თ
აკეთებ	აკეთებ-თ
აკეთებ-ს	აკეთებ-ენ

შენიშნა: ნაკვთის პარადიგმაზე მსჯელობისას გარკვევას მოითხოვს ზმნისწინის საკითხი: აკეთებ-ს და გა-აკეთებ-ს სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად მიიჩნევა. აკეთა და გა-აკეთა — ერთი ნაკვთის ფორმებად. აქედან გამომდინარე, მეორე და მესამე სერიის ნაკვთთა ფუძის განმარტები-

სას ესეც უნდა აისახოს: ნაკეთის პარადიგმა აერთიანებს ზმნისწინით, პირისა და რიცხვის ნიშნებით განსხვავებულ ფორმებს. ამასვე ვერ ვიტყვით პირველი სერიის ფორმათა შესახებაც. თუმცა II და III სერიის ნაკეთთა პარადიგმის ამგვარი განსაზღვრაც არ იქნება მთლად ზუსტი: ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა მონაცვლეობა ერთი ნაკეთის ფარგლებში არაა ნიშანდობლივი ყველა ტიპის ზმნათათვის... ზმნისწინისა და ზმნური ფორმის საკითხი საგანგებო მსჯელობას ითხოვს.

საუბარი ნაკეთთა რაოდენობაზე ნაკეთის ფუძეთა რაოდენობის გარკვევას გულისხმობს, უღვლილების სისტემას ნაკეთთა სისტემური დაჯგუფება ქმნის. უღვლილების სრულ პარადიგმას ნაკეთეულთა სისტემა ქმნის.

უღვლილება — ზმნის ნაკეთთა მიხედვით ცვლაა უღვლილების სრულ პარადიგმაში: ნაკეთის ფარგლებში — ცვლა პირისა და რიცხვის მიხედვით (ა. შანიძე).

ამგვარად, უღვლილებას ორი მნიშვნელობით ვხმარობთ: ვიწრო მნიშვნელობით ნაკეთის ფარგლებში ზმნის პირისა და რიცხვის მიხედვით ცვლას გულისხმობს; ფართო მნიშვნელობით — უღვლილების სისტემაში ნაკეთთა მიხედვით ცვლას.

სემანტიკურად ნაკეთის ცალსახად დახასიათება არ მოხერხდება. ნაკეთი პოლისემანტიკური მონაცემია. დრო, კილო, ასპექტი, გზისობა, თანამდევრობა, აქტი — ამ სემანტიკურ კატეგორიათა ერთობლიობა ქმნის ნაკეთის ფორმის სემანტიკას. როგორც აღინიშნა, ერთი და იმავე ნაკეთის ფორმამ სხვადასხვა კონტექსტში შეიძლება სხვადასხვა დროის, კილოს... და ა. შ. მნიშვნელობა გადმოსცეს. მნიშვნელობის გამოვლენა კონტექსტზეა დამოკიდებული.

ამისდაკვალობაზე ერთი და იმავე ნაკეთის ფორმა შეიძლება სხვადასხვაგვარად დახასიათდეს:

გააკეთე! — დრო — მომავალი, კილო — ბრძანებითი, ჯერობა — ერთგზისი, აქტი — ნანახი...

გააკეთე. — დრო — წარსული, კილო — თხრობითი, ჯერობა — ერთგზისი, აქტი — ნანახი...

ამავე დროს, სხვადასხვა ნაკეთის ფორმა შეიძლება ერთგვარად დახასიათდეს:

გააკეთე!	}	დრო — მომავალი, კილო — ბრძანებითი, ჯერობა —
გააკეთოს!		ერთგზისი, აქტი — ნანახი...

სემანტიკური პოზიციებიდან ზმნურ ფორმათა შეფასება ამგვარ ფორმებს ერთ საუღლებელ ერთეულად წარმოადგენინებდა პრაქტიკოს გრამატიკოსებს, რაც სამეცნიერო გრამატიკაში, თავისთავად ცხადია, გასწორდა.

ამგვარად, ნაკვთი ფორმოზბრივი მონაცემია. იმდენი ნაკვთია, რამდენიც განსხვავებული ფუძეა ზმნისა ერთი და იმავე ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე.

ამ თვალსაზრისზე დგომა ახალ ქართულში ნაკვთთა რაოდენობის გადასინჯვის საკითხსაც დასვამს; კერძოდ, საგანგებო მსჯელობას მოითხოვს პირველი სერიის აწმყოსა და მყოფადის წრეებად დაყოფა.

თავი V. ნაკვეთთა რაოდენობა ახალ ქართულში

როგორც აღინიშნა, ახალ ქართულში II ნაკვეთი გამოიყოფა. პირველი სერია 6 საუღლებელი ერთეულითაა წარმოდგენილი:

აწმუოს წრე

1. აწმუო — ვწერ
2. უწვევებელი — ვწერდი
3. აწმუოს კავშირებითი — ვწერდე

მყოფადის წრე

4. მყოფადი — დავწერ
5. ხოლმეობითი — დავწერდი
6. მყოფ. კავშირებითი — დავწერდე

ფორმობრივი თვალსაზრისით დაპირისპირება

ვწერ — და-ვწერ
ვწერდი — და-ვწერდი
ვწერდე — და-ვწერდე

იმავე რიგისაა, როგორც

ვწერე — და-ვწერე
ვწერო — და-ვწერო
მიწერია — და-მიწერია
მეწერა — და-მეწერა
მეწეროს — და-მეწეროს

თუ პირველი სერიის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები სხვადასხვა ნაკვეთის ფორმებადაა მიჩნეული, მეორე და მესამე სერიის შემთხვევაში ამგვარადვე დაპირისპირებული ფორმები სხვადასხვა ნაკვეთისანებად არ გაიგება:

ვწერ — აწმუო,	მაგრამ	ვწერე	} წვეტილი.
და-ვწერ — მყოფადი,		და-ვწერე	

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულშიც გვაქვს ამგვარივე დაპირისპირება პირველ სერიაში ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა შორის, მაგრამ ზმნისწინით განსხვავებული ფორმები სხვადასხვა ნაკვეთად არ გაიაზრებოდა. ასპექტის სისტემაში მომხდარი ცვლილებები აწმყოს ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა შორის დროული დაპირისპირების საფუძველი გახდა: უზმნისწინო ფორმამ აწმყო დროის გადმოცემა იტვირთა, ზმნისწინიანმა — მომავლისა. „პარალელურ ფორმათა განსხვავებული გამოყენებით ახალმა სისტემამ აწმყოს ჯგუფის სამი მწკრივისაგან წარმოქმნა სამი ახალი მწკრივი, განსხვავებული ერთიმეორისაგან შესაბამისად არა მარტო ასპექტის მიხედვით, არამედ დროისა და სხვა ელემენტების მიხედვითაც. ეს მოხდა ისე, რომ გარეგნულად ახალი არაფერი არ ყოფილა შექმნილი, — გამოყენებული იქნა არსებული მარაგი ფორმებისა, ოღონდ გრამატიკული შინაარსის შეცვლით“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 270). „უზმნისწინო ფორმა ახლანდელ დროს აღნიშნავს, ზმნისწინიანი — მომავალს. ასე მივიღეთ ერთის ნაცვლად ორი მწკრივი: აწმყო და მყოფადი. ასევე გაიმიჯნა მათგან ნაწარმოები სხვა მწკრივებით: უწყვეტელი და ხოლმეობითი, აწმყოს კავშირებითი და მყოფადის კავშირებითი“ (ზ. ქუმბურაძე, 1986, გვ. 5).

ამგვარად, მყოფადის დამოუკიდებელ ნაკვეთად გამოყოფა დროის კატეგორიის საფუძველზე მოხდა: „მწკრივის ელემენტების“ მიხედვით თუ შევადარებთ აწმყოსა და მყოფადს, ასეთ სურათს მივიღებთ:

აწმყო: დრო — ახლანდელი	მყოფადი: დრო — მომავალი
კილო — თხრობითი	კილო — თხრობითი

თუ დავეშვებით, რომ ამგვარი დაპირისპირება საკმარისია წერს და დაწერს ფორმათა სხვადასხვა ნაკვეთებად მიჩნევისათვის, გაჭირდება ამგვარივე საფუძვლის მოძებნა წერდა — დაწერდა ფორმათათვის. ამ ფორმებს ასე ახასიათებენ:

უწყვეტელი	ხოლმეობითი
დრო — წარსული	დრო — წარსული
კილო — თხრობითი	კილო — თხრობითი
გზისობა — მრავალგზისი	გზისობა — მრავალგზისი

როგორც ვხედავთ, „უღლების კატეგორიათა“ მიხედვით დახასიათება უწყვეტლისა და ხოლმეობითისა იდენტურია. მართალია, ა. შანიძე უწყვეტლის მწკრივის დახასიათებისას ხაზგასმით არ მიაჩნებდა მრავალგზისობაზე, მაგრამ ხოლმეობითის კატეგორიაზე მსჯელობისას აღნიშნავს, რომ „ცოცხალ კილოთა უმეტესობამ და სალიტერატურო ქართულმა ეს ფორმები (ე. ი. მრავალგზისობის გამომხატველი ფორ-

მები — გ. გ.) დაქარგა, სამაგიეროდ მათი გამოხატვა უწყვეტელსა და მისგან ნაწარმობებ ხოლმეობითის მწკრივს დააკისრა“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 210). ლ. კვაჭაძე უწყვეტლის დახასიათებისას ხაზგასმით აღნიშნავს: „უწყვეტლის მწკრივით მრავალგზისობა გადმოიცემა“ (ლ. კვაჭაძე, 1981, გვ. 253). ამდენად, „უღლების კატეგორიათა“ მიხედვით უწყვეტლისა და ხოლმეობითის ნაკვთებს შორის სხვაობა არაა. თუმცა ხოლმეობითის ნაკვთისაგან უწყვეტლისათვის განმასხვავებელ ნიშნად თანამდევრობაც მიიჩნევა: „ზოგჯერ ის თანამდევრობასაც შეიცავს, — სახელდობრ ერთდროულობას წარსულში“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 218). არაა შემთხვევითი, რომ ავტორი თანამდევრობას უწყვეტლის ფორმისთვის ჩვეულებრივ დამახასიათებლად არ მიიჩნევს („ზოგჯერ ის თანამდევრობასაც შეიცავს“...). თანამდევრობა, თუკი საერთოდ შეიძლება ჩაითვალოს კატეგორიად, არაა მორფოლოგიური კატეგორია. მსჯელობა „ერთდროულია ზმნის ფორმა, რომელიც გვაგებინებს, რომ ერთი მოქმედება სხვა დასახელებულ (ან ნაგულისხმევ) მოქმედებასთან ერთად ხდებოდა“ — გულისხმობს რომ თანამდევრობაზე მხოლოდ რთულ კონსტრუქციებში შეიძლება საუბარი. მოყვანილი მაგალითებიც ამის დასტურია: „შინ რომ მივედი, თოვდა. „თოვდა“ ფორმით გამოხატული დრო ემთხვევა შინ დაბრუნების დროს“ (გვ. 213). მარტივ კონსტრუქციებში ხმარებულ უწყვეტლის ფორმით გამოხატულ თანამდევრობაზე ვერ ვისაუბრებთ. ფაქტობრივ თანამდევრობა გამოდის სხვადასხვა კონსტრუქციაში სხვადასხვა ზმნით გამოხატულ მოქმედებათა ურთიერთმიმართება დროის თვალსაზრისით, რაც ამა თუ იმ ზმნის მორფოლოგიურ მახასიათებლად არ შეიძლება მივიჩნიოთ.

გარდა ამისა, ა. შანიძე უწყვეტელსა და ხოლმეობითს შორის ასპექტურ სხვაობაზეც მიაწვდის; უფრო ზუსტად, უწყვეტლისათვის დამახასიათებლად უსრული ასპექტის გამოხატვას მიიჩნევს: „ზოგჯერ აგრეთვე უსრული ასპექტის გადმოცემა ეკისრება“ (გვ. 219). მაგრამ ასპექტი, ავტორის აზრით, წარმოქმნის კატეგორიაა და უღვლილების საკითხების განხილვისას, კერძოდ ნაკვთთა გამოყოფისას, მხედველობაში არ მიიღება. წინააღმდეგ შემთხვევაში აკეთა და გააკეთა სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად ჩაითვლებოდა...

გამოდის, რომ აწმყო-მყოფადის გამოყოფა მოვალდინეთ უღლების ერთ-ერთი კატეგორიის — დროის — მიხედვით. უწყვეტელი და ხოლმეობითი უღლების კატეგორიათა მიხედვით არ განსხვავდება. მივიჩნევთ კი მაინც სხვადასხვა ნაკვთებად აწმყოსა და მყოფადის მსგავსად.

ასეთივეა მიმართება აწმყოს კავშირებითსა და მყოფადის კავშირებითს შორის.

„აწმყოს კავშირებითი. შედგება ორი ელემენტისაგან: დროისა და კილოსაგან. დრო ეხლანდელია ან მომავალი, კილო — კავშირებითი“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 219).

„მყოფადის კავშირებითი. ამ მწკრივს მოეპოვება ორი ელემენტი: დრო (მომ.) და კილო (კავშ.)“ (იქვე, გვ. 220).

როგორც ვხედავთ, ამ ორ ნაკვთს შორის არსებითი სხვაობა არაა. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმას, რომ აწმყოს კავშირებითს, როგორც აღნიშნავენ, შეიძლება ზოგჯერ ახლანდელი დროს გაგებაც ჰქონდეს.

თუ ამ ფაქტს დავემყარებით, გამოვა, რომ აწმყოს კავშირებითი დამოუკიდებელ ნაკვთად მაშინ უნდა მივიჩნიოთ, როცა ის აწმყო დროის გამომხატველია. თუ მას მომავალი დროის გაგება ექნება, მისი მახასიათებლები დაემთხვევა მყოფადის კავშირებითისას და, ამდენად, ცალკე ნაკვთად მისი გააზრება არც იქნება შესაძლებელი.

რა განასხვავებს არსებითად უწყვეტელს ხოლმეობითისაგან და აწმყოს კავშირებითს მყოფადის კავშირებითისაგან? სხვაობა ასპექტურია: „აწმყოს წრის მწკრივები უსრული ასპექტისაა, მყოფადის წრისა კი — სრულისა“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 263). ვწერდი და ვწერდე უსრული ასპექტის ფორმებია, დავწერდი და დავწერდე — სრულისა. ვიმეორებთ, სხვა სხვაობა ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა შორის არაა.

ანალოგიური ხასიათის სემანტიკური დაპირისპირებაა მეორე და მესამე სერიის ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა შორის:

უსრული ასპექტი

ვწერე

ვწერო

მიწერია

მეწერა

მეწეროს

სრული ასპექტი

და-ვწერე

და-ვწერო

და-მიწერია

და-მეწერა

და-მეწეროს

აშკარაა, რომ ნაკვთთა გამოყოფის პრინციპი დარღვეულია: თუ მეორე და მესამე სერიის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები ერთი ნაკვთისანებადაა მიჩნეული, სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად არ უნდა ჩაითვალოს წერდა და დაწერდა, წერდეს და დაწერდეს; ანდა პირიქით — სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად უნდა მივიჩნიოთ მეორე და მესამე სერიის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ვარიანტებიც (როგორც ეს გააკეთა დ. ყიფიანმა).

თითქოსდა სხვაგვარია ვითარება აწმყოსა და მყოფადის შემთხვევაში. მართალია, ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებს შორის ასპექტური სხვაობა აქაც ისეთივეა, როგორც სხვა შემთხვევაში — აწმყოს

ფორმები უსრული ასპექტისაა. მყოფადისა — სრულის (ა. შანიძე, 1973, გვ. 263) — მაგრამ მათ შორის დროული მიმართების საკითხი დგება განსხვავებულად. არის თუ არა ეს საკმარისი აწმყოსა და მყოფადის სხვადასხვა ნაკვთებად მიჩნევისათვის?

ვფიქრობთ, არა:

აწმყო-მყოფადის ფორმათა დაპირისპირებაში ზმნისწინს განსაკუთრებული როლი აქვს მინიჭებული; როგორც ითქვა, აწმყოს საფუძველზე ორი ნაკვთის გამოყოფა — აწმყოსა და მყოფადის — შედეგია ზმნისწინის მიერ დროული დაპირისპირების ფუნქციის შეძენისა. ზმნისწინს მწკრივთა მაწარმოებლადაც მიიჩნევენ: „ზმნისწინს ქართულში და, საერთოდ, ქართველურ ენებში, როგორც ცნობილია, რამდენიმე ფუნქცია აკისრია: მიმართულების (გეზისა და ორიენტაციის) ჩვენება, სრული ასპექტის გამოხატვა, მწკრივთა წარმოება და ზმნის ფუძის მნიშვნელობის შეცვლა“ (ზ. კუმბურიძე, 1986, გვ. 97) (ხაზი ჩვენია — გ. გ.). მიუხედავად იმისა, რომ მყოფადის წრის მწკრივთა გამოყოფა სამეცნიერო გრამატიკაში ა. შანიძემ დაამკვიდრა, მის ნააზრევში ზმნისწინის ფუნქციად მწკრივთა წარმოება არაა მიჩნეული. ა. შანიძე მიუთითებს ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა შორის არსებულ დროულ დაპირისპირებაზე აწმყოსა და მყოფადის შორის და ამის საფუძველზე ახდენს ახალი ნაკვთის გამოყოფას. აწმყო-მყოფადის ანალოგიით ხდება მყოფადის წრის სხვა ნაკვთთა გამოყოფაც: „პარალელურ ფორმათა განსხვავებული გამოყენებით ახალმა სისტემამ აწმყოს ჯგუფის სამი მწკრივისაგან წარმოქმნა სამი ახალი მწკრივი, განსხვავებული ერთიმეორისაგან შესაბამისად არა მარტო ასპექტის მიხედვით, არამედ დროისა და სხვა ელემენტების მიხედვითაც“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 270).

როგორც ვხედავთ, ასპექტის სისტემაში მომხდარი ცვლილებები იწვევს ზმნისწინთა ფუნქციების ზრდას, რაც საფუძველად ედება მყოფადის წრის გამოყოფას. ავტორი თავს არიდებს, მიიჩნიოს ზმნისწინი მწკრივის მაწარმოებლად. ეს არის საფუძველი იმისა, რომ ნაკვთთა წარმოების საკითხების განხილვისას ცალ-ცალკე არ განიხილავს აწმყოსა და მყოფადის წრის ნაკვთთა წარმოებას; მიუთითებს კიდევ: „პირველ სერიაში ორი წრის მწკრივები შემოდის, მაგრამ ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით არსებითად ერთი რომელიმე წრის მწკრივებია საკმარისი (მაგ., აწმყოს წრისა), რადგან ორ წრედ გაყოფა ერთი სერიისა ახალი სისტემის ასპექტის შექმნასთან დაკავშირებით მოხდა და განაყოფ მწკრივებს ერთნაირი ნიშნები აქვთ“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 423). ამიტომაც, ავტორი მსჯელობს აწმყოს წარმოებაზე და გულისხმობს მყოფადსაც...

აწმყო-მყოფადის მიმართების საკითხი რომ მხოლოდ ზმნისწინიან

და უზმნისწინო ფორმათა მიმართების გარკვევით არ გადაწყდება, ეს, რა თქმა უნდა, აშკარა და ნათელია ავტორისათვის და ამიტომაცაა, რომ ზმნისწინს ნაკვთის მაწარმოებლად არ მიიჩნევს. ა. შანიძე ხაზგასმით აღნიშნავს: „იმდენად მრავალფეროვანია წარმოქმნის ნუანსები ზმნისწინთა გამოყენების საკითხში, რომ შეუძლებელია, სპეციალური გამოკვლევის გარეშე, თუნდაც მიახლოვებით, აღინუსხოს ძირითადი ხაზები ამ საკითხში“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 253). ა. შანიძის მოძღვრების საფუძველზე შექმნილ ნაშრომებში კი ზმნისწინი მწკრივის მაწარმოებლად მიჩნეული (იხ. ლ. კვაჭაძე, 1981, გვ. 254; ა. კიზირია, 1984, გვ. 94).



ბასუხს შოთხუხვს კითხვები: არის კი ზმნისწინი ის ელემენტი, რომელიც შეიძლება მივიჩნიოთ აწმყო-მყოფადის ნაკვთთა განმასხვავებლად? სხვაგვარად: აწმყო-მყოფადის ფორმათა დაპირისპირება შეიძლება თუ არა მივიჩნიოთ როგორც დაპირისპირება სხვადასხვა საუღლებელი ერთეულებისა? საერთოდ, გვაქვს კი რაიმე ფორმობრივი საფუძველი აწმყოსა და მყოფადის სხვადასხვა საუღლებელ ერთეულებად მიჩნევისა?

აწმყო-მყოფადის დროთა გამოხატვა, რაც აწმყოსა და მყოფადის ნაკვთთა სხვაობის საფუძველად მიჩნეული, ყოველთვის არაა დაკავშირებული ზმნისწინთან. აქ, ზ. ჭუმბურიძის სამართლიანი შენიშვნით, „საკმაოდ ნაირფეროვანი სურათია“.

ა) მოქმედებითი გვარის ზმნათა უმრავლესობაში აწმყოსა და მყოფადის ფორმებს ზმნისწინი განასხვავებს:

აწმყო	მყოფადი
აკეთებს	გა-აკეთებს
აშენებს	ა-აშენებს
ხატავს	და-ხატავს
წერს	და-წერს და მრავალი სხვა.

შენიშვნა: იმ შემთხვევაში, როცა ზმნისწინთა შენაცვლება დროული მიმართების თვალსაზრისით არაფერს შეცვლის, მაგალითებში შხოლოდ ურთ-ერთ მაღვანს წარმოვადგენთ უფრო ნეიტრალური, ზოგადი სემანტიკის გამომხატველს.

მაგრამ ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირება ამ ტიპის ზმნებშიც არაა ყოველთვის ერთგვარი. თუ ზმნისწინიანი ფორმა

ჩვეულებრივ მხოლოდ მყოფადი დროის მნიშვნელობებს გამოხატავს, უზმნისწინოს შესწევს უნარი გამოხატოს როგორც აწმყო, ასევე მყოფადი დრო (ა. შანიძე, 1973, გვ. 218). ა. შანიძე ამ ტიპის მაგალითებად ასახელებს ზმნებს: ვკამ, ვწერ, ვაშენებ, ვასწავლი... მაგალითების დასახელება შეიძლება გაგრძელდეს. ფაქტია, ამგვარი ფორმები კონტექსტისდა შესაბამისად შეიძლება ერთ შემთხვევაში აწმყოს გამოხატავდეს, სხვა შემთხვევაში მყოფადს (ზოგჯერ შეიძლება დროული მნიშვნელობისაგან საერთოდ დაცლილი იყოს). ფორმათა განაწილება დროული თვალსაზრისით ასეთი იქნება:

აწმყო

მყოფადი

ვკამ

ვკამ — შე-ვკამ

ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირება მყოფადი დროის გამოხატვის შემთხვევაში ასპექტური იქნება, ისეთივე, როგორიცაა II და III სერიები:

უსრული ასპექტი — ვკამ,

სრული ასპექტი — შევკამ.

ბ) არის ერთი ნაწილი გარდამავალი ზმნებისა, რომლებიც „ზმნისწინის დართვის უნარს მოკლებულია“ და „ერთი და იმავე ფორმით გადმოსცემს როგორც ახლანდელ დროს, ისე მომავალს. ასე მაგალითად. აღდგარძელებს ნიშნავს როგორც „საღლეგრძელოს ეუბნება“, ასევე „საღლეგრძელოს ეტყვის“ (ზ. ჭუმბურიძე, 1986, გვ. 36).

ამ ტიპის ზმნებია: აიძულებს, ანიშნებს, აგემებს, აკურობებს, ამცნობს, ამხილებს, ანაცვალბებს და სხვა.

შენიშვნა: მყოფადის წარმოების საკითხები — წარმოების საშუალებები — საფუძვლიანად არის შესწავლილი ზ. ჭუმბურიძის მონოგრაფიაში „მყოფადი ქართულურ ენებში“ (გვ. 85—130). ჩვენი მსჯელობა ძირითადად ამ ნაშრომს ემყარება.

ასეთივეა ვითარება მხოლოდ სასხვისო ქცევით წარმოდგენილ მოქმედებითი გვარის ფორმებში: უანდერძებს, უბოძებს, უდებეშებს, უთანაგრძნობს, უთვალთვალბებს, უკარნახებს და მისთანანი (ზ. ჭუმბურიძე, 1986, გვ. 87).

ზმნისწინს არ დაირთავს აგრეთვე მოზრდილი ჯგუფი მოქმედებითი გვარის ზმნებისა, რომელთა უმეტესობა ნასახელარია და ებ თემის ნიშნით არის ნაწარმოები... ამ ტიპის ზმნათა საარვისო ქცევის ფორმა გვხვდება მოქმედებით გვარში როგორც ახლანდელის, ისე მომავალი

დროის გაგებით: აბანაკებს, (არ) აბოგინებს, ადარდებს, აღლეგრძელბს, ავახშმებს, ათარეშებს, ათევეზავებს... და მრავალი სხვა“ (იქვე).

„აწმყო და მყოფადი გარჩეული არაა უზმნისწინო ზმნათა შუალობითი კონტაქტის ფორმებშიაც, როგორცაა, მაგალითად: აგებინებს, აკურთხებინებს, აზღვევინებს, აცემინებს, აბანავებინებს, თავს ადებინებს და სხვა“ (იქვე, გვ. 89).

გ) „არის ზმნათა საკმაოდ დიდი ჯგუფი, რომელიც მოქმედებას უპირატესად ხანგრძლივი პროცესის სახით წარმოგვიდგენს და უსრული ასპექტის ფორმით იხმარება. ასეთი ზმნებია მყოფადში უფრო ხშირად უზმნისწინოდ გვხვდება, ასე რომ, აწმყოსა და მყოფადის (უსრული ასპექტის) ფორმათა დამთხვევა ამ ზმნებში სისტემატურ ხასიათს ატარებს. ასეთია მაგალითად: აბოდებს, ათამაშებს, აკენესებს, აკივლებს, აკოტრიალებს... და სხვანი“ (იქვე, გვ. 95—96).

ჩვენ ის შემთხვევები წარმოვადგინეთ, როცა უზმნისწინო ფორმა გამოხატავს როგორც აწმყოს, ასევე მყოფადის მნიშვნელობას.

დ) „ფორმით აწმოა და უმთავრესად ახლანდელი დროის გაგებას ატარებს, მაგრამ აქამად მომავალი დროის გაგებითაც შეიძლება შეგვხვდეს ენიანი ვნებითის ფორმები: ეალერსება, ეარშიყება, ებაასება, ედუდუნება, ეთამაშება... ზოგი ამგვარი ფორმა მყოფადში ზმნისწინითაც შეიძლება წარმოგვიდგეს, რითაც გაირჩევა მყოფადის სრული და უსრული ასპექტი; მაგალითად: ეალერსება — მოუალერსება, ეარშიყება — გაეარშიყება, ებაასება — გამოებაასება და სხვანი“ (იქვე, გვ. 96).

ე) არის შემთხვევები, როცა ზმნისწინიან ფორმები გამოხატავს როგორც აწმყოს, ასევე მყოფადის მნიშვნელობასაც. „ზმნები რომლებიც აწმოშიც ზმნისწინიანია, ზმნისწინს ვერ იცილებენ იმ შინაარსობრივი სხვაობის გამო, რაც ამ ზმნისწინის მეშვეობით არის გამოხატული... მაგალითად: მი-ბრძანდება, მი-აგებს... მო-ასწავებს, მო-უწოდებს, მო-იხსენიებს... და-ედგომება, და-ეჭერება, და-იშვება... გადმო-ჰყურებს, გადმო-სცემს... შე-იცავს, შე-ეხება...“ (იქვე, გვ. 89).

„განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ასეთ შემთხვევაში აღ-, აღმო- და გან-, გამო- ზმნისწინები: აღ-აშფოთებს, აღ-ბეჭდავს, აღ-აღგენს... აღმო-ფხვრის, აღმო-აცენებს, აღმო-ცენდება... გან-აგებს, გან-აგრძობს, გან-ავრცობს... გამო-რიცხავს, გამო-სახავს... და სხვანი...“ „რაკი ეს ზმნები აწმოშიაც ზმნისწინიანი არიან, აწმყოსა და მყოფადს ეელარ განასხვავებენ და ორივე მწკრივში ერთი ფორმით წარმოგვიდგებიან... საზიარო ფორმათა შორის განსხვავება კონტაქტის მეშვეობით მყარდება“ (იქვე, გვ. 89—90).

ვ) ისეთი შემთხვევებიც არის, როცა ზმნას აქვს როგორც უზმნისწინო, ასევე ზმნისწინიანი ფორმები, მაგრამ დროული მნიშვნელობა მხოლოდ აწმყოსი აქვს; ასეთი ვითარება, ჩვეულებრივ, საშუალო გვარის ზმნებთან გვაქვს:

რბის — მირბის
ქრის — დაქრის
ხტის — დახტის და მრავალი სხვა.

ზ) არის შემთხვევებიც, როცა ზმნისწინიან თუ უზმნისწინო ფორმებს მხოლოდ მყოფადის გაგება აქვს:

ითამაშებს — გაითამაშებს
ირბენს — გაირბენს
იფრენს — გაიფრენს
იკითხავს — წაიკითხავს და მისთანანი.

ეს უკანასკნელი შემთხვევები სხვა მხრივაც არის საინტერესო: თუ ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებს მხოლოდ აწმყოს გაგება აქვთ, ისინი იმავე ფუძისაგან მყოფადს ვერ იწარმოებენ; ნასესხები ფორმებით ივსებენ ნაკლულ ნაკვთებს:

რბი-ს — ირბენ-ს
ქრი-ს — იქროლებ-ს
ხტი-ს — იხტუნებ-ს

და შესაბამისად, თუ ზმნისწინიან ან უზმნისწინო ფორმებს მხოლოდ მყოფადის გაგება აქვთ, აწმყოში სხვა ფუძისაგან წარმოებული ფორმები ენაცვლებათ:

ითამაშებ-ს — თამაშობ-ს
იფრენ-ს — ფრენ-ს || ფრინავ-ს
იკითხავ-ს — კითხულობ-ს...

ფაქტები იმითაა საინტერესო, რომ ამ ტიპის ზმნებში ზმნისწინებს დროული გაგება არ შეაქვთ...

თ) არის საგანგებო შემთხვევებიც, როცა მყოფადის მნიშვნელობის შქონე უზმნისწინო ფორმებს ზმნისწინის დართვა აწმყოს მნიშვნელობას ანიჭებს:

მყოფადი დრო

აწმყო დრო

იგივეებს — „გიჟივით მოიქცევა“; მოიგიჟებს — „ცოტათი გიჟია, მთლად კეკიანი არ არის“;

•ზარმაცებს — „ზარმაცობას და-მოიზარმაცებს — „ზარმაცის თეი-
 წყებს, ზარმაცობას მოჰყვება“; სებებს იჩენს. ოდნავ ზარმა-
 ცია“;
 •თავხედებს — „თავხედობას გა- წაითავხედებს — „ცოტა არ იყოს,
 მოიჩენს, თავხედურად მოიქ- თავხედი“;
 ცევა“;
 •იკოჭლებს — „კოჭლობით იე- მოიკოჭლებს — „ოდნავ კოჭლია“;
 ლის“; წაიკოჭლებს — „იგივეა, რაც მოი-
 კოჭლებს“;
 •ივადმყოფებს — „ავად იქნება მოივადმყოფებს — „ოდნავ ავად
 გარკვეული დროის განმავლო- არის“;
 ბაში“;
 •ივადებს — „იგივეა, რაც ივად- მოივადებს — „იგივეა, რაც მოი-
 მყოფებს“; ავადმყოფებს“;
 •ისულელებს — „სულელივით, მოისულელებს — „ცოტა სულე-
 სულელურად მოიქცევა, სისუ- ლია, მოსულელა“.
 ლელეს ჩაიდენს“;

შენიშვნა: განმარტებები აღებულია „ქართული ენის გან-
 მარტებითი ლექსიკონიდან“.

ასევე: იბრიყვებს და მოიბრიყვებს;
 იავენს და წაიავენს;
 იბეჯითებს და წაიბეჯითებს და მისთანანი.

წარმოდგენილი შემთხვევების განხილვა აშკარად წარმოაჩენს, რომ
 ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირება არაა მყარი
 საფუძველი აწმყოსა და მყოფადის სხვადასხვა ნაკეთებად გამოყოფი-
 სა; სხვაგვარად: აწმყოსა და მყოფადის ნაკეთებზე მსჯელობისას გან-
 ზოგადება იმისა, რომ მყოფადის ფორმა იწარმოება აწმყოსაგან ზმნის-
 წინის დართვით, არ ჩანს გამართლებული, რადგან სურათი ასეთია:

უზმნისწინო ფორმას აქვს: 1. მხოლოდ აწმყოს გაგება
 2. აწმყოსა და მყოფადის გაგება
 3. მხოლოდ მყოფადის გაგება
 ზმნისწინიან ფორმას აქვს: 1 მხოლოდ აწმყოს გაგება
 2. მხოლოდ მყოფადის გაგება
 3. აწმყოსა და მყოფადის გაგება

და თუ იმასაც გავიხსენებთ, რომ „დრო და კილო არ არის მორფოლო-
 გიური კატეგორია. შესაბამისად: ერთი ნაკეთის ფორმათა მეორისაგან

განმასხვავებლად ვერ მივიჩნევთ ე. წ. „მწკრივის ელემენტებს“. ნაკვთის განსაზღვრა ამ ელემენტების მიხედვით არ მოხერხდება — დროის კატეგორიის საფუძველზე აწმყოსა და მყოფადის სხვადასხვა ნაკვთებად ჩათვლა გაჭირდება.

ამდენად, ფორმაწარმოების თვალსაზრისით ფორმათა დაპირისპირება

აკეთებს — გააკეთებს

აკეთებდა — გააკეთებდა

აკეთებდეს — გააკეთებდეს იმავე რიგისაა, როგორც:

აკეთა — გააკეთა და სხვა.

ფორმათა განსხვავება ზმნისწინს ემყარება. I სერიაში ორი წრის გამოყოფის საკითხი მარტივად ვერ გადაწყდება: გვერდს ვერ ავუვლით გარეგნულად ასევე განსხვავებულ II და III სერიის ფორმებს. აქ ერთი არსებითი ხასიათის საკითხია გადასაჭრელი: რამდენადაც ნაკვთთა სხვაობა ფუძეთა სხვაობაზეა დამყარებული, ზმნისწინისა და ზმნური ფუძის ურთიერთმიმართების საკითხი მოითხოვს გარკვევას.



შედის თუ არა ზმნისწინი ფუძეში? ზმნური ფუძის განმარტებისას ყურადღება პირისა და რიცხვის ნიშნებზეა გამახვილებული („ფუძე არის ის ნაწილი ზმნისა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს პირისა და რიცხვის ნიშნები“). ამ განმარტების შესაბამისად, ზმნისწინი, თავისთავად ცხადია, ფუძის ნაწილად გაიაზრება. პირველი სერიის ნაკვთთა ანალიზი მხოლოდ ამ თვალსაზრისს უკერს მხარს: ზმნისწინი აქ ნაკვთებს განასხვავებს:

აკეთებს — გააკეთებს

აკეთებდა — გააკეთებდა

აკეთებდეს — გააკეთებდეს

სხვაგვარია ვითარება II და III სერიის შემთხვევაში: ზმნისწინის ქონა-არქონა ნაკვთის ფორმათა განმასხვავებელი ფაქტორი არ არის; ერთი და იმავე ნაკვთის ფორმებია:

აკეთა და გააკეთა

აკეთოს და გააკეთოს

უკეთებია და გაუკეთებია

ეკეთებინა და გაეკეთებინა

ეკეთებინოს და გაეკეთებინოს

ზმნისწინი ამ შემთხვევაში ფუძისეულად აღარ გაიზარება: წინააღმდეგ შემთხვევაში აკეთა და გააკეთა სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად უნდა იქნეს გაგებული (როგორც აკეთებდა და გააკეთებდა), რამდენადაც ნაკვთთა შორის სხვაობას ფუძეთა სხვაობა ქმნის.

მოკლედ: ზმნისწინისა და ზმნური ფუძის მიმართების საკითხი პრობლემურია და რთული. გარკვეული პასუხი კითხვაზე — ზმნისწინი შედის თუ არა ზმნურ ფუძეში (ნაკვთის ფუძეში) — არაა გაცემული. მეტიც, ეს საკითხი არცაა დასმული სამეცნიერო ლიტერატურაში. ჩვეულებრივ, ზმნურ ფუძეზე მსჯელობისას უზმნისწინო ფორმებს განიხილვენ. უფრო მეტიც, თუკი ამის შესაძლებლობა არსებობს, უღვლილების ტიპებზე და სახეობებზე მსჯელობისას ძირითადად უზმნისწინო ფორმებს წარმოგვიდგენენ.

არის ფაქტორები, რომლებიც ზმნისწინს ფუძისეულად გავვაზრებინებს. ჯერ ერთი: ცალკეული ჯგუფის ზმნები ამა თუ იმ ნაკვთის ფორმებში უზმნისწინოდ არ გვხვდება. მაგ.: „უწინდებულოდ დონიანი ვნებითი (კეთდა, შენდა, ძლიერდა...) ნამყო ძირითადში შეუძლებელია“ (არნ. ჩიქობავა, 1950, გვ. 81); ისიც ცნობილია, რომ ზმნისწინი ზმნას ლექსიკურ მნიშვნელობას უცვლის: „წინდებულის დართვისას ფუძის მნიშვნელობა შეიძლება არსებითადაც შეიცვალოს. შდრ.: გა-იგო, მო-იგო, და-იგო“ (არნ. ჩიქობავა, 1950, გვ. 061). გარდა ამისა, „იშვიათად ისეთი ზმნებიც გვხვდება, რომლებიც უზმნისწინოდ არ იხმარება; გვაქვს: მი-ვიდა, მო-ვიდა... მაგრამ ცალკე ვიდა ამჟამად არ მოგვეპოვება“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 239). ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა სხვადასხვა სალექსიკონო ერთეულებად მიჩნევა (მაგ. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“) ზმნისწინის ფუძისეულობას დაუპერდა მხარს. და, როგორც ითქვა, აწმყოს წრისა და მყოფადის წრის ნაკვთთა სხვადასხვა საუღლებელ ერთეულებად წარმოდგენა მხოლოდ ამ თვალსაზრისზე დაყრდნობით შეიძლება: ზმნათა უმრავლესობაში აწმყოსა და მყოფადის წრის ნაკვთთა ფორმების დაპირისპირება მხოლოდ ზმნისწინის საშუალებით ხდება.

მაგრამ ზმნისწინის ფუძისეულად გააზრებას ზმნურ ფორმაწარმოებაში რამდენიმე სირთულე ახლავს. პირველ რიგში, როგორც ითქვა, II და III სერიის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები (წერა — დაწერა, ან ჩაწერა...) სხვადასხვა საუღლებელ ერთეულებად უნდა იქნეს გაგებული, როგორც ეს პირველ სერიაშია; ანდა, სხვადასხვა ზმნის (წერს, დაწერს, ჩაწერს...) ერთი და იმავე ნაკვთის ფორმებად. მაგრამ ამგვარად გადაწყვეტა საკითხისა წინააღმდეგობაში მოვა პირველი სერიის ნაკვეთულთა გამოყოფის პრინციპთან.

თუ ზმნისწინის ფუძისეულად გავიაზრებთ, იმდენი ფუძე გვაქვება ერთი და იმავე ზმნური ძირისაგან წარმოებული. რამდენიც ზმნისწინიანი ვარიანტი გვაქვს ამა თუ იმ შემთხვევაში. მაგ.: დაწერს, ჩაწერს, მიწერს, მოწერს, გაწერს, აღწერს, ამოწერს, გადაწერს, გამოწერს, ჩამოწერს, გადმოწერს... დღეს მიღებული თვალსაზრისის მიხედვით ყველა ეს ფორმა ერთი და იმავე წერს ზმნის მყოფად-ს ფორმებია, ზმნისწინით განსხვავებული. სხვადასხვა ფუძეზე ან სხვადასხვა ზმნაზე ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივ არ საუბრობენ. ზოგადად მიეწინებება, რომ ფორმა ზმნისწინიანია და ნიმუშად რომელიმე მათგანს. (ჩვეულებრივ ნეიტრალური. ზოგადი სემანტიკური მნიშვნელობისა). წარმოადგენენ (მაგ. წერს ზმნისათვის დაწერს ფორმას). თუ ზმნისწინის ფუძისეულად გავიაზრებთ, იმდენ ფუძეზე უნდა ვილაპარაკოთ, რამდენი ზმნისწინიანი ფორმაც გვაქვს.

არის კიდევ ერთი არსებითი ხასიათის ფაქტორი: ა. შანიძე წერს — „ზმნისწინი იგივეა ზმნისათვის, რაც თანდებული სახელისათვის. ერთიც და მეორეც დამოუკიდებელი სიტყვა იყო ერთ დროს, მაგრამ დამოუკიდებლობა დაკარგეს და შეეზარდნენ სახელს ან ზმნას. მსგავსება ამით არ ამოიწურება. ზოგ შემთხვევაში ერთი და იგივე „სიტყვა“ (ოდესღაც დამოუკიდებელი) სახელთან თანდებულად არის გამოყენებული, ზმნასთან კი — ზმნისწინად“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 260). ტმესის მოვლენა ძველი ქართულისათვის ამ თვალსაზრისის ნათელი დადასტურებაა. სავსებით გასაზიარებელია ა. შანიძის დასკვნა, ამ მოვლენის განხილვის შედეგად გაკეთებული: „როგორც მაგალითებიდან ჩანს, ზმნისწინის ერთგვარი დამოუკიდებლობა აქვს, ის აუცილებლად მიკრული არ არის ზმნაზე... დიდი არ არის ეს დამოუკიდებლობა, მაგრამ მაინც გვიჩვენებს იმ გზას, რომელიც ზმნისწინს გაუვლია სრული დამოუკიდებლობიდან სრულ დაქვემდებარებამდე და მორფემად ქცევამდე. დღეს ტმესისა შორეული მოგონებაა გვაქვს, რამდენადაც ზმნა და ზმნისწინი მაინც იყოფა პირისა, ქცევისა და გვარის ნიშნებით ან მიმღეობათა აფიქსებით“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 259—260).

ზმნური ფორმაწარმოების საკითხების განხილვისას ჩვენ ამ უკანასკნელ თვალსაზრისს დავეყრდნობით; „ზმნისწინი იგივეა ზმნისათვის, რაც თანდებული სახელისათვის“. ეს თვალსაზრისი ზმნისწინის ფუძისეულად არ გავგაზრებინებს.

მართალია, ამგვარი მსჯელობის საფუძველზე ზმნისწინის არაფუძისეულად მიჩნევა ერთგვარად პირობითია, მაგრამ ზმნურ ფორმათა წარმოების საკითხების განხილვისას ამ პირობითობას აქვს საფუძველი: ნაკვთის ფუძეთა წარმოება არაა მჭიდრო კავშირში ზმნისწინთან; სხვადასხვა ზმნისწინთა მონაცვლეობა ერთი და იმავე ნაკვთის ფორმასთან ასევე არ ქმნის პრობლემას ფორმაწარმოების თვალსაზრისით. ყველა-

ნაკვთის ფორმათა გათვალისწინებით შესაძლებელია ზმნისწინთა ფუნქციების განზოგადება: ფუძის სემანტიკიდან გამომდინარე, ზმნისწინთა მიმართულებას აღნიშნავს, ან ასპექტურ დაპირისპირებას ახდენს, ან ლექსიკურ მნიშვნელობას უცვლის ზმნას (აწმყო-მყოფადის შემთხვევაშიც). განზოგადება არ მოხერხდება, როცა ზმნისწინი დროულ მიმართებას ცვლის, თუმცა ამ უკანასკნელ შემთხვევაშიც კი მხოლოდ დროული მნიშვნელობით დაპირისპირებას არასოდეს არ ახდენს: სხვა ფუნქციებიც არ გამოირჩევა ზმნისწინისა.

შენიშვნა: როგორც ითქვა, ზმნისწინის ფუნქციის განზოგადება პირველად დ. ყიფიანმა მოახდინა. შედეგად გამართივდა უძველესი სისტემა და ანალიზიც გაიოლდა.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ზმნისწინი პოლისემანტიკური მონაცემია: ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე სემანტიკის შემცველი. რომელიმე კონკრეტულ ზმნურ ფუძესთან რა მნიშვნელობაც აქვს მას ერა შემთხვევაში, იგივე მნიშვნელობა ექნება ამავე ზმნის სხვა ნაკვთის ფორმებთან. სხვაობას რიგ შემთხვევაში აწმყო ჯმნის (დროის ფაქტორი შემოდის აქ), მაგრამ ეს არ არის ზოგადი კანონზომიერება აწმყო-მყოფადის დაპირისპირებისა და, შესაბამისად, საფუძველი იმისა, რომ აწმყო და მისგან ნაწარმოები ნაკვთები განვასხვავოთ მყოფადისა და მისგან ნაწარმოებ ნაკვთთან.

ამგვარმა გადაწყვეტამ საკითხისა გააბუნდოვნა ზმნურ ფორმათა წარმოების საკითხი: ერთგვარი წარმოების შემთხვევები სხვადასხვა ნაკვთებად იქნა აღქმული:

ი-კეთ-ებ-ს	და	ი-მეფ-ებ-ს
უ-თვალთვალ-ებ-ს	და	უ-პატრონ-ებ-ს
და-ფრინ-ავ-ს	და	და-ხატ-ავ-ს

რა თქმა უნდა, ეს სირთულე აწმყო-მყოფადის დაპირისპირებაში შემჩნეული იყო. ა. შანიძე საკითხს ასე სვამს: „თუ წარმოებას მივუყვებით ყურადღებას, ისინი ყველა აწმყოს ფორმებია, მაგრამ მნიშვნელობით უთუოდ მყოფადის წრის ზმნებთან ერთად არიან. აწმყოში მათ სხვა ზმნები ენაცვლებათ... და, ამის მიხედვით მათ მყოფადში აქვთ მოპოვებული ადგილი: „ვნახავ“ მყოფადის ფორმაა, „ვნაყავ“ კი — აწმყოსი, მიუხედავად იმისა, რომ ერთგვარად ნაწარმოები ფორმებია“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 275). ამ შემთხვევაში, თუ ფორმას ორივე დროის გაგება შეიძლება ჰქონდეს, ზმნისწინიანები მყოფადში უნდა მოვათავსოთ (მაგ.: განსაზღვრავს, აღნიშნავს...), ხოლო უზმნისწინოები — აწმყოში (მაგ.: აღდგერძელებს, ავახშმებს...) (იქვე) — გამოდის, რომ თუ

ფორმა პოლისემიურია დროის თვალსაზრისით, ანგარიშს ვუწევთ მხოლოდ ფორმას და უგულვებელყოფთ აწმყო-მყოფადის დაპირისპირების სემანტიკურ საფუძველს; ხოლო თუ ფორმა არაა პოლისემიური დროის მიხედვით, ანგარიშს ვუწევთ სემანტიკას და უგულვებელყოფილი რჩება აწმყო-მყოფადის დაპირისპირების ფორმოზრივი საფუძველი. ე. ი. თავს იჩენს წინააღმდეგობა.

ზ. ჭუმბურიძის აზრით, „მართებული იქნება, რომ ის ზმნისწინიანი თუ უზმნისწინო ფორმები, რომლებიც გვხვდება როგორც ახლანდელი, ისე მომავალი დროის გაგებით, მწკრივის მიხედვითაც პოლისემიურად ვცნოთ და, თუ ახლანდელი დროა, აწმყოს მწკრივს მივაკუთვნოთ, მომავლის გაგებით კი — მყოფადის მწკრივს“ (ზ. ჭუმბურიძე, 1986, გვ. 91). ნაკვთა გამოყოფის ფორმოზრივი საფუძველი აქაც ირლევია; თუ რომელი ნაკვთია, გარჩევა მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით უნდა მოხდეს. ფორმოზრივი საფუძველი დაპირისპირებისა ირლევია მაშინაც, როცა ზმნისწინიან ფორმებს მხოლოდ აწმყოს გაგება აქვს, ანდა უზმნისწინო ფორმებს — მხოლოდ მყოფადისა. საბოლოოდ, აწმყო-მყოფადის გამოყოფა ძირითადად სემანტიკურ პრინციპს ემყარება და არა ფორმოზრივს. ფორმოზრივი პრინციპის გატარება სემანტიკურს დაარლევს...

თუ ერთსა და იმავე ფორმას დროული მნიშვნელობის სხვაობის მიხედვით სხვადასხვა ნაკვთებად მივიჩნევთ აწმყოსა და მყოფადში, ამ პრინციპით ბრძანებითის ნაკვთის გამოყოფაც იქნებოდა შესაძლებელი ახალ ქართულში; მით უმეტეს, რომ ამ შემთხვევაში სემანტიკური სხვაობა უფრო მკვეთრია (კილოს მიხედვითაც განსხვავდება), ვიდრე აწმყო-მყოფადის შემთხვევაში (აქ მხოლოდ დრო ქმნის სხვაობას); მაგრამ სრულიად სამართლიანად „გააკეთე“ და „გააკეთე!“ სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად არ მიიჩნევა. ეს ფაქტიც უნდა იქნეს გათვალისწინებული აწმყო-მყოფადის ნაკვთთა საკითხის გადაწყვეტისას.

როგორც ვხედავთ, აწმყოსა და მყოფადის დამოუკიდებელ ნაკვთებად გამოყოფის საკითხი გადაულახავ სირთულეებს აწყდება. უპირველეს ყოვლისა, ირლევია ზოგადი პრინციპი ნაკვთთა გამოყოფისა — საწარმოებელი ფუძის პრინციპი. ხოლო ხოლმეობითისა და მყოფადის კავშირებითის დამოუკიდებელ ნაკვთებად მიჩნევა არა მარტო არლევს ამ პრინციპს, არამედ არსებითად ეწინააღმდეგება მას. თუ აწმყო-მყოფადის შემთხვევაში ზოგჯერ შეიძლება სემანტიკური მომენტი (დროული დაპირისპირება) მოგვეშველიებინა, მყოფადის წრის სხვა ნაკვთთა შემთხვევაში ესეც გამოირიცხება.

ვიმეორებთ: მყოფადის წრის ნაკვთთა გამოყოფის გამართლება ზმნისწინის ფუძისეულად გაგვააზრებინებს. მაშინ, ასევე უნდა გადაწყდეს II და III სერიების ნაკვთთა ფუძის საკითხიც — ზმნისწინს

აქაც უნდა გაეწიოს ანგარიში; ამგვარი დაშვების შემთხვევაში ასპექტი გამოვა ის სემანტიკური მახასიათებელი, რომლის მიხედვითაც ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებს სხვადასხვა ნაკვთებად ჩავთვლიდით. ასე კი საკითხი ჯერ არ დასმულა და; ალბათ, არც უნდა დაისვას. როგორც აღინიშნა, ანგარიშგასაწევია და გასაზიარებელი დ. ყიფიანისეული გადაწყვეტა საკითხისა: „აუცილებელია, უნდა შემოკლდეს როგორმე ეს უღვლილებია. განა არ შეიძლება, ერთხელ ითქვას და ამით გათავდეს, რომ ზმნას სახე-სრული ყოველთვის მაშინ მიეცემა, როდესაც თავს პრეფიქსად ერთ-ერთი მიმძღოლი თანდებულს მიუჯდებაო“ (დ. ყიფიანი, 1882, გვ. 104).

ამ თვალსაზრისის ისიც დაუქერს მხარს, რომ, ჩვენი აზრით, დრო და კილო, ისევე როგორც ასპექტი, გეზი და ორიენტაცია, არაა მორფოლოგიური კატეგორიები და მხოლოდ დროული და კილოური მნიშვნელობების მიხედვით განსხვავებული ფორმები დამოუკიდებელ ნაკვთებად არ უნდა ჩაითვალოს.

ამგვარად, ზმნის ფუძის განმარტებისას ჩვენთვის ძალაში რჩება ტრადიციული თვალსაზრისი მცირე დაზუსტებით: ნაკვთის ფუძე არის ის ნაწილი ზმნისა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს ზმნისწინი, პირისა და რიცხვის ნიშნები.

რამდენადაც ნაკვთთა გამოყოფა და დაჯგუფება საწარმოებელი ფუძის პრინციპს ემყარება, იმდენ ნაკვთზე უნდა ვისაუბროთ, რამდენი განსხვავებული ფუძეც არსებობს.

ნაკვთის ფუძის ამგვარი გაგების საფუძველზე უღვლილების სისტემა უნდა გაიმართოს იმ პრინციპზე, რა პრინციპითაც არის წარმოდგენილი II და III სერიაში. ეს თვალსაზრისი I სერიაში სამი ნაკვთის გამოყოფას ეარაუდობს. ამისდაკვალად, ახალ ქართულში ზმნური ფორმები დაჯგუფდება სამ სერიად და 8 ნაკვთად:

I სერია

- 1-ლი ნაკვთი (აშუყო-მყოფადი) — (ზმნისწ.)-აკეთებს
- მე-2 ნაკვთი (უწყვეტელ-ხოლმეობითი) — (ზმნისწ.)-აკეთებდა
- მე-3 ნაკვთი (I კავშირებითი) — (ზმნისწ.)-აკეთებდეს

II სერია

- მე-4 ნაკვთი (წყვეტილი) — (ზმნისწ.)-აკეთა
- მე-5 ნაკვთი (II კავშირებითი) — (ზმნისწ.)-აკეთოს

მე-6 ნაკვთი (I თურმეობითი) — (ზმნისწ.)-უკეთებია
 მე-7 ნაკვთი (II თურმეობითი) — (ზმნისწ.)-ეკეთებინა
 მე-8 ნაკვთი (III კავშირებითი) — (ზმნისწ.)-ეკეთებინოს

შენიშვნა: 1. რამდენადაც ერთსა და იმავე ზმნასთან შე-
 საძლებელია სხვადასხვა ზმნისწინთა მონაცვლეობა, ვამჯო-
 ბინებთ, პირობითად მივანიშნოთ მათზე.

2. ტერმინთა პირობითობის თაობაზე ზემოთაც ითქვა.
 I სერიაშიც ამაყურად ტრადიციული ტერმინების დატოვებას
 ვამჯობინებთ. გარკვეულ უხერხულობას შეიძლება ქმნიდეს
 პირველი და მეორე ნაკვთის სახელები. (აწმყო-მყოფადი,
 უწყვეტელ-ხოლმეობითი), მაგრამ ახალი ქართულისათვის
 მსჯელობის გასაადვილებლად ეს პირობითობაც დასაშვებად
 მიგვაჩნია.

აწმყოსა და მყოფადის ერთ ნაკვთად წარმოდგენას მხარს დაუჭერს
 „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, რომლის წინასიტყვაო-
 ბაში ვკითხულობთ: „ზმნის ლექსიკურ ერთეულად კომისიამ მიიღო
 აწმყოს (მყოფადის) მესამე პირი ყველა იმ წარმოებისა, რაც ზევით
 აღვნიშნეთ: თესავს, ითესავს, უთესავს, ათესვინებს, ეთესება, ითესება,
 თესია, უთესია (თითოეული მათგანი დროებს აწარმოებს: თესავდა,
 თესავდეს, თესა, თესოს, უთესავს, ეთესა, ეთესოს, მაგრამ ესენი ლექ-
 სიკურ ერთეულებად არ მიიჩნევა და ლექსიკონში არ შედის)“ (ქეგლ,
 I, 1950, გვ. 011).

როგორც ვხედავთ, ე. წ. „მყოფადის წრის“ ნაკვთები დროთა
 (ნაკვთთა) სათვალავში არაა მოქცეული. აქ რვა ნაკვთის ფორმაა დასა-
 ხელებული:

1. თესავს, 2. თესავდა, 3. თესავდეს, 4. თესა, 5. თესოს, 6. უთესავს,
 7. ეთესა, 8. ეთესოს.

დათესავს, ჩათესავს, შეთესავს, მითესავს, განთესავს, მოთესავს,
 გამოთესავს დამოუკიდებელ სალექსიკონო ერთეულებად არის წარ-
 მოდგენილი. სალექსიკონო ერთეულები ერთი მორფოლოგიური ოდე-
 ნობაა, ამდენად თესავს და დათესავს ერთი ნაკვთის ფორმად უნდა
 გავიაზროთ. წინააღმდეგ შემთხვევაში გამოვა, რომ ერთი და იმავე
 ზმნის ორი ნაკვთის ფორმაა წარმოდგენილი სალექსიკონო ერთეულად.
 ლექსიკონში კი ხაზგასმითაა ნათქვამი, რომ ერთი და იმავე ზმნის სხვა-
 დასხვა ნაკვთის ფორმები „ლექსიკურ ერთეულებად არ მიიჩნევა და
 ლექსიკონში არ შედის“. ამ თვალსაზრისის მიხედვით საუბრებელ ერ-

მეუღლთა რაოდენობა რვაა, როგორც ეს თესავს ზმნის მაგალითზეა ნაჩვენები. შესაბამისად, დათესავს ზმნის ნაკვთთა ფორმები იქნება:

1. დათესავს, 2. დათესავდა, 3. დათესავდეს, 4. დათესა, 5. დათესოს, 6. დაუთესავს, 7. დაეთესა, 8. დაეთესოს.

შენიშვნა: „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წინასიტყვაობაში წარმოდგენილი ეს თვალსაზრისი ეწინააღმდეგება „ქართული ენის ზოგად დახასიათებაში“ წარმოდგენილ სქემას — იქ ზრდის და გაზრდის ერთი და იმავე ზმნის სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებადაა მიჩნეული.

ნაკვთთა რაოდენობის საკითხი მხოლოდ ფორმობრივი პრინციპის მიხედვით არ გაირკვევა. გვაქვს პარალელური წარმოების შემთხვევებიც:

ი-თქ-მ-ი-ს	და	ი-თქმ-ებ-ა
შე-ვ-ი-პყარ	და	შე-ვ-ი-პყრ-ე
და-ვ-ა-მყნ-ა	და	და-ვ-ა-მყნ-ო
და-უ-ხატ-ავ-ს	და	და-უ-ხატ-ი-ა
გა-ე-კეთ-ა	და	გა-ე-კეთ-ებ-ინ-ა

და მისთანანი.

მხოლოდ ფუძეთა სხვაობის პრინციპი თუ დაედება საფუძვლად საუღლებელ ერთეულთა გამოყოფას, წარმოდგენილ წყვილთა შემადგენელი ცალები სხვადასხვა ფუძის შემცველნი არიან; შესაბამისად სხვადასხვა ნაკვთად უნდა იქნეს გაგებული. საკითხის ამგვარად დასმა, თავისთავად ცხადია, უმართებულოა იმდენად, რამდენადაც წარმოდგენილ პარალელურ ფორმებს ერთსა და იმავე კონტექსტში ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვს.

მაგ.: მხატვარს სურათი დაუხატავს;
მხატვარს სურათი დაუხატია.

ანდა: ყველასთან ყველაფერი არ ითქმის;
ყველასთან ყველაფერი არ ითქმება.

ამგვარად, ერთი და იმავე ზმნის სხვადასხვა ფუძის მქონე ფორმები ერთ ნაკვთად ჩაითვლება იმ შემთხვევაში, თუ ნებისმიერ კონტექსტში მათი ჩანაცვლება შესაძლებელია; სხვაგვარად: ერთსა და იმავე კონტექსტში განსხვავებული ფუძის მქონე ფორმათა სემანტიკა იდენტურია. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ნაკვთის ფორმათა წარმოების თავისებურებებთან, რაც ცალკე კვლევის საგანია.

თავი VI. ნაკვეთი რაოდენობა ძველ ქართულში

ნ. მარი ძველი ქართულისათვის 8 ნაკვეთს (დროს — ავტორის ტერმინოლოგიით) გამოყოფს:

- I ჯგუფი: 1. აწმყო (ვაქებ)
- 2. ნამყო უსრული I (ვაქებდი)
- 3. ნამყო უსრული II (ნატვრითი — ვაქებდღე)
- II ჯგუფი: 4. აორისტი (ვაქე)
- 5. კავშირებითი (ვაქო)
- III ჯგუფი: 6. ნამყო სრული (წიგნიერი — მიქიეს,
ხალხური — მიქია)
- 7. წინარეწარსული (მექო)
- 8. ნამყო კავშირებითი (მექოს)

(ნ. მარი, 1908)

თითქოსდა მოულოდნელია, მაგრამ ფაქტია, რომ ნ. მარი ამჩნევს ხოლმეობითის ფორმებს, ზოგი ზმნის უღვლილებისას მსჯელობს მათზე და უწოდებს „ნამყო ჩვეულებითს“; თუმცა ნაკვეთთა სისტემაში ცალკე საუღლებელ ერთეულად არ წარმოგვიდგენს.

როგორც ითქვა, ხოლმეობითის ფორმა ნ. მარამდე დამოუკიდებელ საუღლებელ ერთეულად მიიჩნია თ. ჟორდანიამ (უწოდებს მას „დროს სამარადისოს ანუ გახშირებითს“). ა. შანიძემ ამ ფორმას ადგილი მეორე სერიაში მიუჩინა და უწოდა „ნამყო მრავალგზითი“ და ახასიათებს მას: „ნამყო მრავალგზითი, კაცმა რომ თქვას, განსაზღვრული დრო არ არის: იგი გამოხატავს ხოლმე მოქმედებას არა რომელსაღე დროში განსაზღვრულს (ნამყოსა, აწმყოსა თუ მყოფადში), არამედ ისეთს, რომელიც ყოველთვის ჩვეულებრივია და მარად დამახასიათებელია მოქმედი პირისათვის. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ მრავალგზითი ნამყოს ფორმები ქართული ზმნის უძველესი ფორმაციის დროისა უნდა იყოს“ (ა. შანიძე, 1920, გვ. 6).

შენიშვნა: ამავე შრომის რუსულ ვარიანტში ტერმინი პერმანსივია ხმარებული (ა. შანიძე, 1957, გვ. 52). საბოლოოდ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ადგილი დაიმკვიდრა

ტერმინმა ზოლმეობითი, რომელიც ა. შანიძემ 1930 წლის გრამატიკაში ნამყო ჩვეულებითის სინონიმად იხმარა. ამავე ნაკეთის აღსანიშნავად არნ. ჩიქობავამ გამოიყენა ტერმინი ჰაბიტუალისი (არნ. ჩიქობავა, 1968, გვ. 146).

1920 წელს ა. შანიძე საუბლებელ ერთეულთა სისტემას ამგვარი სახით წარმოადგენს:

A (ნამყო სრულის ჯგუფი)

1. ნამყო სრული
2. მუობადი (ანუ ნატვრითი კ.)
3. ნამყო მრავალგზითი
4. ბრძანებითი კ.

B (აწმყოს ჯგუფი)

5. აწმყო ერთგზითი
6. აწმყო მრავალგზითი
7. ნამყო უსრული (ანუ ნატვრითი კ.)
8. ბრძანებითი კ. (ა. შანიძე, 1920, გვ. 6—7)

შენიშვნა: ა) III სერიის ფორმები არ არის განხილული ნაშრომში, ამიტომ სქემაშიც არ აისახა.

ბ) საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სქემის მიხედვით ავტორი პირველ ჯგუფად (სერიად) ნამყო სრულის ჯგუფს მიიჩნევს.

ძველი ქართული ენის სასკოლო სახელმძღვანელოში ავტორი საუბლებელ ერთეულთა სამ ჯგუფს (სერიას, წყებას) წარმოადგენს. აქ უკვე ნამყო სრულის ჯგუფი მეორე სერიადაა წარმოდგენილი ისევე, როგორც 1930 წლის გრამატიკაში; ტერმინები დაზუსტებულია და სისტემა ასეთ სახეს იღებს:

I წყება (სერია)

1. აწმყო
2. აწმყო ზოლმეობითი
3. ნამყო უწყვეტელი
4. I კავშირებითი

II წყება (სერია)

5. ნამყო წყვეტილი (ანუ აორისტი)
6. ნამყო ხოლმეობითი
7. მეორე კავშირებითი (იგივე მყოფადი)
8. წართქმითი ბრძანებითი

III წყება (სერია)

9. პირველი თურმეობითი
10. მეორე თურმეობითი
11. მესამე კავშირებითი (ა. შანიძე, 1935, გვ. 025)

უფრო მოგვიანებით I სერიას კიდევ ერთი ნაკვთი დაემატა: უწყვეტლის ხოლმეობითი, რომელიც, ავტორის აზრით, პირნაკლია (ა. შანიძე, 1945, გვ. 835); თუმცა 1976 წლის „ძველი ქართული ენის გრამატიკაში“ სრული პარადიგმითაა წარმოდგენილი (ა. შანიძე, 1976, გვ. 90). 1946 წელს ა. შანიძე აქვეყნებს ნაშრომს „ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში“ (ა. შანიძე, 1946), სადაც საუბარია „ებრძანის“ ტიპის ფორმათა შესახებ. მათ ავტორი III ხოლმეობითად მიიჩნევს. ამ ნაკვთს ადგილი მესამე სერიაში მიეჩინა. ა. შანიძის სქემას კიდევ ერთი ნაკვთი დაემატა მეორე სერიაში — შერეული კავშირებითი (მისცოდინ) (ა. შანიძე, 1948).

შენიშვნა: ამ ფორმებს პირველად ყურადღება მიაქცია კ. კეკელიძემ, რომელიც აღნიშნავს: „საყურადღებოა არაჩვეულებრივი, თითქოსდა დიალექტური ფორმები ზმნისა: აღასრულნოდიან, ეზიარნოდიან, ყოდიან, განათიოდინ“ და უდარებს მათ ვაჟა-ფშაველასთან დადასტურებულ ფშაური კილოს ფორმებს — „საფლავი გამოთხაროდი, მიწანი მომავაროდი“ (კ. კეკელიძე, 1946, გვ. 168).

საბოლოოდ, დაზუსტებული ტერმინოლოგიითა და შეცვებული სახით უღვლილების სისტემა ა. შანიძის შრომათა მიხედვით ასეთ სახეს მიიღებს:

I სერია

1. აწმყო
2. აწმყოს ხოლმეობითი
3. უწყვეტელი
4. პირველი ბრძანებითი
5. უწყვ. ხოლმეობითი
6. პირველი კავშირებითი (პირველი მყოფადი)

II სერია

7. წყვეტილი
8. მეორე ბრძანებითი
9. მეორე ხოლმეობითი
10. მეორე კავშირებითი (მეორე მყოფადი)
11. შერეული კავშირებითი (შერეული მყოფადი)

III სერია

12. პირველი თურმეობითი
13. მეორე თურმეობითი
14. მესამე ხოლმეობითი
15. მესამე კავშირებითი

როგორც ვხედავთ, ა. შანიძისეული სქემა სისტემისა ნ. მარის სქემასთან შედარებით 7 ერთეულით გაიზარდა. დამოუკიდებელ ნაკვეთებად გამოიყო:

I სერიაში

1. აწმყოს ხოლმეობითი
2. პირველი ბრძანებითი
3. უწყვეტლის ხოლმეობითი

II სერიაში

4. მეორე ბრძანებითი
5. მეორე ხოლმეობითი
6. შერეული კავშირებითი

III სერიაში

7. III ხოლმეობითი

ძველი ქართულის უღვლალების სისტემის უფრო რთულ ვარიანტს გვთავაზობს ლ. კიკნაძე. ავტორის აზრით, II სერიაში დამატებით შესაძლებელია სამი ნაკვეთის გამოყოფა:

1. შერეული ნამყო
2. შერეული ხოლმეობითი
3. შერეული ბრძანებითი.

ბოლო მესამე სერიაში — I თურმეობითის ხოლმეობითისა:

შენიშვნა: ფორმებს, რომელთაც ლ. კიკნაძე I თურმეობითის ხოლმეობითს უწოდებს (უცნობიენ, შევირაცხიენ), ყურადღება მიაქცია ი. აბულაძემ და მას მიიჩნევს ოდესღაც არსებული კიდევ ერთი ხოლმეობითის გადმონაშთად (ი. აბულაძე, 1954, გვ. 145): ამ თვალსაზრისს იზიარებს ზ. სარჯველაძე და მიიჩნევს, რომ უცნობიენ ტიპის ფორმები უნდა იწოდოს „მესამე ხოლმეობითად“, ხოლო ეპრძანის ტიპის ფორმები IV ხოლმეობითად (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 406).

ასე რომ, ნაკვთა რაოდენობა უღვლილების სისტემაში 19-მდე გაიზარდა. ლ. კიკნაძის თვალსაზრისს შერეული წყვეტილის, ბრძანებითისა და ხოლმეობითის ნაკვთა არსებობის თაობაზე იზიარებს და მაგალითებითაც ადასტურებს ზ. სარჯველაძე (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 454—457).

ი. იმნაიშვილი ა. შანიძის თვალსაზრისზე დგას და თავის ტაბულებში 15 ნაკვთს წარმოადგენს (ი. იმნაიშვილი, 1982).

არნ. ჩიქობავას აზრით, დრო-კილოთა სისტემა ძველ ქართულში შედარებით მარტივია. ავტორის ნაშრომთა მიხედვით სქემა ამგვარ სახეს მიიღებს:

პირველი ჯგუფი

1. აწყყო
2. ნამყო უსრული
3. კავშირებითი I
4. ნამყო უსრულის ხოლმეობითი

მეორე ჯგუფი

5. ნამყო ძირითადი (აორისტი)
6. ხოლმეობითი
7. კავშირებითი მეორე

მესამე ჯგუფი

8. თურმეობითი პირველი
9. თურმეობითი მეორე
10. კავშირებითი მესამე

(არნ. ჩიქობავა, 1968, გვ. 144—151, 1948, გვ. 55).

შენიშვნა: არნ. ჩიქობავა ნაშრომში „ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში“ (I, 1948) მე-9 პარაგრაფში აწმყოს ნაკვთთა წყებას 4 ერთეულით წარმოადგენს: აწმყო, ნამყო უსრული, კავშირებითი I, ნამყო უსრულის ზოლმეობითი; 26-ე პარაგრაფში უღვლილების სრული სისტემის წარმოდგენისას ნამყო უსრულის ზოლმეობითს აღარ ასახელებს. ჩვენ პირველ ვარიანტს ვემყარებით.

როგორც ვხედავთ, ნ. მარიდან მოყოლებული ნაკვთთა რაოდენობა ძველ ქართულში მერყეობს რვიდან ცხრამეტამდე.

ძირითადად ოთხი ვარიანტია: უღვლილების სისტემისა; სურათი-ასეთია;

ნ. მარის სქემა — 8 საუღლებელი ერთეული;

არნ. ჩიქობავას სქემა — 10 საუღლებელი ერთეული;

ა. შანიძის სქემა — 15 საუღლებელი ერთეული;

ლ. კიკნაძის სქემა — 19 საუღლებელი ერთეული;

ყველა ის ნაკვთი, რომელიც ნ. მარის სქემაზეა წარმოდგენილი, მეორდება სხვა ავტორებთანაც. სისტემის შემადგენელ ერთეულთა დამოუკიდებელ-ნაკვთად მიჩნევის საკითხი დავას არ იწვევს. ნაკვთის გამოყოფის პრინციპი — ფორმოზრივ-ფუნქციური — ამ სისტემაში დაცულია. ყველა საუღლებელი ერთეული დამოუკიდებელი ფორმოზრივი მონაცემია; ნაკვთთა შორის სხვაობას ფუძეთა სხვაობა ქმნის:

I სერია

აწმყო — ვ-ა-ქ-ებ

უწყვეტილი — ვ-ა-ქ-ებ-დ-(ი)

I კავშირებითი — ვ-ა-ქ-ებ-დ-ე

II სერია

წყვეტილი — ვ-ა-ქ-ე

II კავშირებითი — ვ-ა-ქ-ე

III სერია

I თურმეობითი — მ-ე-ქ-ი-ე-ს

II თურმეობითი — მ-ე-ქ-ო (← *მ-ე-ქ-ე-ო)

III კავშირებითი — მ-ე-ქ-ო-ს

დავას არ იწვევს I სერიაში უწყვეტლის ხოლმეობითის ნაკეთის გამოყოფა: ვ-ა-ქ-ებ-დ-ი, ა-ქ-ებ-დ-ი, ა-ქ-ებ-დ-ი-ს; ფუძეთა სხვაობას უწყვეტელსა და უწყვეტლის ხოლმეობითს შორის, როგორც ცნობილია, -ი სუფიქსი ქმნის, რომელიც ნაკეთის მაწარმოებლად გაიაზრება, უწყვეტელში გამოვლენილი o ელემენტი ფონეტიკური დანართია, ფუძისეულად არ გაიაზრება.

შენიშვნა: ის ფაქტი, რომ ერთმანეთს ემთხვევა ღონიანი ზმნების უწყვეტლის I და II პირის ფორმები მრავლობითში (და მხოლოობითშიც, თუ -ი ელემენტი დაერთვის), არ დასვამს საერთო ფუძის საკითხს ამ ორი ნაკეთისათვის და, შესაბამისად, მათი ერთ ნაკეთად მიჩნევისას. სხვაობს ჩვეულებრივ პარადიგმის მესამე წევრი (III პირის ფორმები). ფუძეთა სხვაობა ამ შემთხვევაში აშკარაა:

უწყვეტელი უწყვეტლის ხოლმეობითი

ვ-წერ-დ-(ი)	ვ-წერ-დ-ი
ს-წერ-დ-(ი)	ს-წერ-დ-ი
წერ-დ-ა	წერ-დ-ი-ს
ვ-წერ-დ-ი-თ	ვ-წერ-დ-ი-თ
ს-წერ-დ-ი-თ	ს-წერ-დ-ი-თ
წერ-დ-ეს	წერ-დ-ი-ან

I შემთხვევაში ი არ შეიძლება გავიაზროთ ფუძისეულად: იგი აშკარა დანართი ელემენტია, მხოლოობითში სპორადულად გამოვლენილი. II შემთხვევაში — ფუძის ორგანული კუთვნილება.

სხვაგვარია ვითარება ოდ-იანი ზმნების შემთხვევაში: უწყვეტლის ხოლმეობითსა და I კავშირებითის პარადიგმები იდენტურია:

ვ-ტირ-ოდ-ი	ვ-ტირ-ოდ-ი-თ
ტირ-ოდ-ი	ტირ-ოდ-ი-თ
ტირ-ოდ-ი-ს	ტირ-ოდ-ი-ან

რომ ყველა შემთხვევაში ასეთი ვითარება გვექონდეს, თავისთავად ცხადია, დადგებოდა საკითხი ამ ფორმათა ერთი ნაკეთის ფორმებად მიჩნევისა, მაგრამ არსებითი ისაა, რომ ფორმათა დამთხვევა ხდება მხოლოდ ერთი ტიპის ზმნებში და არა ყველა შემთხვევაში. ნაკეთის ფორმათა წარმოების

საკითხებზე მსჯელობისას ეს ფაქტი აღინიშნება, მაგრამ არ
დგება საკითხი ნაკვთთა იდენტიფიკაციისა...

ასევე ითქმის II ხოლმეობითზეც — ძველი ქართულისათვის აშკა-
რად გამოკვეთილი დამოუკიდებელი ფორმისა და ფუნქციის ნაკვთზე:
ვ-ა-ქ-ი, ა-ქ-ი, ა-ქ-ი-ს... ფორმოზები და ფუნქციური თვალსაზრისით
კანონზომიერია ე-ბრძან-ი-ს ტიპის ფორმათა დამოუკიდებელ ნაკვ-
თად — მესამე ხოლმეობითად — გამოყოფაც.

შენიშვნა: დავა III ხოლმეობითის თაობაზე სპეციალურ
ლიტერატურაში არ არის. არნ. ჩიქობავას შრომებში ამ ნაკვ-
თის შესახებ მსჯელობა არაა. თუმცა არნ. ჩიქობავას რედაქ-
ციით გამოსულ ა. ჭინჭარაულის მონოგრაფიაში „ხევსურუ-
ლის თავისებურებანი“ (1961) ამ ნაკვთის თაობაზე არის სა-
უბარი (გვ. 144—145).

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაა აზრთა ერთგვარობა შერეული
კავშირებითის ნაკვთის შესახებ. როგორც ითქვა, ამ ფორმებს პირვე-
ლად ყურადღება კ. კეკელიძემ მიაქცია, მაგრამ მისი ცალკე ნაკვთად
გამოყოფა და მორფოლოგიურ-სემანტიკური დახასიათება ა. შანიძის
სახელთანაა დაკავშირებული: „წარმოების თვალსაზრისით ისინი II
სერიას ეკუთვნიან — მის ფუძეს ეყრდნობიან, მაგრამ ზედ ურთავენ
ოდ სავრცობს, რომელიც I სერიიდან არის აღებული. ამის გამო ისინი
ორმაგ ბუნებას იჩენენ: სინტაქსური თავისებურებანი II სერიის მწკრი-
ვებისა აქვთ (გარდამავალი ზმნები ქვემდებარეს მოთხრობითში შეი-
წყობენ, პირდ. დამატებას კი — სახელობითში), ხოლო ერთი მორ-
ფოლოგიური კატეგორიის მიხედვით ისინი I სერიის მწკრივთა რიგში
დგანან: ასპექტი უსრული აქვთ. დრო მათ მომავალი აქვთ, კილო —
თხრობითი ან კავშირებითი, ზოგჯერ ბრძანებითიც“ (ა. შანიძე, 1948,
გვ. 18).

შენიშვნა: შეიძლება დაზუსტებას მოითხოვდეს განმარ-
ტება, რომ -ოდ სუფიქსი „I სერიიდან არის აღებული“. -ოდ
სუფიქსი გვხვდება I სერიის ნაკვთებთანაც, III სერიის
ნაკვთებთანაც და, როგორც ვხედავთ, II სერიის ნაკვთთანაც.
ასე რომ, სავრცობიანი ნაკვთები ყველა სერიაში გვაქვს.
ამიტომ პრიორიტეტი I სერიას ალბათ არ უნდა მიენიჭოს.

არნ. ჩიქობავა „აღილ-ოდ-ი-ს“, „მისც-ოდ-ი-ს“ ტიპის ფორმებს
დამოუკიდებელი ნაკვთის ფორმებად არ გაიაზრებს. ავტორი მას
„ხოლმეობითისაგან ნაწარმოებ ნამყო უსრულს“, ანდა „არქაულ ნამ-

ყო უსრულს“ უწოდებს. წარმოების მიხედვით განარჩევს ორგვარ ნამ-
ყო უსრულს:

ა) აკეთებდა — აწმყოს ფუძისაგან ნაწარმოები ორდინალური
(რიგითი) ნამყო უსრული;

ბ) ვიდოდა — ხოლმეობითისაგან ნაწარმოები არქაული ნამყო
უსრული (არნ. ჩიქობავა, 1948, გვ. 58).

ვფიქრობთ: „აღ-ი-ღ-ოდ-ი-ს“... ტიპის ფორმათა ანალიზი ამ ტიპის
წარმოების დამოუკიდებელ ნაკვთად მიჩნევას დაუქერს მხარს. ფაქტია,
გვაქვს განსხვავებული ფუძე (I სერიის -ოდ სუფიქსიან წარმოებასთან
თემის ნიშნით განსხვავებული) განსხვავებული ფუნქციებით.

შენიშვნა: ა) ძველ ქართულში უწყვეტლის ფუნქციებად
ასახელენ: „დრო — წარსული, კილო — თხრობითი, ასპექ-
ტი — უსრული (ა. შანიძე);

შერეული კავშირებითის ფუნქციებია: დრო — მომავალი,
კილო — თხრობითი (ან კავშირებითი, ან ბრძანებითი), ას-
პექტი — უსრული.

ბ) ა. შანიძე ამ ნაკვთის ერთ-ერთ თავისებურებად იმა-
საც მიიჩნევს, რომ II სერიის სხვა ნაკვთთან განსხვავე-
ბით ეს ფორმა უსრული ასპექტისაა.

გ) წარმოების თვალსაზრისით საინტერესოა ის ფაქტი,
რომ ობიექტის მრავლობითობის ნ (←ენ) ფორმანტი -ოდ
სუფიქსის წინაა:

შეწიროდის (მან იგი) — შეწირნოდის (მან იგინი). ეს
ფაქტი ა. შანიძეს იმის საბუთად მიაჩნია, რომ „მწკრივი-
უთუოდ მეორეული წარმოშობისა“ (ა. შანიძე, 1948, გვ. 18).
დაკვირვება უდავოდ საინტერესოა, მაგრამ ამ ნაკვთის მეო-
რეული (გვიანდელი) წარმომავლობის საბუთად ეს ფაქტი
შეიძლება არ გამოდგეს: -ენ სუფიქსი მხოლოდ მეორე სერი-
ის ფორმებთან გვხვდება და იგი ჩვეულებრივ უშუალოდ მარ-
ტივ ფუძეს (resp. ძირს) მიერთვის; ძირისა და რიცხვის
ნიშნები თუ ნაკვთის მაწარმოებლები, ჩვეულებრივ, -ენ (→ნ)
სუფიქსს მოსდევს:

და-წერ-ენ,	და-წერ-ენ-ი-თ,	და-წერ-ნ-ა
და-წერ-ენ-ინ,	და-წერ-ნ-ედ,	
და-წერ-ნ-ი-ს,	და-წერ-ნ-ი-ან,	
და-წერ-ნ-ე-ს,	და-წერ-ნ-ე-ნ,	

ასეთივე ვითარებაა შერეული კავშირებითის შემთხვე-
ვაშიც:

შე-წირ-ნ-ოდ-ი-ს,

ალა-სრულ-ნ-ოდ-ი-ან.

არ გვაქვს შესაძლებლობა ამ თვალსაზრისით გავაკონ-
ტროლოთ სხვა -ოდ ფორმატიანი ნაკვებები — I და III სე-
რიაში -ენ (→ ნ) სუფიქსი პირდაპირი ობიექტის მრავლო-
ბითობისა არა გვაქვს. II სერიის ფორმათა ანალიზი კი
შერეული კავშირებითის ვითარებას განცალკევებით არ
წარმოგვიდგენს.

სხვაგვარია ვითარება აწმყოს ხოლმეობითის და, შესაბამისად, I და
II ბრძანებითების შემთხვევაში. სამივე ნაკვების პარადიგმა პირნაკლია.

აწმყოს ხოლმეობითის პარადიგმაში მხოლოდ III პირის ფორმებს
წარმოადგენს:

წერ-ნ (იგი მას)

წერ-ედ (იგინი მას)

I და II ბრძანებითების პარადიგმები II და III პირის ფორმები-
თაა წარმოდგენილი:

I ბრძანებითი

II ბრძანებითი

1. — — —

1. — — —

2. წერ-დ-(ი)

2. და-წერ-ე

3. წერ-დ-ი-ნ

3. და-წერ-ე-ნ

1. — — —

1. — — —

2. წერ-დ-ი-თ

2. და-წერ-ე-თ

3. წერ-დ-ედ

3. და-წერ-ედ

არაა აზრთა ერთგვარობა ამ სამი ნაკვების თაობაზე სამეცნიერო
ლიტერატურაში. აზრთა სხვადასხვაობის საფუძველს ის ქმნის, რომ
მათ საკუთარი ფუძე არ გააჩნიათ. აწმყოს ხოლმეობითის ფუძე იდენ-
ტიურია აწმყოს ფუძისა; I ბრძანებითის ფუძე — უწყვეტლის ფუძისა,
ხოლო II ბრძანებითის ფუძე — წყვეტილის ფუძისა. ეს ცნობილი
ფაქტია.

ფუნქციური სხვაობა აშკარაა აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითის,
უწყვეტლისა და I ბრძანებითის, წყვეტილისა და II ბრძანებითის
ფორმებს შორის:

ა) აწმყო — „დრო ეხლანდელია, კილო — თხრობითი“.

აწმყოს ხოლმეობითი — „კილო თხრობითია, გამოხატავს მრავალგზის გამეორებულ მოქმედებას წარსულში, ან ისეთ მოქმედებას, რომელიც ჩვეულებრივია და მარადის ხდება“.

ბ) უწვებთელი — „დრო წარსულია, კილო თხრობითი“.

I ბრძანებითი — „დრო ეხლანდელი ან მომავალია, კილო — ბრძანებითი“.

გ) წვებთელი — „დრო წარსულია, კილო — თხრობითი“.

II ბრძანებითი — „დრო მომავალია, კილო — ბრძანებითი“
(ა. შანიძე, 1976, გვ. 69—70).

მაგრამ არის კი საკმარისი მხოლოდ ფუნქციური სხვაობა ამ წყვილ-თაგან თითოეულის დამოუკიდებელ ნაკვეთად მიჩნევისათვის? ფორმობრივად მათ შორის სხვაობას ქმნის ის, რომ სუბიექტურ მესამე პირში განსხვავებულ სუფიქსებს მიიღებენ:

აწმყო	აწმყოს ხოლმეობითი
წერ-ს	წერ-ნ
წერ-ენ	წერ-ედ
უწვებთელი	I ბრძანებითი
წერ-დ-ა	წერ-დ-ი-ნ
წერ-დ-ეს	წერ-დ-ედ
წვებთელი	II ბრძანებითი
და-წერ-ა	და-წერ-ე-ნ
და-წერ-ეს	და-წერ-ედ

როგორც ვხედავთ, ვითარება სამივე შემთხვევაში ერთგვარია: ფაქტობრივ პირის ნიშანთა სხვაობას ეფუძნება დამოუკიდებელ ნაკვეთთა გამოყოფა. არის კი ეს საკმარისი ნაკვეთთა გამოყოფისათვის?

საკითხის ამგვარად დასმას სამეცნიერო ლიტერატურაში ხანგრძლივი ისტორია აქვს. აზრთა ერთგვარობა ჯერაც არაა მიღწეული.

ერთი თვალსაზრისის მიხედვით, არ-ნ — არი-ედ ფორმები აწმყოს ფორმებია, სუბიექტის უძველესი -ნ, -ედ სუფიქსებით; სხვაგვარად: არ-ს და არ-ნ, არ-ი-ან და არ-ი-ედ პარალელური ფორმებია აწმყოს ნაკვეთისა; პარალელიზმს სხვადასხვა პირის ნიშანთა გამოყენება ქმნის

(არნ. ჩიქობავა, 1940, 1948, 1968; ვ. თოფურია, 1953; გ. როგავა, 1968; ა. არაბული, 1980).

მეორე თვალსაზრისის მიხედვით, სუბიექტური მესამე პირის სუფიქსებით განსხვავებული ფორმები სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებია. (ა. შანიძე, 1976; ი. აბულაძე, 1954; ი. იმნაიშვილი, 1982; ლ. კიკნაძე, 1961; 1967; ზ. სარჯველაძე, 1984).

ამთავითვე აღვნიშნავთ, რომ ჩვენთვის მისაღებია პირველი თვალსაზრისი. რა შეიძლება ითქვას მეორე თვალსაზრისზე?

მკვლევართა უმეტესობა აწმყოს ხოლმეობითს პირნაკლ ნაკვთად მიიჩნევს; ეს არის ნაკვთი, რომელსაც მხოლოდ სუბიექტური მესამე პირის ფორმები მოეპოვება (ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი...). თუ აწმყოს ხოლმეობითს დამოუკიდებელ ნაკვთად მივიჩნევთ, სავსებით მართებული იქნება ზ. სარჯველაძის მიერ საკითხის ასე დასმა: „ძნელია წარმოვიდგინოთ, რომ ისეთ მნიშვნელოვან მწკრივს, როგორიცაა აწმყოს ხოლმეობითი, არ ჰქონოდა I და II სუბიექტური პირის ფორმები. როგორც ჩანს, აწმყოს ხოლმეობითის I და II პირის ფორმები აწმყოს I და II პირის ფორმებს ემთხვეოდა. გარჩეული იყო მხოლოდ III პირის ფორმები“ (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 425). ამგვარად, აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითის ნაკვთთა პარადიგმები ასეთ სახეს მიიღებდა:

აწმყო

აწმყოს ხოლმეობითი

ვ-კლ-ავ

ვ-კლ-ავ

პ-კლ-ავ

პ-კლ-ავ

კლ-ავ-ს

კლ-ავ-ნ

ვ-კლ-ავ-თ

ვ-კლ-ავ-თ

პ-კლ-ავ-თ

პ-კლ-ავ-თ

კლ-ვ-ენ

კლ-ვ-ედ

სხვაობას ამ ორ პარადიგმას შორის სუფიქსები -ს და -ნ, -ენ და -ედ ქმნიან. არ დაობენ იმის თაობაზე, რომ ეს სუფიქსები სუბიექტური მესამე პირის ფორმანტებია; -ნ და -ედ სფიქსთა გამოყენება მიიჩნევა აწმყოს ხოლმეობითის ნაკვთებისათვის სპეციფიკურ მოვლენად. მაგრამ ფაქტია, რომ ისინი სუბიექტურ მესამე პირს გამოხატავენ სხვა ნაკვთებშიც; კერძოდ, მიუთითებენ, რომ

ა) „ძველი ქართულის ნორმათა მიხედვით, -ედ მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში იხმარება I და II ბრძანებითში: იმაღვოდ-ედ (იგინი); დაწერ-ედ (მათ იგი); აწმყოს ხოლმეობითში: წერ-ედ (იგინი მას); II ბრძანებითში — ისეთ ზმნებთან, რომელთაც

მწკრივის ნიშანი არ დაერთვის: თქუ-ელ (მათ იგი)“ (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 394). გარდა ამისა, -ელ სუფიქსი მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში დადასტურდა უწყვეტლის ხოლმეობითსა (ზრუნ-ვ-იდ-ი-ელ...) და II ხოლმეობითში (და-სხდ-ი-ელ...) (ი. აბულაძე, 1954), II კავშირებითსა (იქმნელ...) და I თურმეობითში (შეუმოსი-ელ...) (ზ. სარჯველაძე, 1984).

ბ) „ს₃ პირის ნიშნად მხოლოდ რიცხვში -ნ გვხვდება: აწმყოს ხოლმეობითში (ზინ, წერნ), I ბრძანებითსა (წერდინ, კლევდინ) და II ბრძანებითში (მოკალნ, თქუნ) (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 403)“. გარდა ამისა, -ნ სუბიექტური III პირის ნიშნად დადასტურდა I თურმეობითშიც (უცნობიენ) (ი. აბულაძე, 1954) და II ხოლმეობითშიც (იოქვნ, იყვინ) (ზ. სარჯველაძე, 1984).

რა ფაქტის წინაშე აღმოვჩნდით:

მხოლოდ რიცხვში სუბიექტურ მესამე პირს გამოხატავს -ნ:

აწმყოს ხოლმეობითში

I ბრძანებითში

II ბრძანებითში

III ხოლმეობითში

I თურმეობითში

სუბიექტური მესამე პირის მრავლობით რიცხვს გამოხატავს -ედ:

აწმყოს ხოლმეობითში

I ბრძანებითში

უწყვეტლის ხოლმეობითში

II ბრძანებითში

II ხოლმეობითში

II კავშირებითში

I თურმეობითში

ამდენად, -ნ და -ედ სუფიქსთა გამოყენების სფერო საკმაოდ ფართოა. ამ დროს სამი ნაკვეთის — აწმყოს ხოლმეობითის, I ბრძანებითისა და II ბრძანებითის — დამოუკიდებელ საუღლეზელ ერთეულად მიჩნევა მხოლოდ ამ ნიშანთა გამოვლენას ეფუძნება. პირის ნიშნით ასევე განსხვავებული ფორმები უწყვეტლის ხოლმეობითში, II ხოლმეობითში, II კავშირებითსა და I თურმეობითში დამოუკიდებელ საუღლეზელ ერთეულად არ გაიზარება. თუკი ეს ფაქტორი (პირის ნიშანთა სხვაობა) საუღლეზელ ერთეულთა გამოყოფის პრინციპად შეიძლება მივიღოთ, გამოდის, რომ ეს პრინციპი ირღვევა. ჩვენი მსჯელო-

ბის საწინააღმდეგოდ შეიძლება გვითხრან, რომ აწმყოს ხოლმეობითი-სა და I—II ბრძანებულებების შემთხვევაში ფუნქციურ სხვაობასაც აქვს ადგილი, სხვა შემთხვევაში — არა. მართალია, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ხშირია შემთხვევები, როცა „I. აწმყო გვაქვს იქ, სადაც კონტექსტის მიხედვით აწმყოს ხოლმეობითი არის მოსალოდნელი; II. ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთმანეთის გვერდით დასტურდება აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითის ფორმები; III. ერთი და იმავე ტექსტის სხვადასხვა ნუსხები საკმაოდ ხშირად ერთმანეთს იშითაც უპირისპირდებიან, რომ ერთი და იმავე ზმნის ფორმას განსხვავებულად წარმოგვიდგენენ. ერთ ნუსხაში რომ აწმყოს ხოლმეობითია, სათანადო ადგილას მეორე ნუსხა აწმყოს მწკრივს გამოაელებს; IV. ერთსა და იმავე წინადადებაში აწმყოს გვერდით დასტურდება ზმნები, რომლებიც უწყვეტლის ხოლმეობითის ან III ხოლმეობითის ფორმით არიან წარმოდგენილი. ამდენად, ასეთ შემთხვევებში აწმყოს ხოლმეობითი იყო მოსალოდნელი, გვაქვს კი აწმყო; V. გადამწერს მცდარად მიუჩნევია აწმყოს ფორმები და მის „გააზრიანებას“ ცდილა“ (ზ. სარჭველაძე, 1984, გვ. 427). და ყოველივე ეს IX—XI საუკუნის ძეგლებში დასტურდება.

როგორც ვხედავთ, -ს/-ენ სუფიქსებიან ფორმებსაც შესწევს უნარი ზოგადი აწმყოს ფუნქციის გადმოცემისა.

შენიშვნა: ყველა ჩამოთვლილი შემთხვევა ავტორთან გამოწკრიპისად და ნორმიდან გადახვევად მიიჩნევა, რომ „აწმყოს ხოლმეობითის მწკრივი იშლება, მას თავისუფლად ენაცვლება აწმყო“. წარმოდგენილ შემთხვევათა მაგალითების სიმრავლე, თანაც ძველი ქართულისათვის ისეთ მნიშვნელოვან პერიოდში, როგორიცაა IX—XI საუკუნეები, ვფიქრობთ, იმის მაუწყებელია, უპირველეს ყოვლისა, რომ ზოგადი და კონკრეტული აწმყოს გამოხატვა ფორმოებრივ მკვეთრად არაა გამოიჯნული.

დავუშვათ, რომ მესამე სუბიექტური პირის ნიშნის მიხედვით განსხვავებული ფორმები სისტემებზე დაპირისპირებულია ფუნქციურადაც. არის კი ეს საკმარისი მათი სხვადასხვა ნაკვეთის ფორმებად მიჩნევისათვის?

არ არის შემთხვევითი ის ფაქტი, რომ ა. შანიძე აწმყოს ხოლმეობითის პირნაკლ ნაკვეთად წარმოადგენს. ვ-წერ, ს-წერ, ვ-წერ-თ, ს-წერ-თ ავტორისათვის მხოლოდ აწმყოს ფორმებია; რა თქმა უნდა, ალბათ, ყველაზე კარგად ა. შანიძისთვის იყო ცნობილი ის ფაქტი, რომ ამ

ფორმებს შესწევთ უნარი როგორც კონკრეტული, ასევე ზოგადი აწმყოს (ხოლმეობითობის) ფუნქციის გადმოცემა, მაგრამ არ სვამს საკითხს ამ ფორმათა ორი ნაკვთის სახით წარმოდგენისას. ეს დაარღვევდა ა. შანიძის მოძღვრებას მწკრივის კატეგორიის შესახებ: „ზმნის ფორმათა ისეთ ჯგუფს, რომელიც აერთიანებს ერთმანეთისაგან მხოლოდ პირისა და რიცხვის მიხედვით განსხვავებულ ფორმებს, მწკრივი ჰქვია“ (ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე, 1980, გვ. 109): რომ „ზმნის იმ ნაწილს, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს პირისა და რიცხვის ნიშნები, მწკრივის ფუძე ჰქვია“ (იქვე, გვ. 11). რომ „ზმნას სხვადასხვა მწკრივში სხვადასხვა ფუძე აქვს“ (იქვე, გვ. 121).

ამ მოძღვრების საფუძველზე ვ-წერ ფორმა არ შეიძლება ჩაითვალოს ერთ შემთხვევაში აწმყოდ და სხვა შემთხვევაში აწმყოს ხოლმეობითად, მიუხედავად იმისა, კონტექსტში როგორია მისი ფუნქციები...

შენიშვნა: ზ. სარჯველაძის აზრით, „აწმყოს ხოლმეობითის I და II პირების ფორმები აწმყოს I და II პირების ფორმებს ემთხვეოდა. გარჩეული იყო მხოლოდ III პირის ფორმები. მსგავსი ვითარება გვაქვს -დ სუფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა უღლებისას II სერიაში, სადაც „წყვეტილისა და II ხოლმეობითის I და II პირების ფორმები, საზიაროა“ (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 425). ვფიქრობთ, ამგვარი ანალოგია სადავოა: წყვეტილისა და მეორე ხოლმეობითის I—II პირების ფორმათა დამთხვევა ხდება მხოლოდ ერთი ჯგუფის ზმნებში და არა საერთოდ. სხვა შემთხვევაში ამ ორი ნაკვთის ფორმები მკვეთრად განსხვავებული I—II პირებში. აქ საქმე გვაქვს ერთი ტიპის ზმნათა წყვეტილის წარმოების თავისებურებასთან. სხვაგვარია ვითარება აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითის შემთხვევაში — ფორმათა დამთხვევა (თუკი სხვადასხვა ნაკვეთად მივიჩნევთ) ყველა ტიპის ზმნათათვის იქნება ჩვეულებრივი.

შედარებისათვის სახელთა ბრუნებიდან: ახალ ქართულში ხდება ფუძეუკვეცელ სახელთა მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმათა დამთხვევა (წყაროს წყალი და წყაროს წავაწყდი). ეს ფაქტი რომ დამახასიათებელი ყოფილიყო ყველა ტიპის სახელთა ბრუნებისათვის, ორი ბრუნვა აღარ გამოიყოფოდა. წყვეტილისა და II ხოლმეობითის ფორმათა დამთხვევა ამ ვითარების ანალოგიურად გვესახება.

ა. შანიძის წარმოდგენილი მოძღვრება მწკრივის რაობის შესახებ საყოველთაოდაა გაზიარებული. როგორ შეეგუება ამ მოძღვრებას

წერ-ს და წერ-ნ ფორმათა სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად მიჩნევა (შესაბამისად: უწყვეტლისა და I ბრძანებითის, წყვეტილისა და II ბრძანებითის).

აღმოჩნდება, რომ სისტემებრ აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითს, უწყვეტელსა და I ბრძანებითს, წყვეტილსა და II ბრძანებითს ერთი და იგივე ფუძე აქვთ:

აწმყო

წერ-ს
წარ-ი-ყვან-ებ-ს
ს-ცნ-ობ-ს
თხზ-ავ-ს

აწმყოს ხოლმეობითი

წერ-ნ
წარ-ი-ყვან-ებ-ნ
ს-ცნ-ობ-ნ
თხზ-ავ-ნ

უწყვეტელი

წერ-დ-ა
წარ-ი-ყვან-ებ-დ-ა
ს-ცნ-ობ-დ-ა
თხზ-ვ-ილ-ა

I ბრძანებითი

წერ-დ-ი-ნ
წარ-ი-ყვან-ებ-დ-ი-ნ
ს-ცნ-ობ-დ-ი-ნ
თხზ-ევ-დ-ი-ნ

წყვეტილი

ს-წერ-ე
წარ-ი-ყვან-ე
ს-ცან
შე-ს-თხაზ

II ბრძანებითი

წერ-ე-ნ
წარ-ი-ყვან-ე-ნ
ცან-ი-ნ
შე-თხაზ-ნ

შენიშვნა: სრული ფუძე რომ წარმოიჩენილიყო, წყვეტილ-ში S₂ პირის ფორმები მოვიყვანეთ.

კვლავ გავიხსენოთ: „ზმნას სხვადასხვა მწკრივში სხვადასხვა ფუძე აქვს“. ეს დებულება და მოყვანილი მაგალითები ერთმანეთს ეწინააღმდეგება. ამ დებულების საფუძველზე აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითს, უწყვეტელსა და I ბრძანებითს, წყვეტილსა და II ბრძანებითს სხვადასხვა ნაკვთებად ვერ მივიჩნევთ.

აღნიშნულ წყვილთა სხვადასხვა ნაკვთებად მიჩნევა ნაკვთის განმარტების დაზუსტებას მოითხოვს: ან ნაკვთთა შორის ფუძეთა სხვაობის პრინციპი უნდა შეიცვალოს, ან ნაკვთის ფუძის განმარტება.

ნაკვთის ფუძის განმარტების შეცვლა ფუძეში პირის ნიშანთა შეტანას ივარაუდებდა (წერ-ს და წერ-ნ მხოლოდ პირის ნიშნებით განსხვავდება). საკითხის ასე დასმა, თავისთავად ცხადია, დაუშვებელია:

გვექნება იმდენი ფუქე (შესაბამისად იმდენი ნაკეთიც), რამდენი ფორმაცაა პირისა და რიცხვის ნიშნებით განსხვავებული!

თუ ფუქეთა სხვაობას არ მივიჩნევდით აუცილებლად ნაკეთთა გამოყოფისათვის და მხოლოდ ფუნქციურ სხვაობას დავეყრდნობოდით, იმგვარ შედეგს მივიღებდით, რა ვითარებაც პრაქტიკულ გრამატიკებში გვექონდა: ერთი და იგივე ფორმა სხვადასხვა დროის (ნაკეთის) ფორმად რომ გაიზარებოდა! ეს მეორე უკიდურესობაა. და რაც მთავარია: წერ-ს და წერ-ნ... ფორმათა სხვადასხვა ნაკეთებად მიჩნევა და არღვევს იმ ძირითად პრინციპს, რაც ნ. მარმა დანერგა სამეცნიერო გრამატიკაში — საწარმოებელი ფუძის პრინციპს. ეს იქნება ფაქტობრივ მიბრუნება იმ პრინციპისაკენ, რაც პრაქტიკულ გრამატიკებში იყო დამკვიდრებული.

სუბიექტური მესამე პირის ნიშნებით განსხვავებულ ფორმათა სხვადასხვა საუღლებელ ერთეულებად მიჩნევამ გამოუვალ წინააღმდეგობაში ჩაგვადგო.

ყოველივე ეს იმ თვალსაზრისს დაუქერს მხარს, რომ აწმყოს ხოლმეობითი, I და II ბრძანებითები ძველ ქართულში არაა დამოუკიდებელი ნაკეთები.

მაინც რჩება ერთი საკითხი: რა ვუყოთ იმ ფუნქციურ სხვაობას, რომელიც წერ-ს და წერ-ნ ფორმათა შორისაა (და, შესაბამისად, წერ-ე-ნ და წერ-ა, წერ-დ-ი-ნ და წერ-დ-ა ფორმებს შორის).

წერ-ს და წერ-ნ ფორმათა განმასხვავებელი ელემენტები სუბიექტური მესამე პირის მორფემებია. ფორმათა შორის ფუნქციური სხვაობაა. ფაქტია ფორმათა განმასხვავებელი ელემენტები არაა განსხვავებულ მნიშვნელობათა მორფოლოგიური ნიშანი...

როგორც ითქვა, პარალელური — ნარიანი და სანინი — წარმოება მესამე სუბიექტური პირისა დასტურდება რამდენიმე ნაკეთში:

აწმყოში, უწყვეტელში, წყვეტილში, II ხოლმეობითში, I თურმეობითში.

შენიშვნა: თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ -ედ სუფიქსიანი წარმოება სუბიექტური მესამე პირის მრავლობით რიცხვში გარდა ჩამოთვლილისა, გვაქვს უწყვეტლის ხოლმეობითში და II კავშირებითში, შეიძლებოდა ამ ნაკეთების დასახელებაც პარალელურ ფორმიან ნაკეთებშიც.

ამათგან დამოუკიდებელი ნაკეთების გამოყოფას ვარაუდობენ (სხვადასხვა ფუნქციის საფუძველზე) მხოლოდ აწმყოსაგან, უწყვეტლისა და წყვეტილისაგან. უწყვეტლის ხოლმეობითში, II ხოლმეობითში, II კავშირებითში პარალელური ფორმების არსებობა არ გამხდარა საფუძველი ახალი ნაკეთების გამოყოფისა. თუ დაეშუშებთ, რომ ნ/ედ

სუფიქსებს პირველ შემთხვევაში შესწევთ ძალა ნაკვთთა დაპირისპირებისა, რატომ არ ხდება ეს მეორე შემთხვევაში? თუ ნ/ედ ნაკვთის ფორმათა დამაპირისპირებელი ელემენტებია, რატომ გვხვდება ისინი მეორე რიგის ნაკვთებთან? და კიდევ, რატომ ახდენს ნ/ედ დაპირისპირებას სხვადასხვა ფუნქციური თვალსაზრისით?

ვფიქრობთ, საქმე ისაა, რომ აწმყო, უწყვეტელი და წყვეტილი დროულ-კილოური თვალსაზრისით პოლიფუნქციური ნაკვთებია: აწმყოს ფორმას შესწევს უნარი კონკრეტული (აწმყო) დროის გადმოცემისა და ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობაც აქვს (ანუ: დაჯდომილი კონკრეტული დროული მნიშვნელობისაგან); ეს სხვაობა საფუძველი ხდება ასპექტური სხვაობისა (კერძოდ, ერთგზისი და მრავალგზისი მნიშვნელობების გადმოცემის); ასევე, უწყვეტელსა და წყვეტილს შესწევთ უნარი თხრობითი და ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობების გადმოცემისა (რაც ხდება საფუძველი დროული სხვაობისა; თხრობითი კილოს გადმოცემის შემთხვევაში დრო წარსულია, ბრძანებითი კილოს შემთხვევაში — დრო მომავალია).

იდეალურია ვითარება, როცა ენაში განსხვავებული ფუნქცია განსხვავებული ფორმით გადმოიცემა... წარმოდგენილ სამ ნაკვთში არსებული ფორმოზები პარალელიზმი ენამ ფუნქციური სხვაობისათვის გამოიყენა: ენაში უკვე არსებულმა ფორმებმა შეითავსეს ასევე ენაში უკვე არსებული შინაარსი. ეს შესაძლებლობა არ იყო I და II პირის ფორმებთან, ამიტომ ეს ფორმები კვლავინდებურად პოლისემანტიკური დარჩა დროისა თუ კილოს თვალსაზრისით. თუმცა ხაზი უნდა გაესვას იმასაც, რომ თვით იმ ნაკვთებშიც კი არ გატარდა სისტემებრ ეს პრინციპი: ხანიათ ფორმა აწმყოსი ორივე მნიშვნელობას ითავსებდა (კონკრეტულსაც და ზოგადსაც), ე. ი. ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობა ორივე ფორმით გადმოიცემოდა — ხანიათა და ნარიათი.

ვფიქრობთ, ეს ვითარება სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა სისტემაში მომხდარ ცვლილებასთან უშუალო კავშირში უნდა იყოს.

სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა სისტემა ძველ ქართულში ამგვარი სახით წარმოგვიდგება:

მხ. რიცხვი: -დ	მრ. რიცხვი: -ედ
-ნ	-ენ/-ან/-ნ
-ს	-ეს
-ა	
(-ო)	

სალიტერატურო ენის ისტორია ნათლად გვიჩვენებს ამ სისტემის ცვლილების სურათს: მხოლოდობით რიცხვში გამოყენების არეს იფარ-

თოებს -ს სუფიქსი და იკერს იმავე ფუნქციით აღჭურვილი -ნ და -დ ფორმანტების ადგილს. იმავედროულად -ს სუფიქსის ადგილს რიგ შემთხვევაში -ა სუფიქსი იკავებს (დინამიკურ გარდაუვალ ზმნათა აწმყოში). მრავლობით რიცხვში გამოყენების არეს იფართოებს ნარიანი მაწარმოებლები, კერძოდ -ენ სუფიქსი. -ედ ფორმანტი დაიკარგა, ხოლო -ეს სუფიქსის გამოყენების არე დავიწროვდა.

ამრიგად, ცვლილების ტენდენცია ასეთია: ენამ ვერ იგუა ერთი და იმავე ფუნქციით რამდენიმე ფორმანტი და მხოლოდობით რიცხვში თანხმევანსუფიქსთაგან -ს გაბატონდა, მრავლობითში — -ენ სუფიქსი იჩენს ამგვარ მიდრეკილებას. ეს ტენდენცია ამჟამად ქვემოთმოწერილ დიალექტში წარმოგვიდგება თითქმის დასრულებული სახით: აქ -ეს სუფიქსი გარდამავალ ზმნათა წყვეტილში -ენ-მა შეცვალა (გააკეთ-ენ, ააშენ-ენ...). -ენ იკერს -ან სუფიქსის ადგილსაც (ტირი-ენ, მოდი-ენ...).

აქ მარტივად წარმოდგენილი სისტემის ცვლილების ტენდენცია საკმაოდ ხანგრძლივია და რთული პროცესი ჩანს. ყველა დეტალის გათვალისწინება და ყველა ცვლილების შეფასება ჩვენთვის ამჟერად, რა თქმა უნდა, ძნელია, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ნარიან და ხანიან ფორმათა შორის ფუნქციათა გადანაწილება (მაგალითად: ზოგადი და კონკრეტული აწმყოს ფუნქციათა გამოხატვა) ამ რთული პროცესის ამსახველი ერთ-ერთი ეტაპი უნდა იყოს. თუმცა, ჩვენი აზრით, ეს იყო ჩანასახი ტენდენციისა, რომელიც არც ბოლომდე გატარდა და არც ყველა ნაკვთის შემთხვევა მოიცვა.

ვიმეორებთ: პროცესი თავისთავად ძალზე საინტერესოა ფორმათა შორის ფუნქციათა გადანაწილებისა (განსხვავებული ფორმები განსხვავებულ ფუნქციებს ითავსებს...), მაგრამ არაა საკმარისი ნარიან და ხანიან ვარიანტთა სხვადასხვა ნაკვთის ფორმებად მიჩნევისათვის...

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით აწმყოს ხოლმეობითის, I და II ბრძანებითების დამოუკიდებელ ნაკვთებად გამოყოფა არ მიგვაჩნია გამართლებულად. ვეთანხმებით იმ თვალსაზრისს, რომ ისინი აწმყოს, უწყვეტლისა და წყვეტილის ფორმობრივი ვარიანტებია, სუბიექტური მესამე პირის ნიშნებით განსხვავებული. ამ ნაკვთთა პარადიგმები ასეთი სახით წარმოგვიდგება:

აწმყო:	ვ-წერ	ვ-წერ-თ
	ს-წერ	ს-წერ-თ
	წერ-ს II ნ (IIდ)	წერ-ენ II ედ
უწყვეთელი:	ვ-წერ-დ-(ი)	ვ-წერ-დ-ი-თ
	ს-წერ-დ-(ი)	ს-წერ-დ-ი-თ
	წერ-დ-ა II წერ-დ-ი-ნ	წერ-დ-ეს II ედ

წყვეტილი: ვ-წერ-ე
ს-წერ-ე
წერ-ა || წერ-ე-ნ

ვ-წერ-ე-თ
ს-წერ-ე-თ
წერ-ეს || -ედ

შენიშვნით: სუბიექტური შესაძენ პირის -ნ/-ედ სუფიქსიანი ფორმები აწმყოს შემთხვევაში ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობის გამომხატველია, ხოლო წყვეტილისა და უწყვეტლის შემთხვევაში ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობას იტვირთავს.

როგორც ითქვა, II სერიაში ლ. კიკნაძემ კიდევ სამი ნაკვთი გამოყო: შერეული ნამყო, შერეული ბრძანებითი და შერეული ხოლმეობითი. უკვე აღინიშნა, რომ ძველი ქართულისათვის ფაქტია შერეული კავშირებითის ნაკვთის არსებობა. ლ. კიკნაძე მსჯელობს: „რაკი შერეული კავშირებითი ფუნქციით I კავშირებითის ტოლია და ოდ-იანი ზმნების ამ მწკრივს ფორმითაც ჰგავს. მის გვერდით უნდა არსებულებოთ ის მწკრივიც, რომელიც ფუნქციით უწყვეტლის ხოლმეობითის ტოლი იქნებოდა, ხოლო ფორმით (გარეგნულად) არაფრით არ იქნებოდა განსხვავებული შერეული კავშირებითისაგან... ფორმით შერეული კავშირებითის მსგავს ამ მწკრივს... შერეული ხოლმეობითი უნდა ეწოდოს“ (ხაზი ავტორისაა — გ. გ.) (ლ. კიკნაძე, 1968, გვ. 187). რომ დადგოდიან და დაიბან(ნ)ოდინ ტიპის ფორმებს „ხან შერეული კავშირებითის ფუნქცია აქვს და ხან შერეული ხოლმეობითისა“ (იქვე, გვ. 190). ამგვარად, პარადიგმა:

მი-ვ-ს-ც-ოდ-ი
მი-ს-ც-ოდ-ი
მი-ს-ც-ოდ-ის

მი-ვ-ს-ც-ოდ-ით
მი-ს-ც-ოდ-ით
მი-ს-ც-ოდ-ი-ან

კონტექსტში გამოვლენილი ფუნქციისა და მიხედვით სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა ნაკვთად გაიზრება! თავისთავად ცხადია, ამგვარი გაიზრება არსებითად ეწინააღმდეგება ნაკვთთა სისტემის აგების პრინციპს. ფაქტობრივ, ნ. მაზის უდიდესი დამსახურება — საწარმოებელი ფუძის პრინციპის მიხედვით გამოყოფა საუღლებელი ერთეულებისა — აქ უგულვებელყოფილია. ესაა მობრუნება პრაქტიკული გრამატიკებისაგან — ერთი და იგივე ფორმა სხვადასხვა ფუნქციის გამოხატვის შემთხვევაში სხვადასხვა საუღლებელ ერთეულად რომ გაიზრებოდა!

შერეული ხოლმეობითის ნაკვთის გამოყოფა ძველი ქართულისათვის გაუმართლებელია.

ასევე, ამ პოზიციიდან გაუმართლებლად მიგვაჩნია შერეული ნამყოსა და შერეული ბრძანებითის ნაკვთების გამოყოფაც. მოვუსმინოთ

ავტორს: „ა. შანიძეს მოგვცეს ნენ ფორმის ადგილას, რომელიც აქ II ბრძანებითია, ხოლო სხვა ადგილას შეიძლება წყვეტილი იყოს, აღუდგენია მომიკსენოდე, იმ მწკრივის ფორმა, რომელიც შერეულ ხოლმეობითთან და შერეულ კავშირებითთან ერთად უნდა არსებულებოდეს და რომლისთვისაც შეიძლება შერეული ბრძანებითი გვეწოდებინა“ (ლ. კიკნაძე, 1968, გვ. 192).

მომიკსენოდე ფორმა რომ რეალურად არსებულებოდეს ძველ ქართულში, თავისთავად ცხადია, შეიძლება მსჯელობა დამოუკიდებელ ნაკვთზე, მაგრამ არარსებულ ფორმათა პარადიგმის რეალურ ნაკვთად გამოცხადება და სისტემაში მისთვის ადგილის მიჩენა გაჭირდება...

ამგვარი დაშვება ავტორს კიდევ ახალი ნაკვთის გამოყოფის საფუძველს აძლევს: „რაკი ა. შანიძეს შერეული ბრძანებითის ფორმა აღუდგენია, ცხადია, მას ისიც გათვალისწინებული ჰქონია, რომ თავის დროზე ის მწკრივიც უნდა არსებულებოდეს, რომლის ფუძეც გამოყენებული იქნებოდა შერეული ბრძანებითისათვის და რომლისთვისაც შეიძლება შერეული ნამყო დაგვერქმია: რაკი არც I ბრძანებითს. და არც II ბრძანებითს საკუთარი ფუძე არ ჰქონდა (I ბრძანებითი უწყვეტლის ფუძეს იყენებდა და II ბრძანებითი — წყვეტლისას), ცხადია, არც შერეულ ბრძანებითს ექნებოდა საკუთარი ფუძე და მას სათანადო შერეული მწკრივის ფუძე უნდა გამოეყენებინა“ (იქვე, გვ. 192—193).

რომ რეალურად არსებულებოდეს მომიკსენოდე ტიპის ფორმები, მათი ორ ნაკვთად მიჩნევა (შერეულ ნამყო და შერეულ ბრძანებითთან) პრინციპულად გაუმართლებელი იქნებოდა. ამ შემთხვევაში კი, რამდენადაც რეალურად ამგვარი ფორმები არ დასტურდება, ამ ნაკვთებზე საუბარიც ზედმეტი გვეჩვენება.

შენიშვნა: 1. ლ. კიკნაძის მსჯელობიდან ის შთაბეჭდილებაა რჩება, რომ თითქოს შერეული ნამყოსა და შერეული ბრძანებითის გამოყოფა საფუძველს ა. შანიძის ნააზრევად იღებს. მართალია, ა. შანიძე აღადგენს ფორმას მომიკსენოდე, მაგრამ არ სვამს საკითხს მისი დამოუკიდებელი საუღლებელ ერთეულად მიჩნევის თაობაზე: საფუძველს მოკლებული გვეჩვენება მტკიცება, რომ „მას (ა. შანიძეს) ისიც გათვალისწინებული ჰქონია, რომ თავისი დროზე ის მწკრივიც უნდა არსებულებოდეს, რომლის ფუძეც გამოყენებული იქნებოდა შერეული ბრძანებითისათვის“. ა. შანიძის შრომებში ამგვარი ნაკვთების — შერეულ ბრძანებითი, შერეული ნამყო, შერეული ხოლმეობითი — შესახებ არაა მსჯელობა. „ძველი ქართული ენის გრამატიკაში“, რომელიც 1976 წელს

დაიბეჭდა (ლ. კიკნაძის ნაშრომი 1968 წელს გამოქვეყნდა), ამ ნაკეთებს ვერ ვხვდებით. როგორც ჩანს, ა. შანიძე არ იზიარებდა წარმოდგენილ თეალსაზრისს. ა. შანიძის დებულება — „ზმნას სხვადასხვა მწკრივში სხვადასხვა ფუძე აქვს“ — სხვაგვარი დასკვნის უფლებას არ გვაძლევს.

2. ლ. კიკნაძის თეალსაზრისის შემაგრებას ფაქტობრივო მასალით ცდილობს ზ. სარჯველაძე. აღირღოდა, ეყვოდე, თვს-ეყვოდა, თვს-ეყვოდეს — შერეული წყვეტილის ფორმებადაა მიჩნეული, ხოლო ფორმა აღიღოდი — შერეულ ბრძანებითად. თუმცა კატეგორიულად ამის მტკიცებას ავტორი არ ცდილობს. მსჯელობა — „არის რამდენიმე შემთხვევა, როცა შერეული წყვეტილია საგულეებელი“ და „თითქოს შერეული ბრძანებითიც გვხვდება გელათის ბიბლიაში“ — გვაფიქრებინებს, რომ ავტორისათვისაც მთლად სარწმუნო არ არის ფორმათა ამგვარი კვალიფიკაცია (იხ. ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 456-457).

I თურმეობითის იშვიათი ფორმები — უცნობიენ, შეგირაცხიენ, მიუგებენ... ტიპისა — როგორც ითქვა, დამოუკიდებელი ნაკეთის ფორმებად გაიზარება (ი. აბულაძე, 1954, გვ. 145. ლ. კიკნაძე, 1968, გვ. 192, ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 404—405). ამ ნაკეთს „III ხოლმეობითი“ (ი. აბულაძე) ან „I თურმეობითის ხოლმეობითი“ (ლ. კიკნაძე) უწოდეს.

ჩვენ სარწმუნოდ და დამაჯერებლად მიგვაჩინა თეალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ამ შემთხვევაში, ისევე როგორც „აწმყოს ხოლმეობითის“ შემთხვევაში, საქმე გვაქვს I თურმეობითის არქაულ ფორმებთან; III სუბიექტური პირის ნიშნით განსხვავებულ პარალელურ წარმოებასთან (ა. არაბული, 1980, გვ. 39). აწმყოს ხოლმეობითის თაობაზე ზემოთ წარმოდგენილი მსჯელობა ანალოგიას ამ შემთხვევაშიც იპოვის...

თუ შევაჯამებთ ყოველივე ზემოთქმულს, ძველი ქართულის უღვლილების სისტემა ამ სახით წარმოგვიდგება:

- | | |
|------------|---|
| I სერია — | 1. აწმყო — (და)წერ-ს |
| | 2. უწყვეტელი — (და)წერ-დ-ა |
| | 3. უწყვეტლის ხოლმეობითი — (და)წერ-დ-ი-ს |
| | 4. I კავშირებითი — (და)წერ-დ-ე-ს |
| II სერია — | 5. წყვეტილი — (და)წერ-ა |
| | 6. II ხოლმეობითი — (და)წერ-ი-ს |
| | 7. II კავშირებითი — (და)წერ-ო-ს |
| | 8. შერეული კავშირებითი — (და)წერ-ოდ-ი-ს |

- III სერია — 9. I თურმეობითი — (და) უწერ-ი-ს
10. II თურმეობითი — (და)ეწერ-ა
11. III ხოლმეობითი — (და)ეწერ-ი-ს
12. III კავშირებითი — (და)ეწერ-ო-ს

როგორც უხედავთ, განსხვავებას ახალი ქართული სისტემისაგან
ოთხი ნაკვეთი ქმნის: უწყვეტლის ხოლმეობითი, II ხოლმეობითი, შე-
რეული კავშირებითი, III ხოლმეობითი. თუ იმ ფაქტსაც გავითალის-
წინებთ, რომ შერეული კავშირებითის ფორმები ჩვეულებრივ ხოლმე-
ობითის ფუნქციასაც ითავსებენ (რის გამოც შერეული ხოლმეობითიც
ეწოდა ამ ფორმებს), შეიძლება დავასკვნათ, რომ ძველი და ახალი
ქართულის უღვლილებების სისტემათა შორის არსებული განსხვავების
მიზეზი ხოლმეობითობის მორფოლოგიური კატეგორიის გაქრობაა.

თავი VII. უღვლილების სისტემა ქართული ენის დიალექტები

ნაკვთა რაოდენობის მიხედვით ქართული ენის დიალექტები არაერთგვაროვან ვითარებას გვიჩვენებს.

ის რვა ნაკვთი, რომელიც ახალ ქართულში გვაქვს, დასტურდება ქართული ენის თითქმის ყველა დიალექტში. ვამბობთ თითქმისო, იმიტომ რომ თავისებური ვითარებაა მესამე კავშირებითან დაკავშირებით.

ცნობილია, რომ მესამე კავშირებითი ახალ ქართულში ყველაზე ნაკლებად ხმარებული ნაკვთია; მის ნაცვლად მეორე თურმეობითი გამოიყენება (ა. შანიძე, 1973, გვ. 223; შ. ძიძიგური, 1970, გვ. 250; ა. პაპიძე, 1979, გვ. 54). მიუთითებენ, რომ მესამე კავშირებითის ხმარება დიალექტებში ისევე შეზღუდულია, როგორც სალიტერატურო ქართულში (ა. კინჭარაული, 1960, გვ. 144; კ. კუბლაშვილი, 1985, გვ. 167 და სხვა). აქაც, ისევე როგორც სალიტერატურო ქართულში, მას მეორე თურმეობითი ცვლის. გამონაკლისს რაჭული დიალექტი ქმნის, სადაც კარგად შემოგვენახა III კავშირებითი. უფრო მეტიც, იგი ხშირად ცვლის II თურმეობითს. ეს ერთ-ერთი სპეციფიკური ნიშანია რაჭული დიალექტისა (შ. ძიძიგური, 1970, გვ. 194...). ამგვარივე მოვლენაზე მიუთითებენ ინგილოურსა და ატენის ხეობის ქართულურშიც (გ. იმნაიშვილი, 1952, გვ. 329). მიუხედავად იმისა, თუ როგორია III კავშირებითისა თუ II თურმეობითის გამოყენების სიხშირე ამა თუ იმ კილოში, ფაქტია, რომ ორივე ეს ნაკვთი დასტურდება ქართულ დიალექტებში.

ასე რომ, უღვლილების სისტემის გამარტივება არ ხდება დიალექტებში; გართულება — კი.

უღვლილების სისტემის თვალსაზრისით ქართული ენის დიალექტები რამდენიმე ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

1. დიალექტები, რომლებიც ნაკვთა რაოდენობის თვალსაზრისით ახალი ქართულისაგან არ განსხვავდებიან — უღვლილების სისტემაში რვა ერთეულია წარმოდგენილი. დიალექტთა ამ ჯგუფს მიეკუთვნება: აპარული, მესხური, ჭავჭავური, იმერხეული და ინგილოური.

შენიშვნა: 1. ამ ნიშნის მიხედვით ინგილოური დიალექტი სამხრულ-დასავლურ დიალექტთა გვერდით აღმოჩნდა. სხვაობას აღმოსავლური დიალექტებიდან, კერძოდ კახური-საგან (რომელთანაც ინგილოურს მრავალი შეხვედრის წერტილი აქვს), ხოლმეობითის ნაკვთების ქონა-არქონა ქმნის. თუმცა, ხოლმეობითობის კატეგორიის გამოხატვის თვალსაზრისით, ინგილოური ამ ჯგუფისაგან მაინც განცალკევებით დგას: ყე (||ყ) ნაწილაკიანი ფორმებით ხოლმეობითობის გამოხატვა ნიშანდობლივია ამ დიალექტისათვის (იხ. გ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 121), რაც უცხოა ამ ჯგუფის სხვა კილოებისათვის.

2. მოატანით, შამანხით, გადგი, დამანახი... ტიპის ფორმები, წყვეტილის მნიშვნელობით რომ გვხვდება ინგილოურში, არ შეიძლება ჩაითვალოს ისტორიული ხოლმეობითის ფორმებად (შდრ. გ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 121), იგი უნიფიკირებული წყვეტილის ფორმებია. ანალოგიას ეს მოვლენა ხევსურულში იპოვის.

2. განცალკევებით დგას ხევსურული დიალექტი. ხოლმეობითობის მორფოლოგიური კატეგორია ამ დიალექტში ყველაზე უკეთ და სრულად შემოგვენახა: დასტურდება სამივე ხოლმეობითი:

I ხოლმეობითი (უწყვეტლის ხოლმეობითი) — (გა)-აკეთებ-დ-ი-ს

II ხოლმეობითი — (გა)-აკეთ-ი-ს

III ხოლმეობითი — (გა)-ეკეთ-ი-ს

(ალ. კინკარაული, 1961; ა. არაბული, 1978).

შენიშვნა: ძველი ქართულის იდენტური ვითარება I და II ხოლმეობითის წარმოებაში მხოლოდ III პირის ფორმებთან გვაქვს. I—II სუბიექტური პირის ფორმებში -იდ საერთო იჩენს თავს:

I ხოლმეობითი —	ვაკეთებ-იდ-ნ	ვაკეთებ-იდ-ი-თ
	აკეთებ-იდ-ნ	აკეთებ-იდ-ი-თ
	აკეთებ-ი-ს	აკეთებ-ი-ან.

II ხოლმეობითი —	ვაკეთ-იდ-ნ	ვაკეთ-იდ-ი-თ
	აკეთ-იდ-ნ	აკეთ-იდ-ი-თ
	აკეთ-ი-ს	აკეთ-ი-ან

III ხოლმეობითის ნაკეთის შემონახვაა ის ფაქტორი, რომელიც ზევსურულს განცალკევებით წარმოგვიდგენს.

3. ერთგვარ ვითარებას გვიჩვენებს ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული და მოხეური (გ. ცოცანიძე, 1978. ი. ქავთარაძე, 1985; 1961). ამ დიალექტებში შემონახულია I და II ხოლმეობითის ნაკეთები. ნაკეთთა წარმოების თვალსაზრისით მთიულურ-გუდამაყრული და მოხეური ძველი ქართულის ვითარებას ასახავს:

I ხოლმეობითი — ვაკეთებდ-ი	ვაკეთებდ-ი-თ
აკეთებდ-ი	აკეთებდ-ი-თ
აკეთებდ-ი-ს	აკეთებდ-ი-ან

II ხოლმეობითი — ვაკეთ-ი	ვაკეთ-ი-თ
აკეთ-ი	აკეთ-ი-თ
აკეთ-ი-ს	აკეთ-ი-ან

ფშაურში ამ ნაკეთთა წარმოების პრინციპი ზევსურულის მაგვარია. სხვაობას ის ქმნის, რომ ზევსურულში გამოყენებული -ოდ სუფიქსის ნაცვლად ფშაურში -ოდ სუფიქსი იხმარება:

I ხოლმეობითი — ვაკეთებდ-ოდ-ი	ვაკეთებდ-ოდ-ით
აკეთებდ-ოდ-ი	აკეთებდ-ოდ-ით
აკეთებდ-ი-ს	აკეთებდ-ი-ან

II ხოლმეობითი — ვაკეთ-ოდ-ი	ვაკეთ-ოდ-ი-თ
აკეთ-ოდ-ი	აკეთ-ოდ-ი-თ
აკეთ-ი-ს	აკეთ-ი-ან

ის, რაც ამ დიალექტებს სხვებისაგან გამოარჩევს, თხოვნით-ბრძანებითა (თხოვნით-წაქეზებითი), II სერიის ნაკეთი:

ვაკეთ-ოდ-ე	ვაკეთ-ოდ-ე-თ
აკეთ-ოდ-ე	აკეთ-ოდ-ე-თ
აკეთ-ოდ-ე-ს	აკეთ-ოდ-ე-ნ

შენიშვნა: 1. განსხვავებულია ამ ნაკეთთა ხმარების სიზშირე აღნიშნულ დიალექტებში: თუ ფშაურში მათი გამოყენება ჩვეულებრივი ფაქტია, მოხეურსა და მთიულურ-გუდამაყრულში შედარებით იშვიათია.

2. მოხეურში არის ტენდენცია ხოლმეობითობის ორგანული წარმოების ნაწილაკიანი წარმოებით შეცვლისა, „ხოლმე-

ობითის გამოყენების საჭიროება დარწმუნდა; მაგრამ გამოხატვის ფორმა შეიცვალა... ფართოდ გავრცელდა - კე ნაწილაკის გამოყენება „ხოლმეს“ ფუნქციით“ (ი. ქავთარაძე, 1985, გვ. 57). საინტერესო სურათია: გვერდიგვერდ დასტურდება სამი ვარიანტი — არქაული, გარდამავალი და ახალი:

I ხოლმეობითი — აკეთებდის, აკეთებდის-კე, აკეთებდა-კე
II ხოლმეობითი — აკეთის, აკეთის-კე, აკეთა-კე

4. ერთგვაროვანია ვითარება თუშურში, კახურში, ქართლურსა და ფერეიდნულ დიალექტებში (თ. უთურგაძე, 1960; გ. ცოცანიძე, 1970; ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, 1956; გ. იმნაიშვილი, 1953, არ. ჩიქობავა, 1927; ბ. ჭორბენაძე, 1988...). ამ დიალექტებში სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებული ორი ნაკვთი დასტურდება: I და II ხოლმეობითები. წარმოების პრინციპითა და საშუალებებით თუშური ხოლმეობითები ხევსურულის იდენტურია; ქართლური, კახური და ფერეიდნული ხოლმეობითები ძველი ქართულისეებურია.

ამ დიალექტებს ხევსურულისაგან III ხოლმეობითის არქონა განასხვავებს; ფშაურის, მოხეურისა და მთიულურ-გუდამაყრულისაგან — თხოვნით-წაქეზებითი ნაკვთის არქონა.

5. სპეციფიკურ ვითარებას ქმნის ქართული ენის დასავლურ დიალექტთა ერთი ჯგუფი — იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული და გურული.

დიალექტთა ამ ჯგუფში გამოიყო IV სერია სამი ნაკვთით: თურმეობითი III (მინავალა, ნაწერა), თურმეობითი IV (მინავალიყო, ნაწერიყო) და კავშირებითი IV (მინავალიყოს, ნაწერიყოს) (გ. როგავა, 1953). ამ ტიპის წარმოება მეგრულის გავლენით იხსნება (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 146). „ქართული ენის დასავლურ კილოებს შორის ქვემო-იმერული ერთადერთია, რომელშიც აწმყოს ჯგუფის თურმეობითის ნაკვთები (ე. ი. IV სერიის ნაკვთები — გ. გ.) ყველაზე უფრო მწყობრ სისტემას ქმნის“ (კ. კუბლაშვილი, 1985, გვ. 170). როგორც ითქვა, IV სერიის ნაკვთები დასტურდება აგრეთვე ლეჩხუმურში, რაჭულსა და გურულში (გ. როგავა, 1953; ვ. თოფურია, 1954; ბ. ჭორბენაძე, 1988). ამ ტიპის ფორმები გამოვლენილია ზემოიმერულშიც (ქ. ძოწენიძე, 1973). ქვემოიმერულის მაგალითზე წარმოვადგენთ IV სერიის ნაკვთთა პარადიგმებს:

III თურმეობითი: ვ-ნაკვთებ-ვარ
 ნაკვთებ-ხარ
 ნაკვთებ-ა

ვ-ნაკვთებ-ვართ
 ნაკვთებ-ხართ
 ნაკვთებლარიენ

IV თურმეობითი: ვ-ნაკეთებ-იყავი	ვ-ნაკეთებ-იყავით
ნაკეთებ-იყავი	ნაკეთებ-იყავით
ნაკეთებ-იყო	ნაკეთებ-იყვენ

IV კავშირებითი: ვ-ნაკეთებ-იყო	ვ-ნაკეთებ-იყოთ
ნაკეთებ-იყო	ნაკეთებ-იყოთ
ნაკეთებ-იყოს	ნაკეთებ-იყონ

მიუთითებენ, რომ კავშირებითი IV-ის „ნაკეთი (შესაძლებელი ფორმა) ისევე იშვიათია, როგორც კავშირებითი მესამის ფორმა“ (გ. როგავა, 1953, გვ. 23). იმასაც აღნიშნავენ, რომ „ქართულის კილო-ებში მეოთხე ჯგუფის ნაკეთები ჩვეულებრივ მესამე პირის ფორმით გვხვდება: ნაწერა, მინავალა, მინავალიყო, ნაზოგავა, განარება და სხვ... პირველ და მეორე პირის ფორმებში იგი იშვიათად გვხვდება... პირის პრეფიქსები იხმარება უმთავრესად ნა- მიმდგომის აფიქსის წინ: ვ-ნაკეთებვარ, ვ-ნაწერვარ, მ-ნაყვარება და სხვ... ზოგან კი ნა- პრე-ფიქსსა და ზმნის ფუძეს შორისაა მოთავსებული პირის ნიშანი... შენა-გვ-ძლება“ (გ. როგავა, 1953, გვ. 29).



როგორც ვხედავთ, სალიტერატურო ქართულისათვის ნიშანდობ-ლივი ნაკეთთა სისტემა არის ის, რაც აერთიანებს დიალექტებში და-დასტურებულ სისტემებს. სხვაობას სალიტერატურო ქართულთან მი-მართებით ავლენს 12 დიალექტი, თანხედრა გვაქვს ხუთ შემთხვევაში (ინგილოურ, მესხურ, ჭავჭავურ, აჭარულ და იმერხეულ დიალექტებში). დიალექტები, რომლებიც სხვაობენ სალიტერატურო ქართულთან შე-დარებით, ზოგადად ორ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. რომლებშიც არქაული ვითარებაა დაცული (მხედველობაში გვაქვს ხოლმეობითების ნაკვთები): ხევსურული, ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული, მოხეუ-რი, თუშური, ქართლური, კახური, ფერეიდნული; 2. დიალექტები, რომელთა უღვლილების სისტემას სალიტერატურო ქართულისაგან ახალ წარმონაქმნი ნაკვთები განასხვავებს (მხედველობაში გვაქვს IV სერიის ნაკვთები): იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული, გურული. არის გარკვეული კანონზომიერება: პირველ ჯგუფში შედის აღმოსავლური დიალექტები (და ფერეიდნული, რომელიც ფაქტობრივ კახური დია-ლექტის განაყოფია), ბოლო მეორე ჯგუფში — დასავლური დიალექ-ტები.

პირველი ჯგუფის დიალექტებისათვის დამახასიათებელია სისტემის გამარტივების — სალიტერატურო ქართულთან დაახლოების — ტენდენცია. ხოლმეობითობის მორფოლოგიური კატეგორია იშლება. ბარის დიალექტებმა — კახურმა და ქართლურმა — ნაწილობრივ შეინარჩუნეს I და II ხოლმეობითის ფორმები (მხოლოდ ცალკეულ რეგიონებში); მთის დიალექტთაგან მოხეურში მიიღო ამ ტენდენციამ გამოკვეთილი სახე: ორგანული წარმოების ფორმებს ცვლის აღწერითი წარმოება. ყველაზე სრულად და მყარად ხოლმეობითის ნაკვთები ხევესურულშია დაცული; შემდგომ თუშურსა და ფშაურში. აქაც თითქოს ნათლად ჩანს გზა სისტემის გამარტივებისა ხევესურულიდან ქართლურ-კახურამდე... საერთო ჩანს თითქოს მოხეურში ამჟამად მიმდინარე პროცესიც ხოლმეობითობის ორგანული წარმოების აღწერითი წარმოებით შეცვლისა...

მეორე ჯგუფის დიალექტებისათვის დამახასიათებელია სისტემის გართულების — სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავების — ტენდენცია. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის გათვალისწინება გვაეარაუდებინებს, რომ ხოლმეობითობის მორფოლოგიური კატეგორია ამ დიალექტებისთვისაც უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი. ამჟამად დასავლურ დიალექტებში ამის კვალიც არა ჩანს. ძველი ქართულის რთული სისტემა ხოლმეობითების დაკარგვის ხარჯზე გამარტივდა და აქვე იჩინა თავი სხვა თვალსაზრისით სისტემის გართულების ტენდენციამ: ჩამოყალიბდა IV სერია...

ყოველივე ეს მეტად რთულ და საინტერესო ვითარებას ქმნის. საკვლევი და ასახსნელი ამ პროცესში ბევრი რამაა. ამჟერად ჩვენ მხოლოდ აღწერით ვკმაყოფილდებით.

შენიშვნა: 1. დიალექტებში დადასტურებული უღვლილების სისტემის ამსახველი ცხრილი, რუკები და უღვლილების ნიმუშები ტაბულების სახით დაერთვის ნაშრომს.

2. და კიდევ: დიალექტოლოგიური ხასიათის გამოკვლევებში არაა საუბარი იმის თაობაზე, უნდა გამოიყოს თუ არა მყოფადის წრე ამა თუ იმ დიალექტში. აკეთებს — გააკეთებს ფორმათა შორის რამდენადაც დროული სხვაობა ყველა დიალექტშია და ამ საკითხზე რაიმე შენიშვნა არ კეთდება, ივარაუდება, რომ გაზიარებულია თვალსაზრისი მყოფადის წრის გამოყოფის თაობაზე. ეს, ერთი მხრივ, ტერმინოლოგიის საკითხის გადასინჯვას მოითხოვდა დიალექტებში, რომლებშიც I ხოლმეობითის ნაკეთია დამოწმებული: მყოფადის წრის ხოლმეობითი (გააკეთებდა) და იქვე I ხოლმეობითი

(აკეთებდის) ტერმინოლოგიურ შეუსაბამობას შექმნიდა... მეორე მხრივ, ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირების საფუძველზე ნაკეთთა გამოყოფის საკითხი პირველი ხოლმეობითის ზმნისწინიან ფორმათა დამოუკიდებელ საუღლებელ ერთეულად გამოყოფის საკითხსაც დასვამდა: აკეთებდის — გააკეთებდის. ტრადიციულ თვალსაზრისზე ღგომა მსჯელობას მოითხოვს: თუ აკეთებდა — გააკეთებდა სხედასხვა ნაკეთია, რატომ არ ღგება ასევე საკითხი აკეთებდის — გააკეთებდის ფორმათა მიმართ.

ეფიქრობთ, ის, რომ არ ღგას საკითხი აკეთებდის — გააკეთებდის ფორმათა სხედასხვა საუღლებელ ერთეულად მიჩნევისა, მხარს უჭერს ჩვენს თვალსაზრისს იმის თაობაზე, რომ აკეთებდა—გაკეთებდა ერთი და იმავე ნაკეთის ფორმებია.

თავი VIII. ნაკვეთთა დაჯგუფების საკითხისათვის

ითქვამს, რომ საწარმოებელი ფუძის მიხედვით ნაკვეთთა დაჯგუფების წესი „ნ. მარმა დანერგა სამეცნიერო გრამატიკაში და ეს მისი უთუოდამსახურება არის“ (არნ. ჩიქობავა). ისიც აღინიშნა, რომ საწარმოებელი ფუძის პრინციპის მიხედვით თუ პირველი და მეორე სერიის გამოყოფა დავას არ იწვევს, ამას ვერ ვიტყვით მესამე სერიის მიმართ. „თურმეობითის ჯგუფს არ მოეპოვება საერთო ფუძე, ამოსავლად რომ გვქონდეს წარმოებისას. ამით განსხვავდება თურმეობითის ჯგუფი აწმყოს და ნამყო ძირითადის (ნ. მართ: აორისტის) ჯგუფისაგან: აწმყოს ჯგუფი აწმყოს ფუძეზეა დამყარებული, ნამყო ძირითადისა — ნამყო ძირითადის ფუძეზე. თუ მესამე ჯგუფი (თურმეობითის ჯგუფი) მაინც გაერთიანდა, ეს იმიტომ, რომ ამ ჯგუფში შემავალი დროები „ერთი და იმავე წესით იწარმოება“. მართლაც, ამ ჯგუფში ინვერსიული წყობა გვაქვს მაშინ, როდესაც აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ჯგუფებში წყობა პირდაპირია...“ პირველ და მეორე ჯგუფში „წარმოებაა ამოსავალი, მესამე ჯგუფი სხვა პრინციპს დაემყარა“ (არნ. ჩიქობავა, 1962, გვ. 93). დაირღვა კლასიფიკაციის პრინციპი. კლასიფიკაციის ერთიანი პრინციპის გატარების ცდამ ნაკვეთთა ორ ჯგუფად დაყოფის საკითხი დასვა. აღვნიშნეთ კიდევ, რომ წინააღმდეგობა ამ ცდასაც ახლავს. როცა ამ საკითხზე ვსაუბრობდით, კითხვა დავსვით: არის კი შესაძლებელი საკლასიფიკაციო ნიშნად საწარმოებელი ფუძის პრინციპის ბოლომდე გატარება, ნაკვეთთა ორ სერიად დაჯგუფება?... ახლა, როცა გამოიკვეთა ჩვენი თვალსაზრისი ნაკვეთის რაობისა და ნაკვეთთა რაოდენობის შესახებ, ვფიქრობთ, შესაძლებელია ამ საკითხზე მსჯელობაც.

საწარმოებელი ფუძის პრინციპი გულისხმობს გარკვევას იმისას, თუ წარმოების თვალსაზრისით როგორ მოეშორება ამა თუ იმ ნაკვეთის საყრდენი ფუძე მეორეს. ამისდაკვალობაზე, ნაკვეთის ფუძისათვის შეიძლება საყრდენად მეორე ნაკვეთის ფუძე იქნეს გამოყენებული, ანდა ორ ან რამდენიმე ნაკვეთს საყრდენად საერთო ფუძე ჰქონდეს.

შენიშვნა: 1. ნაკვეთის საყრდენ ფუძეს ვუწოდებთ იმ ნაწილს ზმნური ფორმისას, რომელსაც დაერთვის ნაკვეთის მა-

წარმოებელი. ა-კეთ-ე ფორმაში ნაკეთის საყრდენი ფუძე იქნება ა-კეთ; ა-კეთ-ებ-დ-ე ფორმაში — ა-კეთ-ებ-დ.

2. ნაკეთის მაწარმოებლად განიხილება ის ელემენტი ზმნური ფორმისა, რომელიც გვხვდება ამა თუ იმ ნაკეთის ფორმაში და არ გადაჰყვება სხვა ნაკეთში. შესაბამისად: ა-კეთ-ებ-დ-ე ფორმაში -ე სუფიქსი ნაკეთის მაწარმოებელი იქნება (შდრ.: ა-კეთ-ებ-დ-ი). თბ-ებ-ი ტიპის ფორმებში -ი ელემენტი ასევე ნაკეთის მაწარმოებლად განიხილება (შდრ.: თბ-ებ-ოდ-ი). ა-კეთ-ებ ტიპის ფორმებში მივიჩნევთ, რომ ნულოვანი წარმოებაა ნაკეთისა; ნაკეთის საყრდენი ფუძე და ნაკეთის ფუძე ამ შემთხვევაში ერთმანეთს დაემთხვა.

პირველ შემთხვევას, როცა ფუძეები ერთმანეთს მიემართება ჯაჭვური პრინციპით, უწოდებენ ფუძეთა წარმოების ხაზოვან პრინციპს. მაგალითად: ხაზოვანი პრინციპით მიემართება ერთმანეთს აწმყო-მყოფადისა და უწყვეტელ-ხოლმეობითის საყრდენი ფუძეები — აკეთებდ → აკეთებდ... ხოლო როცა ფორმათა საყრდენი ფუძეები ილენტურია, უწოდებენ ფუძეთა წარმოების ჩანაცვლების პრინციპს. მაგალითად: ჩანაცვლების პრინციპით მიემართება ერთმანეთს წყვეტილისა და II კავშირებითის ფუძეები — აკეთ-ე — აკეთ-ო (ბ. ჯორბენაძე, 1980, გვ. 124).

ფუძეთა წარმოების ამ ორი პრინციპის საფუძველზეა დაჯგუფებული ფაქტობრივ I და II სერიის ნაკეთები. სწორია მსჯელობა, რომ „აწმყოს ჯგუფი აწმყოს ფუძეზეა დამყარებული, ნამყო ძირითადისა — ნამყო ძირითადის ფუძეზე“, მაგრამ ზოგი რამ მაინც დაზუსტებას მოითხოვს: კერძოდ, როგორც ითქვა, უნდა გაირჩეს ნაკეთის ფუძე და ნაკეთის საყრდენი ფუძე. აწმყო-მყოფადის ნაკეთის ფუძე ენებითი გვარის ზმნებში ი ელემენტიან ფორმებს ეარაუდობს: ე-თბ-ებ-ი, ე-მდიდრ-დ-ებ-ი, ე-ი-ზრდ-ებ-ი... ფუძის კუთვნილება ი ელემენტი ნაკეთის მაწარმოებლად გაიაზრება იმიტომ, რომ აწმყო-მყოფადისაგან წარმოებულ ნაკეთებში იგი არ ფიგურირებს. უწყვეტელ-ხოლმეობით-ში აწმყო-მყოფადის ფუძე ამ ელემენტის გარეშეა წარმოდგენილი. ე. ი. უწყვეტელ-ხოლმეობითი იწარმოება აწმყო-მყოფადის საყრდენი ფუძისაგან და არა ამ ნაკეთის ფუძისაგან. და საერთოდ: როცა ფუძეთა ურთიერთმიმართების საკითხს ვსვამთ, უნდა დაისვას საყრდენ ფუძეთა მიმართების საკითხი და არა ნაკეთთა ფუძეებისა.

I სერიაში უწყვეტელ-ხოლმეობითისა და I კავშირებითის საყრდენ ფუძეთა შორის სხვაობა არაა; ეს ორი ნაკეთი ერთსა და იმავე საყრდენ ფუძეს გამოიყენებს; სხვაობას მათ შორის ნაკეთის მაწარმოებლები ქმნიან:

აკეთებ-დ $\begin{cases} \text{ი} & \text{— უწყვეტელ-ხოლმეობითი} \\ \text{ე} & \text{— I კავშირებითი} \end{cases}$

ამგვარად, მიმართება აწმყო-მყოფადსა და უწყვეტელ-ხოლმეობითს შორის ხაზოვან პრინციპზეა დამყარებული, ხოლო უწყვეტელ-ხოლმეობითსა და I კავშირებითს შორის — ჩანაცვლების პრინციპზე.

თუ შეიძლება ვილაპარაკოთ „აწმყოსაგან ნაწარმოებ ნამყო უსრულზე“, არ შეიძლება საუბარი „ნამყო უსრულისაგან ნაწარმოებ კავშირებით პირველზე“ (შდრ. არნ. ჩიქობავა, 1950, გვ. 062).

I კავშირებითიც ისევე იწარმოება აწმყოსაგან, როგორც უწყვეტელ-ხოლმეობითი:

აწმყო-მყოფ. — აკეთებ $\begin{cases} \text{აკეთებ-დ-ი} & \text{— უწყვეტელ-ხოლმ.} \\ \text{აკეთებ-დ-ე} & \text{— I კავშირებითი} \end{cases}$

შენიშვნა: უწყვეტელ-ხოლმეობითის ი ელემენტის ისტორიის გათვალისწინება საკითხს სხვაგვარად არ დაგვასმევინებს. -ი-ს გარეშე ახალ ქართულში ამ ნაკეთის ფორმა არ გვხვდება, ამიტომაცაა, რომ იგი ნაკეთის მაწარმოებლად კვალიფიცირდება (ა. შანიძე, 1973, გვ. 424). ამ ნაკეთთა (უწყვეტლისა და I კავშირებითის) მიმართების საკითხი ასევე დაისმის ძველ ქართულშიც. თუ -დ ფორმანტიან ზმნებში იქმნება შთაბეჭდილება, რომ აკეთებდ და აკეთებდნ ფორმები ერთმანეთს ზაზოვანი პრინციპით მიემართებიან, სხვაგვარია ვითარება -ოდ ფორმანტიან ზმნებთან: აქ მიმართება ჩანაცვლების პრინციპს ემყარება:

უწყვეტელი — ტირ-ოდ-ე
I კავშირებითი — ტირ-ოდ-ი

ეს ფაქტი -დ სუფიქსიან ფორმებში ნულოვანი წარმოების საკითხს დაგვასმევინებს:

უწყვეტელი — აკეთებ-დ-ი/ი
I კავშირებითი — აკეთებ-დ-ე

ამ შემთხვევაშიც ჩანაცვლების პრინციპზე უნდა ვისაუბროთ.

II სერიის ნაკეთები — წყვეტილი და II კავშირებითი — ერთმანეთს ჩანაცვლების პრინციპით მიემართებიან. საყრდენი ფუძე საერთოა:

წყვეტილი — ა-კეთ-ე
II კავშირებითი — ა-კეთ-ო

ამგვარად, I და II სერიაში სამი საყრდენი ფუძე გამოიყოფა: აკეთ — აკეთ-ებ — აკეთ-ებ-დ, რომლებიც ერთმანეთს ხაზოვანი პრინციპით მიემართება. პირველი მათგანი საყრდენია მეორე სერიის ნაკვეთებისათვის:

აკეთ $\left\{ \begin{array}{l} \text{აკეთ-ე — წყვეტილი} \\ \text{აკეთ-ო — II კავშირებითი} \end{array} \right.$

II საყრდენი ფუძისაგან აწმყოს ნაკვეთის ფუძე იწარმოება:

აკეთ-ებ — აკეთ-ებ-ო

III საყრდენი ფუძისაგან — უწყვეტელ-ხოლმეობითი და I კავშირებითი.

აკეთ-ებ-დ $\left\{ \begin{array}{l} \text{აკეთ-ებ-დ-ო — უწყვეტელ-ხოლმეობითი} \\ \text{აკეთ-ებ-დ-ე — I კავშირებითი} \end{array} \right.$

I—II სერიის ნაკვეთების დაჯგუფება საყრდენი ფუძის ურთიერთ-მიმართების მიხედვით ასეთ სურათს მოგვცემს:

წყვეტილი — აკეთ-ე } საყრდენი ფუძე აკეთ
II კავშირებითი — აკეთ-ო }

აწმყო-მყოფადი — აკეთ-ებ-ო — საყრდენი ფუძე აკეთ-ებ

უწყვეტელ-ხოლმეობითი — აკეთ-ებ-დ-ო } საყრდენი ფუძე აკეთ-ებ-დ
I კავშირებითი — აკეთ-ებ-დ-ე }

თუ ზედმიწევნით თანამიმდევრულნი ვიქნებით საწარმოებელი ფუძის პრინციპის ბოლომდე გატარებაში, ნაკვეთი ზემოწარმოდგენილი თანამიმდევრობით უნდა დალაგდეს. მეორე სერიად მიჩნეული ნაკვეთების საყრდენი ფუძე შედარებით მარტივია. I სერიის ნაკვეთთა საყრდენი ფუძე რთულია, მარტივისაგან წარმოებული. ფაქტი ცნობილია, მაგრამ სისტემის გადაჯგუფების საკითხი არ დასმულა. აქ, ალბათ, ტრადიციას გაეწია ანგარიში. და მეორეც, როგორც ჩანს, დროულ სემანტიკას ეწეოდა ანგარიში, როცა უღვლილების ერთეულთა

დასახელებას აწმყო დროის გამომხატველი ნაკვთით იწყებდნენ... სა-
შეცნიერო გრამატიკაში ამ ტრადიციის დარღვევის ცდაა ა. შანიძის
შიერ ადრეულ ნაშრომში საუბრებელ ერთეულთა პირველ (A) ჯგუ-
ფად „ნამყო სრულის ჯგუფის“ მიჩნევა, ხოლო მეორე ჯგუფად (B) —
„აწმყოს ჯგუფის“ წარმოდგენა (ა. შანიძე, 1920, გვ. 6—7).

მიღებული თანამიმდევრობის შეცვლის სხვა ცდა არ ყოფილა. ამ
შემთხვევაში ტრადიციას ანგარიში უნდა გაეწიოს.

კიდევ: როგორი უნდა იყოს თანამიმდევრობა ურთიერთთანაცვლე-
ბულ ფუძეთა? როგორც ითქვა, წყვეტილი და II კავშირებითი წარ-
მოების მიხედვით არაა ერთიმეორეზე დამოკიდებული ნაკვთი. თანა-
მიმდევრობის შეცვლა საწარმოებელი ფუძის პრინციპს არ დაარღვევ-
და. მაგრამ ტრადიციულ თანამიმდევრობას ფორმობრივი გამართლებაც
აქვს: რედუცირებადი ხმოვნის შემცველ ფუძეებში წყვეტილი ამოსა-
ვალი ხმოვნიანი ვარიანტითაა წარმოდგენილი, II კავშირებითი — რე-
დუცირებულთ: ვ-კალ-ო — ვ-კალ-ა. საკითხი ასევე დადგება უწყვე-
ტელ-ხოლმეობითისა და I კავშირებითის საყრდენ ფუძეთა მიმართე-
ბისას. ერთადერთი საკონტროლო საშუალება ამ შემთხვევაში ავ და ამ
თემისნიშნაინ ზმნათა ჩვენებაა ძველ ქართულში: ვ-ხატ-ევ-დ(ი) —
ვ-ხატ-ვ-იდ-ე...

შენიშვნა: ვვარაუდობთ, რომ -ვ (ვ-ხატ-ვ-იდ-ე) ხმოვან-
გაუჩინარებული ვარიანტია -ევ სუფიქსისა, თუმცა არ არის
გამორიცხული მისი -ავ სუფიქსისეულობაც.

ამოსავალი ვარიანტი, ბუნებრივია, წინ უსწრებდეს მის მეორულ,
ფონეტიკურ ვარიანტს. თუმცა საგულვეტელია, რომ ტრადიციული თა-
ნამიმდევრობისათვის სემანტიკური მომენტია ამოსავალი. ურთიერთ-
ჩანაცვლებულ ფუძეთაგან, ორივე შემთხვევაში, ერთი უპირატესად
თხრობითი კილოს გამომხატველია, მეორე — კავშირებითისა. თანა-
მიმდევრობის საკითხიც, როგორც ჩანს, ამ ფაქტმა გადაწყვიტა. გავიზ-
სენოთ: პრაქტიკული გრამატიკებიდან მოყოლებული (და არა მხოლოდ
ქართულში) ყველა შემთხვევაში ჯერ თხრობითი კილოს გამომხატვე-
ლი ფორმები განიხილებოდა, შემდეგ კავშირებითისა და ა. შ.

როგორია III სერიის ნაკვთის ფორმათა ფუძის სტრუქტურა და
არის თუ არა შესაძლებელი საწარმოებელი ფუძის მიხედვით მათი I
ან II სერიაში ჩართვა?

როგორც ითქვა, „თურმეობითის ჯგუფს არ მოეპოვება საერთო
ფუძე“ (არნ. ჩიქოზავა). მსჯელობა არ ითვალისწინებს ერთპირიან გარ-
დაუვალ ზმნათა შემთხვევას. ეს ერთადერთი გამონაკლისია, როცა

III სერიის სამივე ნაკეთის წარმოება ერთგვაროვან პრინციპზეა დამყარებული:

I თურმეობითი —	გამთბარ-ხარ,	გაზრდილ-ხარ
II თურმეობითი —	გამთბარ-იყავი,	გაზრდილ-იყავი
III კავშირებითი —	გამთბარ-იყო,	გაზრდილ-იყო

ფორმაწარმოების თვალსაზრისით III სერიის ნაკეთთა ცალკე ჯგუფად გამოყოფას მხოლოდ ამ ტიპის ზმნათა წარმოება დაუქერდა მხარს... მაგრამ ეს საგანგებო შემთხვევაა — აღწერითი წარმოება მიმდებარე ფორმათა გამოყენებით. ეს პრინციპულად განასხვავებს ამ ტიპის ფორმებს სტატიკურ ზმნათა აწმყოსა და გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის წარმოებისაგან, რომლებშიც აღწერითი წარმოება ზმნურ ფუძეზეა დამყარებული: ვ-ზი-ვარ, ვ-ტირი-ვარ (მდრ.: ვ-ზი, ვ-ტირი...)... და-უხატავ-ხარ, ა-უშენებ-ი-ხარ... საგულისხმოა ისიც, რომ ამ შემთხვევაში აღწერითი წარმოება I—II სუბიექტური პირის ფორმებთან გვაქვს; III სუბიექტურ პირში ორგანული წარმოება: ზი-ს, ტირი-ს... დაუხატავ-ს, აუშენები-ა...

თვითონ ის ფაქტიც, რომ მესამე სერიის ნაკეთთა წარმოებაში ასეთი პრინციპული სხვაობაა, მას ვანცალკევებით დააყენებს. ყოველ შემთხვევაში, გამთბარხარ ტიპის ზმნათა I ან II სერიაში გადანაწილების საკითხი არ შეიძლება დადგეს.

ყველა სხვა ტიპის ზმნასთან I თურმეობითის წარმოება სხვაობს II თურმეობითისა და III კავშირებითის წარმოებისაგან. ეს სხვაობა პრინციპული ხასიათისაა.

პირველ ყოვლისა, ყურადღება გვინდა მივაქციოთ ხმოვანპრეფიქსთა საკითხს. ნაკეთის ფუძის განმარტება ხმოვანპრეფიქსის ფუძისეულ ელემენტად წარმოგვიდგენს (გავიხსენოთ: ნაკეთის ფუძე არის ის ნაწილი ზმნისა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს ზმნისწინი, პირისა და რიცხვის ნიშნები). I და II სერიის ნაკეთთა პარადიგმებში ხმოვანპრეფიქსი უცვალებელი ელემენტია:

0-ხატავს,	0-ხატავდა,	0-ხატავდეს,	0-ხატა,	0-ხატოს
ა-კეთებს,	ა-კეთებდა,	ა-კეთებდეს,	ა-კეთა,	ა-კეთოს
ი-კეთებს,	ი-კეთებდა,	ი-კეთებდეს,	ი-კეთა,	ი-კეთოს
უ-კეთებს,	უ-კეთებდა,	უ-კეთებდეს,	უ-კეთა,	უ-კეთოს
ე-ზრდება,	ე-ზრდებოდა,	ე-ზრდებოდეს,	ე-ზარდა,	ე-ზარდოს...

III სერია სხვაობს I—II სერიისაგან ხმოვანპრეფიქსთა თვალსაზრისით:

გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითში I და II სერიაში გამოყენებული 0, ა, ი, უ ხმოვანპრეფიქსთა მონაცვლედ საობიექტო ქცევის უ(ი) პრეფიქსი გვევლინება:

0-ხატავს	—	და-უ-ხატავს
ა-კეთებს	—	გა-უ-კეთებია
ი-კეთებს	—	გა-უ-კეთებია
უ-კეთებს	—	გა-უ-კეთებო

დამთხვევა ხდება მხოლოდ საობიექტო ქცევის შემთხვევაში. ამავე ტიპის ზმნებთან სრულიად განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს II თურმეობითი და III კავშირებითი: ყველა შემთხვევაში ხმოვანპრეფიქსთა მონაცვლედ ე- გვევლინება:

0-ხატავს	—	და-ე-ხატა,	და-ე-ხატოს.
ა-კეთებს	—	გა-ე-კეთებინა,	გა-ე-კეთებინოს.
ი-კეთებს	—	გა-ე-კეთებინა,	გა-ე-კეთებინოს.
უ-კეთებს	—	გა-ე-კეთებინა,	გა-ე-კეთებინოს

ხმოვანპრეფიქსთა თვალსაზრისით ერთფეროვანია ვითარება გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითში, განსხვავებული I—II სერიისაგან; ასევე: ერთფეროვანია ვითარება II თურმეობითსა და III კავშირებითში, განსხვავებული, ერთი მხრივ, I—II სერიისაგან და, მეორე, მხრივ, I თურმეობითისაგან.

თუ ფუძის წარმოდგენილ განმარტებას გავიზიარებთ, საწარმოებელი ფუძის პრინციპის მიხედვით III სერიის ფორმები განსახილველ ზმნათა I და II სერიაში ვერ გადაწეილდება. წინააღმდეგ შემთხვევაში საჭირო გახდება ფუძის განმარტების შეცვლა — ხმოვანპრეფიქსთა უგულებელყოფა.

საკითხი ასევე დადგება ე- პრეფიქსონ ზმნათა მიმართაც: ზმნები, რომელთაც I—II სერიაში ე- პრეფიქსი აქვთ, III სერიაში ჩვეულებრივ ხმოვანპრეფიქსის გარეშეა წარმოდგენილი:

ე-ზრდება	—	გა-ზრდია
		გა-ზრდოდა.
		გა-ზრდოდეს

III სერია ამ შემთხვევაში ერთგვარ ვითარებას გვიჩვენებს და განსხვავდება პრინციპულად I—II სერიისაგან.

ა. პრეფიქსიან ერთპირიან ზმნებშიც ვითარება ანალოგიურია: III სერიაში აღწერითი წარმოება გვაქვს და ხმოვანპრეფიქსის საკითხი არ დგას:

ი-შლება — გა-შლილ-ა
 გა-შლილ-იყო
 გა-შლილ-იყოს

ხმოვანპრეფიქსთა ვითარების გათვალისწინება მხარს დაუჭერს III სერიის ნაკვთთა ცალკე ჯგუფად გამოყოფას. ეს ითქმის, პირველ ყოვლისა, ყველა ტიპის ვნებითი გვარის ზმნათა შესახებ. როგორც ითქვა, გარდამავალი ზმნები ამ ნიშნის მიხედვით ვერ გაერთიანდება I ან II სერიასთან, თუმცა მათი ერთ ჯგუფად გაერთიანებაც არ იქნება გამართლებული: I თურმეობითი სხვაობს დანარჩენი ნაკვთებისაგან.

ვითარებას არ გაამარტივებს ხმოვანპრეფიქსთა მონაცემების გაუთვალისწინებლობაც. ერთპირიანი ვნებითი ჯვარის ზმნათა III სერიის ფორმების შესახებ უკვე ითქვა. ეს ჯგუფი განცალკევებით დგას.

ისევე როგორც ხმოვანპრეფიქსების შემთხვევაში, ფუძის სტრუქტურის თვალსაზრისითაც ყველა შემთხვევაში სხვადასხვაგვარ ვითარებას გვიჩვენებს, ერთი მხრივ, I თურმეობითი, ხოლო მეორე მხრივ, II თურმეობითი და III კავშირებითი. ამ შემთხვევაშიც ერთგვარია ვითარება ამ ორი ნაკვთის წარმოებისა.

თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ხმოვანპრეფიქსებს, I თურმეობითის ფუძის სტრუქტურა ერთ შემთხვევაში ემთხვევა აწმყო-მყოფადის ფუძის სტრუქტურას; აწმყო-მყოფადის საყრდენი ფუძეა გამოყენებული საყრდენად I თურმეობითისათვისაც. ამგვარ ვითარებას გვიჩვენებს ერთი ნაწილი გარდამავალი ზმნებისა:

აწმყო — ხატ-ავ-ს	I თურმეობითი — და-უ-ხატ-ავ-ს
დგ-ამ-ს	და-უ-დგ-ამ-ს.
აკეთ-ებ-ს	გა-უ-კეთ-ებ-ი-ა
დრეკ-ს	მო-უ-დრეკ-ი-ა

ერთი ჯგუფის გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითი საყრდენად. II სერიის ფუძეს იყენებს:

წავეტილი — ა-ქ-ო	I თურმეობითი — უ-ქ-ი-ა
	(შდრ. აწმყო — ა-ქ-ებ-ს),
გა-ა-თბ-ო	გა-უ-თბ-ი-ა
	(შდრ. აწმყო — ა-თბ-ობ-ს)

თავისებურია ვითარება გარდაუვალი ორპირიანი ზმნებისა: I თურ-
მეობითის საყრდენი ფუძე არ ემთხვევა არც I და არც II სერიის ფუ-
ძეებს:

აწმყო-მყოფადი — უ-კეთ-დ-ებ-ა	ე-ზრდ-ებ-ა	უ-დნ-ებ-ა
წყვეტილი — გა-უ-კეთ-დ-ა	გა-ე-ზარდ-ა	გა-უ-დნ-ა
I თურმეობითი — გა-პ-კეთ-ებ-ი-ა	გა-ზრდ-ი-ა	გა-ს-დნ-ობ-ი-ა

ამგვარად, რელატიურ გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა I თურ-
მეობითი ერთ შემთხვევაში I სერიის ფუძეს დაემყარება, მეორე შემ-
თხვევაში — II სერიის ფუძეს, ხოლო მესამე შემთხვევაში განცალ-
კევებით დადგება. თუ ხმოვანპრეფიქსთა მონაცემსაც გავითვალისწი-
ნებთ, შეუძლებელი აღმოჩნდება I თურმეობითის I ან II სერიის ნაკვ-
თებთან გაერთიანება საწარმოებელი ფუძის მიხედვით.

ასეთივე დასკვნა გაკეთდება II თურმეობითისა და III კავშირები-
თის ფორმათა ანალიზის საფუძველზეც: რამდენადაც, როგორც ითქვა,
საყრდენი ფუძე ამ ორი ნაკვთისა იდენტურია, ე. ი. ეს ორი ნაკვთი
ერთმანეთს ჩანაცვლების პრინციპით შეიძლება, მხოლოდ მეორე
თურმეობითის მაგალითს მოვიყვანოთ:

ა) გარდამავალ ზმნათა ერთი ჯგუფის II თურმეობითი II სერიის
ფუძეს ემყარება:

აწმყო-მყოფადი — ხატ-ავ-ს	ა-ქ-ებ-ს	დრეკ-ს
წყვეტილი — და-ხატ-ა	შე-ა-ქ-ო	მო-დრეკ-ა
II თურმეობითი — და-ე-ხატ-ა	შე-ე-ქ-ო	მო-ე-დრეკ-ა

ბ) II თურმეობითის საყრდენ ფუძეს აწმყო-მყოფადის საყრდენი
ფუძისაგან -ინ ფორმანტი განასხვავებს:

აწმყო-მყოფადი — ა-კეთ-ებ-ს	ა-შენ-ებ-ს
II თურმეობითი — გა-ე-კეთ-ებ-ინ-ა	ა-ე-შენ-ებ-ინ-ა...

გ) ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა II თურმეობითის ფუძის სტრუქ-
ტურა განსხვავებულია როგორც I სერიის, ისე II სერიის ნაკვთის
ფუძეთა სტრუქტურისაგან. სხვაობას ქმნის -ოდ სუფიქსი, რომელიც
ყველა შემთხვევაში გამოვლინდება. იგივე -ოდ უწყვეტელშიც გვაქვს,
მაგრამ სხვაობას ზოგ შემთხვევაში ვნებითობის სუფიქსის. უქონლობა
ქმნის, სხვა შემთხვევაში — თემის ნიშანი; სურათი ასეთია:

უწყვეტელი	II თურმეობითი
უ-კეთ-დ-ებ-ოდ-ა	გა-პ-კეთ-ებ-ოდ-ა
ე-ზრდ-ებ-ოდ-ა	გა-ზრდ-ოდ-ა
ე-მალ-ებ-ოდ-ა	და-მალ-ვ-ოდ-ა
უ-შრ-ებ-ოდ-ა	გა-შრ-ობ-ოდ-ა
უ-კვდ-ებ-ოდ-ა	მო-კვდ-ომ-ოდ-ა

თუ ამ შემთხვევაშიც ხმოვანპრეფიქსთა ვითარებას გავითვალისწინებთ, სხვაობა III სერიის ნაკვთთა საყრდენ ფუძეებსა და I—II სერიის ფუძეთა შორის უფრო აშკარა გახდება...

ის, რაც ვთქვით III სერიის ფორმათა წარმოების თაობაზე, ცნობილი ფაქტებია. ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ნაკვთთა წარმოების საკითხების გამოწვლილვითი ანალიზი. გვსურდა მხოლოდ ზოგადი სურათი წარმოგვედგინა და გვეჩვენებინა, რომ საყრდენი ფუძის სტრუქტურის თვალსაზრისით III სერიაში საკმაო სიჭრელეა, არაა ერთგვაროვნება, რაც გამორიცხავს შესაძლებლობას საწარმოებელი ფუძის პრინციპის მიხედვით ამ ნაკვთთა I და II სერიაში გადანაწილებისას.

ამგვარად, სირთულე და არაერთგვაროვნება III სერიის ნაკვთთა ფორმების წარმოებისა შეაპირობებს ამ სერიის ცალკე ჯგუფად გამოყოფას. ვფიქრობთ, ყველაზე ოპტიმალური ვარიანტი ნაკვთთა დაჯგუფებისა ნ. მარისეული ვარიანტია იმ ნაკლოვანებით, რაც თვით ავტორმა აღნიშნა თავის დროზე.

შენიშვნა: უკვე ითქვა: თავისებურებამ და სირთულემ III სერიის ფორმათა წარმოებისამ ა. ქუთათელაძე ამ ფორმათა უარყოფამდე მიიყვანა: „სათუო დახრაში უარყვავით ყველა ნამყო, რადგან ისინი შეცდომით იყვნენ შეპარულნიო“. ესეც თავისებური გამოსავალია სირთულის დაძლევისა, თუმცა მიუღებელი.

თავი IX. უღვლილების ტიპები

უღვლილების სისტემის შესწავლის ისტორიის საკითხებზე მსჯელობისას აღვნიშნეთ, რომ ქართული ენის პრაქტიკულ გრამატიკებში იყო ცდები უღვლილების ტიპების გამოყოფისა, თუმცა ეს ცდები წარმატებულად ვერ ჩაითვლება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად ორი თვალსაზრისია გატარებული ქართული ზმნების კლასიფიკაციისა, უღვლილების ტიპების გამოყოფისა.

ა. შანიძის აზრით, „მიღებულია ოთხი ტიპი უღვლილებისა:

I ტიპი. უღლება მოქმ. გვარის ზმნებისა. ამათი მთავარი თავისებურება ის არის, რომ ისინი III სერიის ფორმებს ინვერსიულად აწარმოებენ. ამას გარდა, პირდაპირი მიმართების ფორმები მხოლოდ აქ არის შესაძლებელი.

II ტიპი. უღლება დინამიკური ვნებითი გვარის ზმნებისა, ძირითადი განსხვავება პირველი ტიპის ზმნათა უღლებისაგან III სერიაში იჩენს თავს. თანაც აქ ზმნები განიყოფა იმის მიხედვით, ერთ-პირიანია ფორმა თუ ორპირიანი: ამას თავისი წარმოება აქვს და იმას — თავისი. ამას გარდა, ამ ტიპის ზმნებს პირველი ტიპის ზმნათაგან განასხვავებს საერთოობი (ოდ).

III ტიპი. უღლება საშუალ-მოქმედებითი (მედიაქტივი) ზმნებისა. ამ ზმნებს შენაცვლების წესით აქვთ ნაწარმოები II და III სერიის ფორმები, აგრეთვე I სერიის მყოფადის წრისა. შენაცვლებისას გამოყენებულია იმავე ფუძის მოქმედებითის სათავისოს ან სასხვისოს ფორმები.

IV ტიპი. უღლება საშუალ-ვნებითი (მედიაპასივი) ზმნებისა და სტატიკური ვნებითი გვარის ზმნებისა. ამათ ყველას აერთიანებს მწკრივების კლება (ან მეორე სერიისა მთლიანად, ან უწყვეტლისა და აწყყოს კავშირებითისა I სერიიდან). ამას გარდა, აწყყოში ესენი მეშველ ზმნას დაირთავენ პირველსა და მეორე პირში.

თითოეული ტიპის შიგნით კიდევ არის თავ-თავისი დაყოფილება...“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 489).

როგორც ვხედავთ, საკლასიფიკაციოდ რამდენიმე ნიშანია გამოყენებული: გვარის კატეგორია, ინვერსიულობა, ნაკვთთა წარმოების შე-

საძლებლობა, ნაკეთი წარმოების თავისებურებანი. კლასიფიკაციის ამგვარმა თვალსაზრისმა საჭირო გახადა სხვა მორფოლოგიური კატეგორიების გათვალისწინებაც და ამისდაკვალობაზე — ქვეტიპების გამოყოფა. ამ შემთხვევაში ყურადღება მახვილდება თემაზე, თემის ნიშნებზე, ნაკეთის ფუძეთა ურთიერთმიმართებაზე, ვნებიტის წარმოების ტიპზე, რა საშუალებით ხდება ნაკლული ნაკეთების შევსება... ფონეტიკური პრინციპიც იჩენს თავს — „იკუმშება ფუძე თუ არა“...

არსებობს სხვა თვალსაზრისიც; არნ. ჩიქობავას აზრით, „ქართული ზმნების ძირითადი საკლასიფიკაციო ერთეულებია: სტატიკური და დინამიკური ზმნები, ერთის მხრივ, გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნები, მეორე მხრივ“ (არნ. ჩიქობავა, 1950, გვ. 051). ამისდაშესაბამისად, სამი ტიპი გამოიყო:

- I. დინამიკური ზმნები (ი- ვნებითიანი ტიპი)
- II. დინამიკური ზმნები (დ- ვნებითიანი ტიპი)
- III. სტატიკური ზმნები (ორი ქვეტიპით:

ა) სტატიკური ერთპირიანი ზმნები

ბ) სტატიკური ორპირიანი ზმნები...) (არნ. ჩიქობავა, 1950, გვ. 063-074).

ტიპების გამოყოფა ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის — დინამიკურობა-სტატიკურობის — მიხედვით უდავოდ საინტერესო ფაქტია, ოღონდ მთლად ნათელი არაა ამ შემთხვევაში I და II ტიპების გამოყოფის აუცილებლობა: ვნებიტის წარმოების ტიპის მიხედვით სხვადასხვა ჯგუფების წარმოდგენა. მესამე ტიპის ვნებიტის ფორმათა საკითხიც გარკვევას საჭიროებს... გამოდის, რომ: ზრდის და იზრდება/ეზრდება ერთი ტიპის უღვლილების ზმნებია, ტეხს და ტყდება — მეორისა, ხოლო წუხს, ცხვრობს და უყვარს — მესამისა... დგას, ზის და ა. შ. ტიპის ზმნებიც, ალბათ, აქ შემოვა (თუმცა ამის თაობაზე მითითება არაა).

როგორც პირველი, ასევე მეორე თვალსაზრისის მიხედვით ძირითადი ყურადღება ზმნურ ფორმათა წარმოების თავისებურებაზეა გამახვილებული. კლასიფიკაციის ამგვარ პრინციპებზე დამყარება გამოყოფილ ერთეულთა სიმრავლეს ქმნის და, რაც მთავარია, არ ხერხდება ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით ყველა სახის ზმნის გათვალისწინებაც. გარდა ამისა, არაა ერთგვაროვანი პრინციპი გატარებული: სხვადასხვა თვალსაზრისით ხდება გამოყოფილი ტიპების დახასიათება; პრინციპის ცვლა კი „კლასიფიკაციის ელემენტარული წესის დარღვევად ითვლება მეცნიერების ყველა დარგში. ენის მოვლენათა აღწერაც აქ გამონაკლისს ვერ შექმნის“ (არნ. ჩიქობავა, 1962, გვ. 98).

სანამ უღვლილების ტიპების გამოყოფის თაობაზე მსჯელობას ვაგრძელებდეთ, ერთ საკითხსაც გვინდა მივაქციოთ ყურადღება. კერძოდ — ფორმათა სესხების საკითხს. ე. წ. საშუალო გვარის ზმნათა უღვლილების თაობაზე როცა მსჯელობენ, მიანიშნებენ, რომ „ამ ზმნებს შენაცვლების წესით აქვთ ნაწარმოები II და III სერიის ფორმები, აგრეთვე I სერიის მყოფადის წრისა. შენაცვლებისას გამოყენებულია იმავე ფუძის მოქმედებითის სათავისოს ან სასხვისოს ფორმები“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 489); რომ ეს ზმნები ნაკლული ნაკვთების შესავსებად „იყენებს დინამიკური ზმნებისაგან ნასესხებ ნაკვთებს“ (არნ. ჩიქობავა, 1950, გვ. 072...). ამგვარი კომენტარით საშუალო გვარის ზმნათა უღვლილების სრულ პარადიგმას წარმოადგენენ:

აწმყო —	ტირ-ი-ს	უ-ყვარ-ს
უწყვეტელი —	ტირ-ოდ-ა	უ-ყვარ-დ-ა
აწმყ. კავშ. —	ტირ-ოდ-ე-ს	უ-ყვარ-დ-ე-ს

მყოფ. —	ი-ტირ-ებ-ს	ე-ყვარ-ებ-ა	ან	შე-უ-ყვარ-დ-ებ-ა
ხოლმ. —	ი-ტირ-ებ-დ-ა	ე-ყვარ-ებ-ოდ-ა		შე-უ-ყვარ-დ-ებ-ოდ-ა

მყოფ. კავშ. — ი-ტირ-ებ-დ-ე-ს ე-ყვარ-ებ-ოდ-ე-ს შე-უ-ყვარ-დ-ებ-ოდ-ე-ს

წყვეტილი —	ი-ტირ-ა	შე-უ-ყვარ-დ-ა
II კავშირებითი —	ი-ტირ-ო-ს	შე-უ-ყვარ-დ-ე-ს.
I თურმეობითი —	უ-ტირ-[ნ]-ი-ა	შე-ჰ-ყვარ-ებ-ი-ა
II თურმეობითი —	ე-ტირ-[ნ]-ა	შე-ჰ-ყვარ-ებ-ოდ-ა
III კავშირებითი —	ე-ტირ-[ნ]-ო-ს	შე-ჰ-ყვარ-ებ-ოდ-ე-ს

ფორმოზოგიური თვალსაზრისით ამ ფორმათა ერთ პარადიგმაში მოხვედრა იგივეა, ა-კეთ-ებ-ს ზმნას გა-ი-კეთ-ა დავუყენოთ გვერდით, ანდა უ-კეთ-ებ-ს ზმნას — გა-უ-კეთ-დ-ა. პარადიგმა სემანტიკური პრინციპით აიგო; ამან ფორმოზოგიური პრინციპის დარღვევა გამოიწვია. ჩვენ შორსა ვართ იმ აზრისაგან, რომ ტირის და იტირა, ან უყვარს და შეუყვარდა ფორმათა ერთ პარადიგმაში მოქცევა არ შეიძლება, ოღონდ ერთია: უნდა განსხვავდეს სემანტიკური და ფორმოზოგიურ-სემანტიკური პარადიგმები.

სემანტიკურ პარადიგმას ვუწოდებთ იმ პარადიგმას, რომელშიც ფორმოზოგიური პრინციპი დარღვეულია და სხვადასხვა ფუძის მქონე ზმნები ერთ პარადიგმაში მხოლოდ სემანტიკური პრინციპითაა გაერთიანებული.

ფორმოზრივ-სემანტიკურს ეუწოდებთ იმ პარადიგმას, რომელშიც
 ორივე პრინციპია გატარებული — ფორმოზრივიც და სემანტიკურიც.
 იტირის — იტირებს — იტირა — უტირია სემანტიკური პარადიგმა-
 იქნება; წერს — წერა — უწერია — ფორმოზრივ-სემანტიკური.

სემანტიკური პარადიგმები რამდენიმე სახის შეიძლება იყოს:

ა) როცა პარადიგმის წევრები ერთი და იმავე ძირისაგან წარმოე-
 ბული სხვადასხვა ზმნებია. ასეთია ვითარება ე. წ. საშუალი გვარის
 ზმნებში, სადაც სრულ პარადიგმას ერთი და იმავე ძირისაგან წარმოე-
 ბული ზმნური ფორმები ქმნის:

მეფ-ობ-ს	ი-მეფ-ებ-ს	დგ-ა-ს	ი-დგ-ებ-ა
მეფ-ობ-დ-ა	ი-მეფ-ებ-დ-ა		ი-დგ-ებ-ოდ-ა
მეფ-ობ-დ-ე-ს	ი-მეფ-ებ-დ-ე-ს		ი-დგ-ებ-ოდ-ე-ს
	ი-მეფ-ა		ი-დგ-ა
	ი-მეფ-ო-ს		ი-დგ-ე-ს
	უ-მეფ-ი-ა		მდგარა
	ე-მეფ-ა		მდგარიყო
	ე-მეფ-ო-ს		მდგარიყოს

ბ) როცა პარადიგმების წევრები სხვადასხვა ძირისაგან წარმოებუ-
 ლი ზმნური ფორმებია. ასეთი პარადიგმები შეიძლება იყოს როგორც
 დინამიკური, ისევე სტატიკური ზმნებისა:

ამბ-ობ-ს	ი-ტყვ-ი-ს	არ-ი-ს	ი-ქნ-ებ-ა
ამბ-ობ-დ-ა	ი-ტყ-ოდ-ა		ი-ქნ-ებ-ოდ-ა
ამბ-ობ-დ-ე-ს	ი-ტყ-ოდ-ე-ს		ი-ქნ-ებ-ოდ-ე-ს
	თქვ-ა		ი-ყ-ო
	თქვ-ა-ს		ი-ყ-ო-ს
	უ-თქვ-ამ-ს		ყოფილა
	ე-თქვ-ა		ყოფილიყო
	ე-თქვ-ა-ს		ყოფილიყოს

შენიშვნა: აქ იმასაც მივაქცევთ ყურადღებას, რომ ამბ
 ძირისაგან წარმოებული ნეიტრალური ქცევის ზმნა სემანტი-
 კური პარადიგმის წევრია, ხოლო სასხვისო ქცევის გამომ-
 ხატველი ზმნა — ფორმოზრივ-სემანტიკურ პარადიგმას ქმნის:
 უამბობს — უამბო — უამბონია...

უღვლილების სისტემა სემანტიკური პარადიგმისათვის განსხვავე-
 ბული იქნება ფორმოზრივ-სემანტიკური პარადიგმის მქონე ზმნათა

ნაკეთებულთა სისტემისაგან. ჩვენ მიერ მსჯელობის საგნად ქცეული უღვლილების სისტემა ფორმობრივ-სემანტიკური სისტემაა.

სემანტიკური სისტემის აგების საინტერესო ცდა მოცემულია ა. არაბულის ნაშრომში (იხ. ა. არაბული, 1984). ტრადიციული მყოფადის წრე სემანტიკურ პრინციპზე აგებულ სისტემაში თავის ადგილს დაიკავებს. ასევე დადგება საკითხი ძველი ქართულისათვის აწმყოს ხოლმეობითისა და ბრძანებითების თაობაზეც. ფორმობრივ (უფრო სწორად ფორმობრივ-სემანტიკურ) პრინციპზე აგებულ სისტემაში, როგორც ითქვამს, მყოფადის წრე არ გამოიყოფა; ისევე როგორც დამოუკიდებელ ერთეულად ვერ მივიჩნევთ აწმყოს ხოლმეობითისა და ბრძანებითებს ძველ ქართულში.

რამდენადაც ზმნურ ფორმათა სემანტიკის კვლევა ამჟამად არ შეადგენს ჩვენს მიზანს, სემანტიკურ პრინციპზე აგებული სისტემის შესახებ საუბარს ალარ გავაგრძელებთ. ჩვენთვის არსებითია ის, რომ ფორმობრივი თვალსაზრისით მეფობს და იმეფებს, უყვარს და შეუყვარდება სხვადასხვა ზმნათა ერთი და იმავე ნაკვეთის ფორმებია. ყოველ შემთხვევაში, მეფობს და იმეფა სხვადასხვა ზმნების სხვადასხვა ნაკვეთის ფორმებია.

ფორმობრივ-სემანტიკური პრინციპის გათვალისწინება საინტერესო სურათს წარმოგიდგენს ზმნურ ფორმათა წარმოების შესაძლებლობისდა მიხედვით. აღმოჩნდება, რომ გამოიყოფა ზმნათა ერთი ჯგუფი, რომელთაც მხოლოდ აწმყო-მყოფადის ნაკვეთის ფორმა ეწარმოებათ (აწმყოს დროული მნიშვნელობით): არის, ზის, დგას... ზმნები, რომელთაც ყველა ნაკვეთის ფორმა ეწარმოებათ.

უღვლილების ტიპების გამოყოფისას ამ ფაქტს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს. უფრო მეტიც, ვფიქრობთ, ეს ფაქტი უნდა დაედოს საფუძვლად ქართული ზმნის უღვლილების ტიპებად დაყოფას.

გავიხსენოთ: ფართო გაგებით უღვლილება „აღნიშნავს პირიანი ზმნის ფორმა-ცვალებას ყველა მწკრივში, რომლებიც კი მოეპოვება აღებულ ზმნას“ (ა. შანიძე). სხვაგვარად: „უღვლილება არის ზმნის ცვლილება ნაკვეთების მიხედვით“ (ბ. ჯორბენაძე). დაზუსტება — „რომელიც კი მოეპოვება აღებულ ზმნას“ — გულისხმობს იმას, რომ ყველა ზმნას არა აქვს შესაძლებლობა ყველა ნაკვეთის ფორმათა წარმოებისა.

ეს ერთ-ერთი არსებითი ხასიათის ნიშანია ზმნის ფორმობრივ-სემანტიკური ანალიზისას. რამდენადაც უღვლილება ზმნის ცვლა ნაკვეთების მიხედვით, უღვლილების ჯგუფების გამოყოფაც ამ ნიშანს უნდა დაემყაროს: როგორია შესაძლებლობა ზმნისა ნაკვეთის ფორმათა წარ-

მოებისა; სხვაგვარად: შესწევს თუ არა უნარი ზმნას ყველა ნაკვთის ფორმათა წარმოებისა.

ნაკვთის ფორმათა წარმოების შესაძლებლობის მიხედვით ზმნები სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს. შესაბამისად გვექნება სამი ტიპი უღვლილებისა:

I ტიპის უღვლილებას განეკუთვნება ის ზმნები, რომელთაც მხოლოდ პირველი ნაკვთის (აწმყო-მყოფადის) ფორმები მოეპოვებათ; ამ ჯგუფში შემოვა ე. წ. სტატიკური ვნებითის ფორმები: აბია, აბარია, აბადია, პბურავს, ზურავს და სხვა; ასევე: ე. წ. მედიოპასიურ ზმნათა ერთი ნაწილი: ღვას, ზის, ძევს, სხედან...

ამ ტიპის ზმნები შეიძლება იყოს როგორც ერთპირიანი (დასახელებული ნიშნები), ასევე ორპირიანი: აბია/უბია, აგია/უგია, აგდია/უგდია, ასვია/უსვია, აფენია/უფენია... ღვას/უღვას, ზის/უზის...

I ტიპის უღვლილების ზმნათა ერთი დამახასიათებელი ნიშანი ისიცაა, რომ ისინი ზმნისწინს არ დაირთავენ. კიდევ: I—II სუბიექტური პირის ფორმებს აღწერთად (მეშველი ზმნით) იწარმოებენ. დროული მნიშვნელობა ამ ფორმათა სტაბილურია — აწმყოს გამოხატავს.

II ტიპის უღვლილებას განეკუთვნება ის ზმნები, რომლებიც მხოლოდ I სერიის ნაკვთთა ფორმებს იწარმოებს:

აწმყო-მყოფადი — მეფობს, თამაშობს, ამბობს, იტყვის, იცის...
უწყვეტელ-ხოლმეობითი — მეფობდა, თამაშობდა, ამბობდა, იტყოდა, იცოდა...

I კავშირებითი — მეფობდეს, თამაშობდეს, ამბობდეს, იტყოდეს, იცოდეს...

ძირითადად ამ ჯგუფში შემოდის ის ზმნები, რომელთაც მედიოაქტიურ ზმნებს ეუწოდებთ (სწავლობს, ცხოვრობს, ამხანაგობს, კაცობს)... გარდა ამისა, როგორც გამონაკლისი, გარდამავალი დინამიკური (ამბობს, იტყვის, შერება, იზამს...), სტატიკური (იცის, უწყის) და გარდაუვალი დინამიკური (იქნება, გაეძლება, გაემტყუნება...) ზმნები.

ზმნათა უმეტესობა უზმნისწინაა, ზმნისწინს ვერ იგუებს. ერთი ნაწილი მედიოაქტიური ზმნებისა ზმნისწინიანია (უპირატესად მოძრაობის აღმნიშვნელნი). ზმნისწინი II ტიპის ზმნებთან დროულ მნიშვნელობას ვერ ცვლის; არც სრული ასპექტის წარმოების უნარი შესწევს; ძირითადად მიმართულების ფუნქციით გამოდის: მირბის, მიფრინავს, მიდის...

არის საგანგებო შემთხვევებიც, როცა ფორმა მხოლოდ ზმნისწინიანია (გაეძლება, გაემტყუნება, გაეწყობა...). ზმნისწინი ამ შემთხვევაში ზმნური ფორმის ლექსიკურ მნიშვნელობას განსაზღვრავს.

შენიშვნა: ა) ამა თუ იმ ტიპის უღვლილების ზმნათა მორ-
ფოლოგიურ-სემანტიკური დახასიათება ცალკე კვლევის საგ-
ნად გვესახება. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ ზოგადად მი-
ვანიშნებთ ფორმობრივ-სემანტიკურ თავისებურებებზე.

ბ) ზმნისწინისა და ზმნური ფორმის ურთიერთმიმართე-
ბის საკითხი არსებით მნიშვნელობას იძენს, რამდენადაც,
როგორც ვნახეთ და ვნახავთ, არის შემთხვევები, ა) როცა
ზმნა ზმნისწინს ვერ იგუებს, ბ) როცა ზმნური ფორმა ზმნის-
წინის გარეშე არ გვხვდება და გ) როცა პარალელური —
ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ვარიანტები — თანაბრად
დასაშვებია. ამის გათვალისწინება ამა თუ იმ ზმნის უღვლი-
ლების პარადიგმის შედგენისას აუცილებლად მიგვანიშნა.

გ) უმეტეს შემთხვევაში, როცა ზმნა ზმნისწინიანია, შე-
იძლება თავისუფლად შეენაცვლოს რამდენიმე ზმნისწინი
(და-ხატავს, ჩა-ხატავს, გადა-ხატავს...). ზმნისწინთა შენაც-
ვლება ზმნის ფორმაცვალებაზე, ჩვეულებრივ, გავლენას არ
ახდენს. ამიტომ მსგავს შემთხვევაში მხოლოდ ერთ-ერთ
მათგანს წარმოვადგენთ, უფრო ნეიტრალური სემანტიკისას
(მაგ.: დახატავს, გააკეთებს...).

III ტიპის უღვლილებას განეკუთვნება ის ზმნები, რომლებიც
ყველა ნაკვთის ფორმებს იწარმოებს. ზმნისწინი ამ შემთხვევაში საგან-
გებო ვითარებას ქმნის. წინა შენიშვნა უპირატესად ამ ტიპის ზმნების
მიმართ ითქვა. იმისდა მიხედვით, თუ როგორია ზმნისწინის მიმართება
ზმნურ ფორმასთან, რამდენიმე ჯგუფი შეიძლება გამოიყოს.

1. ზმნები, რომელთაც პარალელური — ზმნისწინიანი და უზმნის-
წინო — ფორმები აქვთ ყველა ნაკვთში:

აწმყო-მყოფადი	— (და)-წერს	(გა)-აკეთებს	(მო)-დრეკს
უწყვეტ.-ხოლმ.	— (და)-წერდა	(გა)-აკეთებდა	(მო)-დრეკდა
I კავშირებითი	— (და)-წერდეს	(გა)-აკეთებდეს	(მო)-დრეკდეს
წყვეტილი	— (და)-წერა	(გა)-აკეთა	(მო)-დრიკა
II კავშირებითი	— (და)-წეროს	(გა)-აკეთოს	(მო)-დრიკოს
I თურმეობითი	— (და)-უწერია	(გა)-უკეთებია	(მო)-უდრეკია
II თურმეობითი	— (და)-ეწერა	(გა)-ეკეთებინა	(მო)-ედრიკა
III კავშირებ.	— (და)-ეწეროს	(გა)-ეკეთებინოს	(მო)-ედრიკოს

ამ ჯგუფში შემოვა მოქმედებითი გვარის ზმნათა ძირითადი ნაწილი.

2. ზმნები, რომელთაც მხოლოდ უზმნისწინო ფორმები მოეპოვე-
ბათ ყველა ნაკვთში:

აწმყო-მყოფადი	—	იცხოვრებს	ბრძანებს	იჯდება
უწყვეტლ-ხოლმ.	—	იცხოვრებდა	ბრძანებდა	იჯდებოდა
I კავშირებითი	—	იცხოვრებდეს	ბრძანებდეს	იჯდებოდეს
წყვეტილი	—	იცხოვრა	ბრძანა	იჯდა
II კავშირებითი	—	იცხოვროს	ბრძანოს	იჯდეს
I თურმეობითი	—	უცხოვრია	უბრძანებია	მჯდარა
II თურმეობითი	—	ეცხოვრა	ებრძანებინა	მჯდარიყო
III კავშირებითი	—	ეცხოვროს	ებრძანებინოს	მჯდარიყოს

ამ ჯგუფში შემოვა ძირითადი ნაწილი იმ ზმნებისა, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში საშუალო გვარის ზმნათა მონაცვლედ მიიჩნევა მყოფადის წრესა და II—III სერიების ნაკვთებში: იაზროვნებს, იარსებებს, იმეტყველებს, იტრიალებს (ის), იეჭვიანებს, იეჭიმებს, იგულისხმებს... იღგება, იწვება...

ასევე ნაწილი დინამიკური გარდამავალი თუ გარდაუვალი ზმნებისა: ამხილებს, აწამებს, გვემს, შობს, უდებეშებს, უთანაგრძნობს, უმზერს... ასაზრდოებს, აშრომებს და სხვა.

3. ზმნები, რომელთაც მხოლოდ ზმნისწინიანი ფორმები მოეპოვებათ ყველა ნაკვთში:

აწმყო-მყოფადი	—	აღ-იქვამს	გან-აგრძობს	აღმო-ცენდება
უწყვეტლ-ხოლმ.	—	აღ-იქვამდა	გან-აგრძობდა	აღმო-ცენდებოდა
I კავშირებითი	—	აღ-იქვამდეს	გან-აგრძობდეს	აღმო-ცენდებოდეს
წყვეტილი	—	აღ-იქვა	გან-აგრძო	აღმო-ცენდა
II კავშირებ.	—	აღ-იქვას	გან-აგრძოს	აღმო-ცენდეს
I თურმეობ.	—	აღ-უქვამს	გან-უგრძვია	აღმო-ცენებულა
II თურმეობ.	—	აღ-ექვა	გან-ეგრძო	აღმო-ცენებულიყო
III კავშირებ.	—	აღ-ექვას	გან-ეგრძოს	აღმო-ცენებულიყოს

ამ ჯგუფში შემოვა უმთავრესად ის ზმნები, რომელთაც ზმნისწინთა არქაული ფორმები შემოინახეს (აღიარებს; აღნუსხავს, აღუთქვამს, აღჭურავს... განმუხტავს, განავრცობს... წარმოშობს... შთააგონებს...). არის სხვა შემთხვევებიც (დასძენს, მიირთმევს, მიქარავს, მოუწოდებს...), უმთავრესად ისეთი, როცა ზმნისწინის მოშორება ზმნას ლექსიკურ მნიშვნელობას შეუცვლის...

4. ზმნები, რომელთაც I სერიის ნაკვთებში პარალელური — ზმნისწინიანი და უზმნისწინო — ფორმები მოეპოვებათ, ხოლო II და III სერიის ნაკვთებში — მხოლოდ ზმნისწინიანი:

აწმყო-მყოფ. —	(გა)-თბება	(და)-ემალება	(გა)-კეთდება
უწყვ.-ხოლმ. —	(გა)-თბებოდა	(და)-ემალებოდა	(გა)-კეთდებოდა
I კავშირ. —	(გა)-თბებოდეს	(და)-ემალებოდეს	(გა)-კეთდებოდეს
წყვეტილი —	გა-თბა	და-ემალა	გა-კეთდა
II კავშირ. —	გა-თბეს	და-ემალოს	გა-კეთდეს
I თურმ. —	გა-მთბარა	და-მალვია	გა-კეთებულა
II თურმ. —	გა-მთბარიყო	და-მალვოდა	გა-კეთებულყო
III კავშირ. —	გა-მთბარიყოს	და-მალვოდეს	გა-კეთებულყო

ამ ჯგუფში შემოვა უმთავრესად ენებითი გვარის ზმნები.

III ტიპის უღვლილების ზმნებში ზმნისწინი პოლიფუნქციურია: ხშირად ერთდროულად რამდენიმე ფუნქციის გამომხატველი.

შენიშვნა: ა) ე. წ. მედიაქტიურ ზმნებთან არის ტენდენ-
ცია მო-, წა- ზმნისწინთა სპეციფიკური ფუნქციით გამოყე-
ნებისა (წაიბავშვებს, წაიპოეტებს... მოიბეჯითებს, მოისუ-
ლელებს...) ზმნები, რომლებიც ამგვარი ფუნქციით გამოი-
ყენებს წმნისწინებს, მესამე ჯგუფში შევა — ზმნისწინს
ყველა ნაკვთში შეინარჩუნებს.

ბ) იმისდა მიხედვით, თუ რა სემანტიკას ანიჭებს ზმნის-
წინი ზმნურ ფორმას, ერთი და იგივე ზმნა სხვადასხვა ზმნის-
წინით შეიძლება სხვადასხვა ჯგუფში მოხედეს.

გ) ასევე: შეიძლება ერთი და იგივე ზმნა ზოგჯერ სხვა-
დასხვა ტიპის უღვლილებაში მოხედეს იმისდა მიხედვით,
თუ რა მნიშვნელობით გამოიყენება. მაგ.: სცემს — მნიშვნე-
ლობით „დედა ბავშვს სცემს“ III უღვლილებისა იქნება,
ხოლო მნიშვნელობით „თმა კოჭებამდე სცემს“ — II უღვლი-
ლებისა. ასევე: ცრის — მნიშვნელობით „ქალი ფქვილს
ცრის“ III უღვლილების ზმნაა, ხოლო მნიშვნელობით
„წვიმა ცრის“ — II უღვლილებისა.

ნაკვთის ფორმათა წარმოების შესაძლებლობათა მიხედვით ზმნების
დაჯგუფებამ ერთი საინტერესო ფაქტიც წარმოაჩინა:

ა) თუ ზმნას აქვს უწყვეტელ-ხოლმეობითისა და I კავშირებითის
ფორმები, აუცილებლად ექნება აწმყო-მყოფადის ფორმაც. ბ) თუ ზმნას
აქვს II და III სერიის ნაკვთთა ფორმები, აუცილებლად ექნება I სე-
რიის ნაკვთთა ფორმებიც.

წესი შექცევადი არაა: ზმნას შეიძლება ჰქონდეს აწმყო-მყოფადის
ფორმა, მაგრამ არ ეწარმოებოდეს სხვა ნაკვთის ფორმები. ანდა: ზმნას
შეიძლება ჰქონდეს I სერიის ნაკვთთა ფორმები, მაგრამ არ ეწარმოე-
ბოდეს II და III სერიის ფორმები.

ეს ფაქტები გარკვეულად მხარს უჭერს ნაკვთა ტრადიციულ და-
ჯგუფებას...

ერთი საინტერესო კანონზომიერებაც ირკვევა: თუ ზმნას აქვს
უწყვეტელ-ხოლმეობითის ფორმა, ექნება I კავშირებითიც. ასევე —
თუ ზმნას აქვს წყვეტილის ფორმა, ექნება II კავშირებითიც. ფაქტი
იმითაა საინტერესო, რომ უწყვეტელ-ხოლმეობითი და I კავშირები-
თი, ერთი მხრივ, და წყვეტილი და II კავშირებითი, მეორე მხრივ,
ურთიერთჩანაცვლებული ფორმებია. ასეთივე დამოკიდებულება არაა
აწმყო-მყოფადსა და უწყვეტელ-ხოლმეობითს შორის. ეს ორი ნაკვთი
ერთმანეთს კი ხაზოვანი პრინციპით მიემართება.

შენიშვნა: ის, რაც ითქვა ახალი ქართულის სისტემის
მაგალითზე, ითქმის ძველი ქართულისა და დიალექტების
სისტემათა მიმართაც. განსხვავებული ნაკვთები ამ კანონ-
ზომიერებას არ არღვევს. I ხოლმეობითი (უწყვეტლის ხოლ-
მეობითი) ჩანაცვლების პრინციპით მიემართება უწყვეტელ-
სა და I კავშირებითს, ხოლო II ხოლმეობითი — წყვეტილ-
სა და II კავშირებითს. შესაბამისად, თუ ზმნას აქვს უწყვეტ-
ლის ფორმა, ექნება უწყვეტლის ხოლმეობითიც; ასევე: თუ
გვაქვს წყვეტილის ფორმა, გვექნება II ხოლმეობითიც. სხვა-
გვარად: ურთიერთჩანაცვლებად ფორმათაგან თუ არსებობს
ერთ-ერთი, იქნება დანარჩენიც.

ჩვენი აზრით, ჭერჯერობით ამოუხსნელი, მაგრამ საინტერესო კა-
ნონზომიერება ჩანს დაფარული ამ ფაქტებში.

თავი X. სუბლეთივიზმი ნაკვეთთა წარმოებაში

აღინიშნა, რომ ნაკვეთის პარადიგმაში ერთიანდება ზმნის პირიანი ფორმები, რომლებიც განსხვავებულია ერთმანეთისაგან მხოლოდ ზმნისწინით, პირისა და რიცხვის ნიშნებით. ზმნისწინის, პირისა და რიცხვის ნიშნების ჩამოშორებით ნაკვეთის ფუძეს ვიღებთ. ესე იგი: ნაკვეთის პარადიგმის წევრებისათვის საერთოა ფუძე.

მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ნაკვეთის პარადიგმაში შემავალი რომელიმე წევრის ფუძე სხვაობს ნაკვეთის საერთო ფუძისაგან; ერთი და იმავე ნაკვეთის პარადიგმაში სხვადასხვა ფუძე იყრის თავს. ამგვარად, წარმოიქმნება სუბლეთური პარადიგმები.

საერთოდ, ლინგვისტური ლექსიკონების მიხედვით, სუბლეთივიზმი ისეთი გრამატიკული მოვლენაა, როცა ერთი პარადიგმის ფარგლებში ხდება ძირისა თუ ფუძის მონაცვლეობა (ყ. მარუზო, 1960; ო. ახმანოვა, 1969).

ქართული ენის მასალაზე მსჯელობისას ზმნის სისტემაში სუბლეთურად მიიჩნევა ე. წ. რიცხვისა თუ ნაკვეთის მიხედვით მონაცვლე ზმნები:

დაჯდა ის — დასხდნენ ისინი
აბია ის მას — ახხია ისინი მას

ანდა: არის — იქნება — იყო
შვრება — იწაბს — ქნა

ყველა შემთხვევაში საუბარია ძირთა (სხვაგვარად: მარტივ ფუძეთა) მონაცვლეობაზე: უღვლილების სისტემაში ერთსა და იმავე ნაკვეთში თუ სხვადასხვა ნაკვეთებში სხვადასხვა ზმნებია წარმოდგენილი. ფაქტობრივ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს სემანტიკური პრინციპის მიხედვით სხვადასხვა ზმნათა ერთ პარადიგმაში გაერთიანებისა. ამგვარ შემთხვევებს ჩვენ სემანტიკური პარადიგმები ვუწოდეთ.

განმარტების მიხედვით სუბლეთივიზმად უნდა ჩაითვალოს არა მარტო ძირთა, არამედ ერთი ნაკვეთის პარადიგმაში საყრდენი ფუძეების სხვაობის შემთხვევაც.

როგორც ვთქვით, ქართულში არის შემთხვევები, როცა ერთი ნაკვთის პარადიგმაში სხვადასხვა საყრდენი ფუძეა გამოყენებული. მაგალითად, ძველი ქართულის:

ვალ
 ხ-ვალ
 ვალ-ს
 ვალ-თ
 ხ-ვალ-თ
 ვლენ-ან

მრავლობითი რიცხვის III პირის ვლენ საყრდენი ფუძე განსხვავებულია სხვა პირის ფორმათა საყრდენი ფუძისაგან — ვალ. ამგვარ შემთხვევებს ეუწოდებთ ჩვენ სუპლექტივიზმს.

სუპლექტური პარადიგმები ქართულში ძირითადად აწმყოს ფორმებში იჩენს თავს; მოვიყვანთ ძველი ქართულის ნიმუშებს:

წევ და წვან	ე-წევ ს-წევ წევ-ს	ე-წევ-თ ს-წევ-თ წვან-ან
გავ და გვან	ე-პ-გავ პ-გავ პ-გავ-ს	ე-პ-გავ-თ პ-გავ-თ პ-გვან-ან
ყავ და ყვან	ე-პ-ყავ პ-ყავ პ-ყავ-ს	ე-პ-ყავ-თ პ-ყავ-თ პ-ყვან-ან
კამ და კმან	ე-კამ პ-კამ კამ-ს	ე-კამ-თ პ-კამ-თ კმან-ან
რწამ და რწმან	ე-პ-რწამ პ-რწამ პ-რწამ-ს	ე-პ-რწამ-თ პ-რწამ-თ პ-რწმან-ან
ღვა და ღვან	ე-ღვა ს-ღვა ღვა-ს	ე-ღვა-თ ს-ღვა-თ ღვან-ან

შენიშვნა: 1. წევ — წვან, ყავ — ყვან, გავ — გვან, ღვა — ღვან ზმნათა პარადიგმები სუპლეტურია ახალ ქართულშიც სხვაობას ძველი ქართულისაგან ის ქმნის, რომ I—II პირის ფორმებმა მეშეელი ზმნა დაირთეს:

ვ-ღვა-ვარ	ვ-ღვა-ვართ
ღვა-ხარ	ღვა-ხართ
ღვა-ს	ღვან-ან

2. ამ შემთხვევაში ჩვენს მიზანს არ შეადგენს III პირის მრავლობითის ფორმაში დადასტურებული ან ელემენტის რაობის კვლევა. არსებითი ისაა ჩვენთვის, რომ ეს ელემენტი საყრდენი ფუძის ნაწილია.

სუპლეტურ პარადიგმებს დიალექტებშიც ვადასტურებთ. იმერულის მაგალითებია:

მე-ვ-იტან	მე-ვ-იხმარ	წე-ვ-იყვან
მე-იტან	მე-იხმარ	წე-იყვან
მე-იტან-ს	მე-იხმარ-ს	წე-იყვან-ს
მე-ვ-იტან-თ	მე-ვ-იხმარ-თ	წე-ვ-იყვან-თ
მე-იტან-თ	მე-იხმარ-თ	წე-იყვან-თ
მე-იტანებ-ენ	მე-იხმარებ-ენ	წე-იყვანებ-ენ

მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმა -ებ თემის ნიშანს წარმოაჩენს, რაც სხვა ფორმებში არ დასტურდება.

მიუთითებენ აგრეთვე, რომ ზემოთქმულში -ავ თემისნიშნად იწველა ზმნა სუბიექტური მესამე პირის მრავლობით რიცხვში -ევ სუფიქსს დაირთავს -ავ-ის ნაცვლად:

ვ-ხნავ	ვ-ხნავ-თ	
ხნავ	ხნავ-თ	
ხნავ-ს	ხნევ-ენ	(ქ. ძოწენიძე, 1973)

საყრდენ ფუძეთა სხვაობა აქაც ფაქტია: ხნავ და ხნევ. მსგავს ვითარებაზე მიაწინებენ ზემოთქმულშიც (შ. ძიფიგურ, 1970).

საინტერესო ვითარებაა მესხურში. აქ თავისებურთ თემის ნიშანთა სისტემა: სალიტერატურო ქართულისათვის დამახასიათებელ თემის ნიშნებს აქ ნარიანი ფორმანტები ცვლის: ვ-ზაძ-ან (ვ-ზაძ-ავ), ვ-კრ-ან

(ვ-კრ-ავ), ვ-რგ-ან (ვ-რგ-ავ), ვ-აქ-ენ (ვ-აქ-ებ), ვ-იცვ-ან (ვ-იცვ-ამ), ვ-აპ-ონ (ვ-აპ-ობ), ვ-გრძნ-ონ (ვ-გრძნ-ობ), ვ-ყ-ონ (ვ-ყ-ოფ)... მაგრამ „აწმყოს მრ. რ. III პირში აქ ნებისმიერი წარმართი სუფიქსის ნაცვლად დამოწმებულია -ებ“ (მ. ბერიძე, 1980).

ვ-ბაძ-ან	ვ-ბაძ-ან-თ
ბაძ-ან	ბაძ-ან-თ
ბაძ-ან-ს	ბაძ-ებ-ენ.

ასევე: ვ-კრ-ან და კრ-ებ-ენ, ვ-რგ-ან და რგ-ებ-ენ, ვ-აქ-ენ და აქ-ებ-ენ, ვ-იცვ-ან და იცვ-ებ-ენ, ვ-აპ-ონ || ენ: და აპ-ებ-ენ || აპ-ობ-ენ, ვ-გრძნ-ონ და გრძნ-ებ-ენ || გრძნ-ობ-ენ, ვ-ყ-ონ და ყ-ებ-ენ („ყოფენ“) და მისთ.

ამგვარად, ერთი პარადიგმის ფარგლებში ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი საყრდენი ფუძე ბაძ-ან და ბაძ-ებ და სხვ.

განსაკუთრებით საინტერესოდ გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ ერთი ნაკვეთის პარადიგმაში განსხვავებულ ფუძეს სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმა გამოიყენებს. თუ ძველი ქართულის ვალ-ს და ვლენ-ან ტიპის სუპლექტივიზმს რაიმე არქაული მოვლენის ნიშნად მივიჩნევთ, ამასვე ვერ ვიტყვით დიალექტურ მონაცემთა მიმართ: აქ აშკარად ახალ ტენდენციასთან გვაქვს საქმე, თუმცა პრინციპი სუპლექტივიზმისა არაა ახალი, ფაქტია ძველ ქართულშიც.

დასმულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ძველ ქართულში -ავ და -ამ თემისნიშნთან ზმნათა უწყვეტლის წარმოება.

როგორც ცნობილია, ავ და ამ თემისნიშნთან ზმნათა უწყვეტლის პარადიგმაში განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს I—II პირის ფორმები III პირთან მიმართებით:

ვ-კლ-ევ-დ-(ი)	ვ-დგ-ემ-დ-(ი)
პ-კლ-ევ-დ-(ი)	ს-დგ-ემ-დ-(ი)
კლ-ვ-იდ-ა	დგ-მ-იდ-ა
ვ-კლ-ევ-დ-ო-თ	ვ-დგ-ემ-დ-ო-თ
პ-კლ-ევ-დ-ი-თ	ს-დგ-ემ-დ-ი-თ
კლ-ვ-იდ-ეს	დგ-მ-იდ-ეს

ვეარაუდობთ, რომ III პირის ფორმებში გამოვლენილი -იდ მორფოლოგიურად დამოუკიდებელი ოდენობაა, დ-ს ბადალი (გ. გოგოლაშვილი, 1986). ვ, მ კი -ავ, -ამ (თუ: ევ, ემ?) სუფიქსთა ფონეტიკური

(ხმოვანდაკარგული) ვარიანტი. ამდენად, I—II პირისათვის კლ-ევ-ღ საყრდენი ფუძე გამოიყოფა, III-სათვის კლ-ვ-იღ. საყრდენ ფუძეთა სხვაობა აშკარაა. სუბლექტივიზმიც ფაქტია. საინტერესოდ გვეჩვენება ის, რომ ამ შემთხვევაშიც III პირის ფორმა უპირისპირდება I—II პირის ფორმებს...

მსგავსი ვითარება ქართული ენის დიალექტებშიცაა დამოწმებული: თუშურში, ხევსურულსა და ფშაურ დიალექტებში, როგორც აღინიშნა, ხოლმეობითების წარმოება ამავე პრინციპზეა დამყარებული: I—II პირის ფორმაში -იღ (თუშურ-ხევსურულში) ან -ოღ (ფშაურში) ფორმანტებია წარმოდგენილი, მესამე პირში — არა:

ხევსურული — ვ-აღ-იღ-ჩ	ვ-აღ-იღ-ი-თ
აღ-იღ-ჩ	აღ-იღ-ი-თ
აღ-ი-ს	აღ-ი-ან
ფშაური — ვ-აღ-ოღ-ი	ვ-აღ-ოღ-ი-თ
აღ-ოღ-ი	აღ-ოღ-ი-თ
აღ-ი-ს	აღ-ი-ან

მესამე პირის ფორმათა საყრდენი ფუძე I—II პირისაგან აქაც სხვაობს. სუბლექტივიზმი აქაც ფაქტია.

თუ ძველ ქართულში აწმყოსა და უწყვეტელში სუბლექტური წარმოება ნაკვთთა პარადიგმებისა მხოლოდ გარკვეული ტიპის ზმნათათვისაა დამახასიათებელი (აწმყოში სტატიკურ ზმნებთან, ხოლო უწყვეტელში ავ და ამ თემისნიშვნებთან), ზოგმა დიალექტმა (მაგ. მესხურმა) ეს პრინციპი აწმყოში ყველა ზმნაზე გაავრცელა... ასევე ბოლომდეა გატარებული ეს პრინციპი ხოლმეობითების წარმოებაში თუშურში, ხევსურულსა და ფშაურში.

ძველი თუ ახალი სალიტერატურო ენისა და დიალექტების მონაცემთა გამოწვლილვით შესწავლა ალბათ ფაქტებს გაამრავლებს. საკითხის დასმისათვის, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია.

სუბლექტივიზმი ნაკვთთა წარმოებაში საგანგებო მოვლენაა. იგი არღვევს ნაკვთის პარადიგმის აგების საერთო პრინციპს — ნაკვთის საყრდენი ფუძის პრინციპს (გავიხსენოთ: ნაკვთი აერთიანებს მხოლოდ პირისა და რიცხვის ნიშნებით განსხვავებულ ფორმებს): ერთი ნაკვთის პარადიგმაში შემავალ ფორმებს საერთო საყრდენი ფუძე უნდა ჰქონდეთ: სხვადასხვა საყრდენი ფუძე სხვადასხვა ნაკვთის ფორმათა წარმოების საფუძველია... სუბლექტივიზმის მოვლენა ახსნას მოითხოვს... ჩვენ ამჟერად ფაქტის აღწერით ვკმაყოფილდებით.

ძირითადი დასკვნები

1. ნაკვთი (საუღლებელი ერთეული, მწკრივი) ისეთივე მონაცემია ზმნის სისტემაში, როგორც ბრუნვა სახელის სისტემაში. ნაკვთი ისეთივე კატეგორიაა ზმნისა, როგორც ბრუნვა — სახელისა. ნაკვთი არის „ზმნის ფუნქციონირების (ენაში ზმნის არსებობისა და გამოყენების) ფორმა. ნაკვთს ფორმობრივ მოვპოვება თავისი ყალიბი, ფუძე და მაწარმოებელი“ (ბ. ჯორბენაძე).

2. ნაკვთის ფუძე არის ის ნაწილი ზმნური ფორმისა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს ზმნისწინი, პირისა და რიცხვის ნიშნები. ნაკვთის საყრდენი ფუძე არის ის ნაწილი ზმნური ფორმისა, რომელსაც დაერთვის ნაკვთის მაწარმოებელი. ის ელემენტი ზმნური ფორმისა, რომელიც ჰქმნის სხვაობას ნაკვთის ფუძესა და ნაკვთის საყრდენ ფუძეს შორის, არის ნაკვთის მაწარმოებელი. სხვაგვარად: ის ელემენტი ზმნური ფორმისა, რომელიც ნიშანდობლივია ამა თუ იმ ნაკვთის ფორმისათვის და არ გადაჰყვება სხვა ნაკვთში, ნაკვთის მაწარმოებელია.

3. იმდენი ნაკვთი შეიძლება იყოს, რამდენი დამოუკიდებელი ნაკვთის ფუძეცაა ენაში. სხვადასხვა ნაკვთს სხვადასხვა ფუძე აქვს. ნაკვთის საყრდენი ფუძე შეიძლება საზიარო იყოს ორი ან მეტი ნაკვთისათვის (მაგ.: წყვეტლს, II კავშირებითსა და II ხოლმეობითს საერთო საყრდენი ფუძე აქვთ).

4. ნაკვთს დროისა და კილოს კატეგორიათა მიხედვით ახასიათებენ. დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა „მწკრივის უცვალებელ ელემენტებად“ მიიჩნევა (ა. შანიძე). რამდენადაც დროისა და კილოს (შესაბამისად: აქტის, თანამდევრობის...) გამოხატვა არ ხდება მორფოლოგიურად, დროული და კილოური მნიშვნელობა ცვალებადია ერთი ნაკვთის ფარგლებში, დრო და კილო არ ჩაითვლება მორფოლოგიურ კატეგორიად. დრო და კილო სემანტიკური (ფუნქციური) კატეგორიებია. ზმნის ფორმას დროისა და კილოს მნიშვნელობის კონტექსტი ანიჭებს. სხვაგვარად: კონტექსტის ბუნება და ხასიათი, კონსტრუქციაში შემავალ წევრთა სემანტიკა შეაპირობებენ ამა თუ იმ ნაკვთის ფორმის დროულ და კილოურ მნიშვნელობას.

5. როგორც დროის, ასევე კილოს სემანტიკური კატეგორიის გამო-
ხატვის თვალსაზრისით სხვადასხვაგვარია ამა თუ იმ ნაკვთის შესაძ-
ლებლობა: ა) არის ნაკვთები, რომელთა შესაძლებლობა დროის გამო-
ხატვის თვალსაზრისით ერთის ტოლია; ბ) არის ნაკვთები, რომლებშიც
ეს შესაძლებლობა ორის ტოლია და გ) რომელთა შესაძლებლობაც სა-
მის ტოლია. ასევე ითქმის კილოზეც.

6. ახალ ქართულში მყოფადის წრის ნაკვთთა გამოყოფა ფორმო-
ბრივ საფუძველს მოკლებულია. ირღვევა ნაკვთთა გამოყოფის საერთო
პრინციპი: ფორმობრივ-ფუნქციური. მყოფადისა და მისგან წარმოე-
ბულ ნაკვთთა გამოყოფა შესაძლებელია მხოლოდ ფუნქციურ-სემან-
ტიკურ დონეზე.

7. ამ თვალსაზრისით, ახალ ქართულში უნდა გამოიყოს 8 ნაკვთი:

- | | |
|--------------------------|------------|
| 1. აწმყო-მყოფადი — | (და)წერს. |
| 2. უწყვეტელ-ხოლმეობითი — | (და)წერდა |
| 3. I კავშირებითი — | (და)წერდეს |
| 4. წყვეტილი — | (და)წერა |
| 5. II კავშირებითი — | (და)წეროს |
| 6. I თურმეობითი — | (და)უწერია |
| 7. II თურმეობითი — | (და)ეწერა |
| 8. III კავშირებითი — | (და)ეწეროს |

8. ძველი ქართულის უღვლილების სისტემა 12 ნაკვთით იქნება
წარმოდგენილი:

- | | |
|---------------------------|-------------|
| 1. აწმყო — | (და)წერს |
| 2. უწყვეტელი — | (და)წერდა |
| 3. უწყვეტლის ხოლმეობითი — | (და)წერდის |
| 4. I კავშირებითი — | (და)წერდეს |
| 5. წყვეტილი — | (და)წერა |
| 6. II კავშირებითი — | (და)წეროს |
| 7. II ხოლმეობითი — | (და)წერის |
| 8. შერეული კავშირებითი — | (და)წეროდის |
| 9. I თურმეობითი — | (და)უწერიეს |
| 10. II თურმეობითი — | (და)ეწერა |
| 11. III კავშირებითი — | (და)ეწეროს |
| 12. III ხოლმეობითი — | (და)ეწერის |

ძველი ქართულის სისტემის გამარტივება ხოლმეობითის მორფოლოგიური კატეგორიის გაქრობის ხარჯზე მოხდა.

9. არაერთგვაროვანია უღვლილების სისტემა ქართული ენის დიალექტებში. ძირითადად სამი ჯგუფი უნდა გამოიყოს: ა) დიალექტები, რომელთა უღვლილების სისტემა ემთხვევა ახალი ქართულისას (ინგილოური, მესხური, ჯავახური, იმერხეული, აჭარული); ბ) დიალექტები, რომლებიც არქაულ ვითარებას გვიჩვენებს. ხოლმეობითის ნაკვთები ქმნის სხვაობას ახალი ქართულის სისტემისაგან. სამივე ხოლმეობითი ხევსურულმა დიალექტმა დაიცვა: I—II ხოლმეობითი დასტურდება ფშაურში, მთიულურ-გუდამაყრულში, თუშურში, მოხეურში, ფერეიდნულსა და კახურში; თხოენით-ბრძანებითი (გააკეთოდე) დასტურდება აგრეთვე მოხეურში, ფშაურსა და მთიულურ-გუდამაყრულში. არაა ერთგვაროვანი არქაული ნაკვთების გავრცელებისა და გამოყენების სიხშირე ყველა დასახელებულ დიალექტში. გ) დიალექტები, რომლებშიც სისტემა ახალწარმონაქმნათა ხარჯზე გართულდა. დასავლურმა დიალექტებმა — იმერულმა, ლეჩხუმურმა, რაჭულმა და ჯურულმა — IV სერიის ნაკვთები განივითარა: III თურმეობითი (ნაყვარება), IV თურმეობითი (ნაყვარებიყო) და IV კავშირებითი (ნაყვარებიყოს). ნაკვთთა გავრცელების სიხშირე არც ამ დიალექტებშია ერთგვარი.

10. ნაკვთთა დაჯგუფების ის ვარიანტი (სამ სერიად), რომელიც 16. მარმა დაამკვიდრა სამეცნიერო ლიტერატურაში, ყველაზე ოპტიმალური ჩანს თავისი ღირსება-ნაკლოვანებით. III სერიის ფორმათა წარმოების თავისებურებათა გათვალისწინება გამორიცხავს შესაძლებლობას ამ ნაკვთების I ან II სერიაში გადანაწილებისას. ფორმობრივი პრინციპი (საწარმოებელი ფუძის პრინციპი) ყველა შემთხვევაში დაირღვევა.

11. რამდენადაც უღვლილება ზმნის ფორმათა ცვლა ნაკვთების მიხედვით, უღვლილების ტიპებად დაყოფას საფუძვლად დაედო ზმნათა შესაძლებლობა ნაკვთის ფორმების წარმოებისა. ამისდაკვალად გამოიყო სამი ტიპი უღვლილებისა:

I ტიპის უღვლილებას განეკუთვნება ზმნები, რომელთაც მხოლოდ I ნაკვთის (აწყო-მყოფადის) ფორმები მოეპოვებათ: არის, ზის, დგას, აწერია...

II ტიპის უღვლილებას განეკუთვნება ზმნები, რომელთაც მხოლოდ I სერიის ნაკვთთა ფორმები მოეპოვებათ: მეფობს, ცხოვრობს, უყვარს, ძულს, იტყვის...

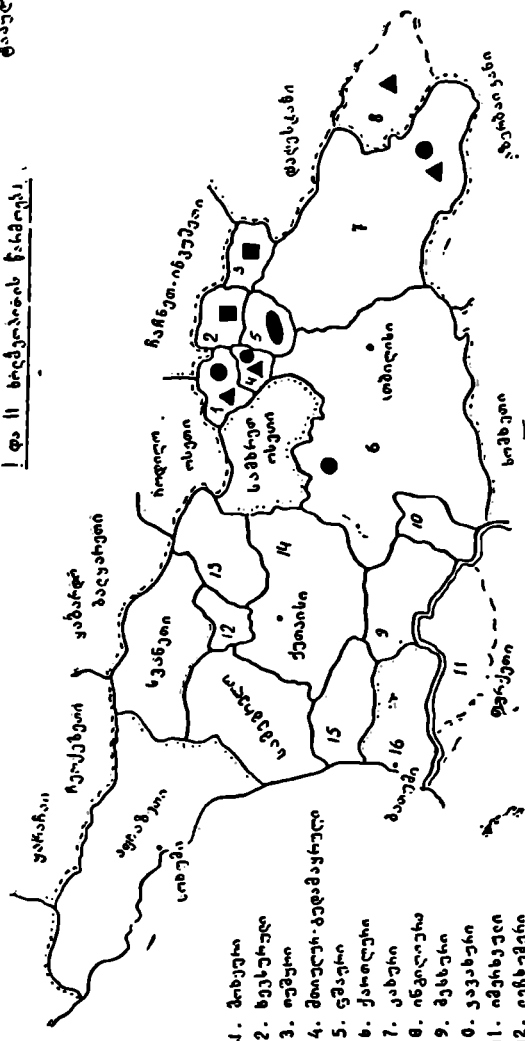
III ტიპის უღლებას განეკუთვნება ზმნები, რომელთაც ყველა ნაკვთის ფორმები მოეპოვებათ: წერს, აშენებს, ხატავს, იმეფებს, ითამაშებს...

ამ უკანასკნელ ჯგუფში შეიძლება გამოიყოს ქვეჯგუფები იმისდა მიხედვით, თუ როგორია ზმნისწინის მიმართება ზმნურ ფორმასთან: ა) ზმნები, რომელთაც პარალელური (ზმნისწინიანი და უზმნისწინო) ფორმები მოეპოვებათ ყველა ნაკვთში (აკეთებს, აშენებს, კერავს...); ბ) ზმნები, რომელთაც მხოლოდ უზმნისწინო ფორმები აქვთ ყველა ნაკვთში (იცხოვრებს, ბრძანებს, იჯდება...); გ) ზმნები, რომელთაც მხოლოდ ზმნისწინიანი ფორმები აქვთ ყველა ნაკვთში (განაგრძობს, დასძენს, აღუთქვამს...); დ) ზმნები, რომელთაც პირველ სერიაში პარალელური (ზმნისწინიანი და უზმნისწინო) ფორმები აქვთ, ხოლო II—III სერიის ნაკვთებში — მხოლოდ ზმნისწინიანი (თბება, დნება, შენდება...).

შუღვლოლოლები სისტემა ქართული ენის დიალექტებში

შედეგები		სამსაწყნა?		+++	++	+++	+++
		სამსაწყნა		+++	++	+++	+++
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	+++
		სამსაწყნა		+++	++	+++	+++
		სამსაწყნა		+++	++	+++	
		სამსაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
		საწყნაწყნა		+++	++	+++	
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			
საწყნაწყნა		+++	++	+++			

და II სოციალისტური წარმოება



1. თბილისი
2. ბათუმი
3. სუხუმი
4. პოტი
5. ზუგდიდი
6. სამცხე
7. აფხაზეთი
8. იმერეთი
9. გურია
10. აფხაზეთი
11. იმერეთი
12. გურია
13. სამეგრელო
14. გურია
15. გურია
16. გურია

● ძველი ქართული წარმოება
■ - იმ სოციალისტური წარმოება
▲ - იმ სოციალისტური წარმოება
◆ - ალყით წარმოება (უცხო
წარმოება)

უნივერსალი. უნივერსალი
და პირველი სოციალისტური
წარმოება. დასავლეთი
წარმოება.

ზმნის უღვლილების ნიშნები: ხმსურული დიალექტი

I სერია — 1. აწმყო:		
	(მა)ვ(ს)თიბ	(მა)ვ(ს)თიბთ
	(მა)სთიბ	(მა)სთიბთ
	(მას)თიბს	(მას)თიბენ
2. უწყვეტელი:		
	(მა)ვ(ს)თიბღწ	(მა)ვ(ს)თიბღით
	(მა)სთიბღწ	(მა)სთიბღით
3. I კავშირებითი:		
	(მა)ვ(ს)თიბღწა	(მა)ვ(ს)თიბღათ
	(მა)სთიბღწა	(მა)სთიბღათ
	(მას)თიბღას	(მას)თიბღან
4. I ხოლმეობითი:		
	(მა)ვ(ს)თიბღიღწ	(მა)ვ(ს)თიბღიღით
	(მა)სთიბღიღწ	(მა)სთიბღიღით
	(მას)თიბღის	(მას)თიბღიან
II სერია — 5. წყვეტილი:		
	(მა)ვთიბწ	(მა)ვთიბეთ
	(მა)სთიბწ	(მა)სთიბეთ
	(მა)თიბწა	(მა)თიბეს
6. II კავშირებითი:		
	(მა)ვთიბწა	(მა)ვთიბათ
	(მა)სთიბწა	(მა)სთიბათ
	(მა)თიბას	(მა)თიბან
7. II ხოლმეობითი:		
	(მა)ვთიბიღწ	(მა)ვთიბიღით
	(მა)სთიბიღწ	(მა)სთიბიღით
	(მა)თიბის	(მა)თიბიან
III სერია — 8. I თურმეობითი:		
	(მა)მთიბავ(ის)	(მა)გვთიბავ(ის)
	(მა)გთიბავ(ის)	(მა)გთიბავ(ის)
	(მა)უთიბავ(ის)	(მა)უთიბავ(ის)
9. II თურმეობითი:		
	(მა)მეთიბ	(მა)გვეთიბ
	(მა)გეთიბ	(მა)გეთიბათ
	(მე)ეთიბ	(მე)ეთიბათ
10. III კავშირებითი:		
	(მა)მეთიბას	(მა)გვეთიბას
	(მა)გეთიბას	(მა)გეთიბასთ
	(მე)ეთიბას	(მე)ეთიბას
11. III ხოლმეობითი:		
	(მა)მეთიბის	(მა)გვეთიბის
	(მა)გეთიბის	(მა)გეთიბისთ
	(მე)ეთიბის	(მე)ეთიბის

ზმნის უღვლილების ნიმუში: თუთუური დიალექტი

I სერია — 1. აწმყო:	(გა)ესთიბ	(გა)ესთიბთ
	(გა)სთიბ	(გა)სთიბთ
	(გა)სთიბს	(გა)სთიბენ
	(გა)ესთიბდნ	(გა)ესთიბდით
2. უწვევტელი:	(გა)სთიბდ	(გა)სთიბდით
	(გა)სთიბდ' ა	(გა)სთიბდეს
	(გა)ესთიბდნ	(გა)ესთიბდეთ
	(გა)სთიბდნ	(გა)სთიბდეთ
3. I კავშირებითი:	(გა)ესთიბდეს	(გა)სთიბდენ
	(გა)ესთიბდლიდნ	(გა)ესთიბდლიდით
	(გა)სთიბდლიდ	(გა)სთიბდლიდით
	(გა)სთიბდლის	(გა)სთიბდლიან
4. I ხოლმეობითი:		
II სერია — 5. წვევტელი:	(გა)ვთიბნ	(გა)ვთიბნეთ
	(გა)სთიბნ	(გა)სთიბნეთ
	(გა)თიბ' ა	(გა)თიბეს
	(გა)ვთიბუ	(გა)ვთიბოთ
6. II კავშირებითი:	(გა)სთიბუ	(გა)სთიბოთ
	(გა)თიბოს	(გა)თიბონ
	(გა)ვთიბილნ	(გა)ვთიბილდით
	(გა)სთიბილნ	(გა)სთიბილდით
7. II ხოლმეობითი:	(გა)თიბის	(გა)თიბიან
III სერია — 8. I თურმეობითი:	(გა)მითიბავ	(გა)გვითიბავ
	(გა)გიითიბავ	(გა)გიითიბავ
	უთიბავ(ის)/	უთიბავ(ის)/
	/გუწუთიბავ(ის)	/გუწუთიბავ(ის)
9. II თურმეობითი:	(გა)მეთიბ' ა	(გა)გვეთიბა
	(გა)გეთიბ' ა	(გა)გეთიბათ
	ეთიბ' ა/	ეთიბ' ა/
	/გუწუთიბ' ა	/გუწუთიბ' ა
10. III კავშირებითი:	(გა)მეთიბოს	(გა)გვეთიბოს
	(გა)გეთიბოს	(გა)გეთიბოსთ
	ეთიბოს/	ეთიბოს/
	/გუწუთიბოს	/გუწუთიბოს

ზმნის უღვლილების ნიშნები: მონხური დიალექტი

I სერია — 1. აწმყო:	(მა)ესთიბ	(მა)ესთიბთ
	(მა)სთიბ	(მა)სთიბთ
	(მა)სთიბს	(მა)სთიბენ
	(მა)ესთიბლი	(მა)ესთიბლით
2. უწვევებელი:	(მა)სთიბლი	(მა)სთიბლით
	(მა)სთიბლა	(მა)სთიბლეს
	(მა)ესთიბლე	(მა)ესთიბლეთ
3. I კავშირებითი:	(მა)სთიბლე	(მა)სთიბლენ
	(მა)ესთიბლიჩქე	(მა)ესთიბლითჩქე
	(მა)სთიბლიჩქე	(მა)სთიბლითჩქე
4. I ხოლმეობითი:	(მა)სთიბლისჩქე	(მა)სთიბლიანჩქე
II სერია — 5. წყვეტილი:	(მა)ვთიბე	(მა)ვთიბეთ
	(მა)სთიბე	(მა)სთიბეთ
	(მა)თიბა	(მა)თიბეს
	(მა)ვთიბა	(მა)ვთიბათ
6. II კავშირებითი:	(მა)სთიბა	(მა)სთიბათ
	(მა)თიბას	(მა)თიბან
	(მა)ვთიბიჩქე	(მა)ვთიბითჩქე
7. II ხოლმეობითი:	(მა)სთიბიჩქე	(მა)სთიბითჩქე
	(მა)თიბისჩქე	(მა)თიბიანჩქე
	(მა)ვთიბოლე	(მა)ვთიბოლეთ
8. თხოვნით- ბრძანებითი:	(მა)სთიბოლე	(მა)სთიბოლეთ
	(მა)თიბოლეს	(მა)თიბოლენ
III სერია — 9. I თურმეობითი:	(მა)მთიბია	(მა)გვითიბია
	(მა)გითიბია	(მა)გითიბიათ
	(მა)უთიბია	(მა)უთიბიათ
	(მა)მეუთიბა	(მა)გვეუთიბა
10. II თურმეობითი:	(მა)გეუთიბა	(მა)გეუთიბათ
	(მე)ეუთიბა	(მე)ეუთიბათ
	(მა)მეუთიბას	(მა)გვეუთიბას
11. III კავშირებითი:	(მა)გეუთიბას	(მა)გვეუთიბათ
	(მე)ეუთიბას	(მე)ეუთიბათ

ტაბულა 7

ზმნის უღვლილების ნიშნები: ძვემოიშვრული დიალექტი

I სერია —		
1. აწმყო:	(გე)ვიკეთებ (გე)იკეთებ (გე)იკეთებს	(გე)ვიკეთებთ (გე)იკეთებთ (გე)იკეთებენ
2. უწვებელი:	(გე)ვიკეთებლი (გე)იკეთებლი (გე)იკეთებლა	(გე)ვიკეთებლით (გე)იკეთებლით (გე)იკეთებლენ
3. I კავშირებითი:	(გე)ვიკეთებლე (გე)იკეთებლე (გე)იკეთებლეს	(გე)ვიკეთებლეთ (გე)იკეთებლეთ (გე)იკეთებლენ
II სერია —		
4. წვებელი:	(გე)ვიკეთე (გე)იკეთე (გე)იკეთა	(გე)ვიკეთეთ (გე)იკეთეთ (გე)იკეთენ
5. II კავშირებითი:	(გე)ვიკეთო (გე)იკეთო (გე)იკეთოს	(გე)ვიკეთოთ (გე)იკეთოთ (გე)იკეთონ
III სერია —		
6. I თურმეობითი:	(გა)მიკეთებია (გა)გიკეთებია (გო)უკეთებია	(გა)გვიკეთებია (გა)გიკეთებიათ (გო)უკეთებიათ
7. II თურმეობითი:	(გე)მეკეთებია (გე)გეკეთებია (გე)ეკეთებია	(გე)გვეკეთებია (გე)გეკეთებიათ (გე)ეკეთებიათ
8. III კავშირებითი:	(გე)მეკეთებიოს (გე)გეკეთებიოს (გე)ეკეთებიოს	(გე)გვეკეთებიოს (გე)გეკეთებიოთ (გე)ეკეთებიოთ
IV სერია —		
9. III თურმეობითი:	(გა)ენაკეთებარ (გა)ნაკეთებარ (გა)ნაკეთება	(გა)ენაკეთებართ (გა)ნაკეთებართ (გა)ნაკეთებან
10. IV თურმეობითი:	(გა)ენაკეთებიყაუი (გა)ნაკეთებიყაუი (გა)ნაკეთებიყო	(გა)ენაკეთებიყაუით (გა)ნაკეთებიყაუით (გა)ნაკეთებიყონ
11. IV კავშირებითი:	(გა)ენაკეთებიყო (გა)ნაკეთებიყო (გა)ნაკეთებიყოს	(გა)ენაკეთებიყოთ (გა)ნაკეთებიყოთ (გა)ნაკეთებიყონ

Резюме

1. Спряжение — изменение глагола по пақvti, а в рамках пақvti — изменение по лицам и числам. пақvti (спрягаемая единица, скрива...) — есть такая же категория для глагола, как падеж — для имени, это «форма функционирования (существования в языке и использования) глагола. С формальной точки зрения пақvti характеризуется своей моделью, основой и формантом» (Б. А. Джорбе-надзе).

2. Осноза пақvti — это часть глагольной формы без приставки и показателей лица и числа. Опорной основой пақvti служит та часть формы глагола, к которой присоединяется показатель пақvti. Элемент глагольной формы, посредством которого основа пақvti отличается от опорной основы пақvti, есть показатель пақvti. Иными словами, элемент формы глагола, присущий формам одной пақvti и не повторяющийся в форме другой пақvti, является формантом пақvti.

3. Количество пақvti в языке зависит от числа самостоятельных основ собственно пақvti. Разные пақvti имеют разные основы. Опорная основа может быть общей для двух и более пақvti (напр., прош. совершенного, II сослагательного и II многократного).

4. Нақvti характеризуются по признакам времени и наклонения. Время, наклонение, акт, последовательность — признаются «неизменными элементами скривы» (А. Г. Шанидзе). Время и наклонение (а также акт, последовательность...) не выражаются морфологически, означение времени и наклонения может меняться в рамках пақvti, а постольку время и наклонение не могут быть признаны морфологическими категориями — эти категории семантические (функциональные). Значение времени и наклонения глагольная форма получает в зависимости от контекста.

5. Разные пақvti обладают разной способностью выражать семантические категории времени и наклонения.

Форма *paḳvti* может иметь одно, два или три временных значения. Так же различаются *paḳvti* и с точки зрения способности выражения наклонения.

6. В новогрузинском языке выделение *paḳvti* группы будущего времени лишена формальной основы: нарушается общий принцип выделения *paḳvti* — формально-функциональный. Выделение форм *paḳvti* будущего времени и образованных от них возможно только на функционально-семантическом уровне.

7. С этой точки зрения в новогрузинском языке следует выделить 8 *paḳvti*:

1. Настоящее-будущее — (da) ḡers «(на) пишет»
2. Несовременно-многократное — (da)ḡerda
3. I сослагательное — (da)ḡerdes
4. Совершенное — (da)ḡera
5. II сослагательное — (da)ḡeros
6. I результативное — (da)uḡeria
7. II результативное — (da)eḡera
8. III сослагательное — (da)eḡeros.

8. Для древнегрузинской системы спряжения характерны 12 *paḳvti*:

1. Настоящее — (da)ḡers «(на) пишет»
2. Несовременное — (da)ḡerda
3. Несовременно-многократное (da)ḡerdis
4. I сослагательное — (da)ḡerdes
5. Совершенное — (da)ḡera
6. II сослагательное — (da)ḡeros
7. II многократное — (da)ḡeris
8. Смешанное сослагательное — (da)ḡerodis
9. I результативное — (da)uḡeries
10. II результативное — (da)eḡera
11. III сослагательное — (da)eḡeros
12. III многократное — (da)eḡeris

Упрощение древнегрузинской системы произошло в результате элиминации морфологической категории многократности.

9. Система спряжения варьирует по диалектам. Можно выделить три основные группы диалектов: а) в первую группу входят диалекты, где система спряжения совпадает с системой спряжения новогрузинского литературного языка (ингилойский, месхский, джавахский, имерхевский, аджарский); б) вторую

группу составляют диалекты, сохраняющие архаичное положение. Отличие от новогрузинского литературного языка заключается в формах многократного. В хевсурском диалекте сохранены все три формы многократного, I и II многократное представлено в пшавском, мтиульско-гудамкарском, тушинском, мохевском, ферейданском и кахском диалектах; в мохевском, пшавском и мтиульско-гудамкарском сохраняется также просительно-повелительное (gaqetode «сделал бы ты»). Названные диалекты различаются по степени распространенности и частности архаичных форм paḳvti; в) третья группа включает диалекты, характеризующиеся системой спряжения, осложненной инновациями. В западногрузинских диалектах (имерском, лечхумском, рачинском и гурийском) развились формы IV серии: III результативного (paqvareba «любил, оказывается...», IV результативное (paqvarebiqo «бил(а) любил(а) им(ею), оказывается...») и IV сослагательное (paqvarebiqcs «если бы был(а) любил(а) им (ею)»). Частотность и степень распространенности отдельных форм paḳvti неодинакова и в этих диалектах.

10. Вариант классификации форм paḳvti (по трем сериям), предложенный в свое время Н. Я. Марром, видимо, следует признать наиболее оптимальным, с учетом всех присущих классификации Н. Я. Марра достоинств и недостатков.

Особенности образования форм III серии исключают возможность включения соответствующих форм в I или II серию. В таком случае неизбежно будет нарушен формальный критерий (принцип производящей основы).

11. Поскольку спряжение есть не что иное, как изменение формы глагола по paḳvti, постольку в основу выделения типов спряжения положена способность глаголов образовывать формы paḳvti. Соответственно нами выделяются три типа спряжения:

I. К первому типу спряжения относятся глаголы, имеющие только формы paḳvti настоящего-будущего: aris «есть», zis «сидит», dgas «стоит», aḡeria «написано (на)»...

II. Второй тип объединяет глаголы, имеющие только формы I серии: merobs «царствует», схovrobs «живет», uqvars «любит», itqvis «скажет»....

III. В третий тип спряжения включаются глаголы, имеющие формы всех paḳvti: ḡers «пишет», aḡenebs «строит», хаḡavs

«рисует», iтerebs «будет царствовать». itamažеbs «будет играть»....

В рамках последнего, третьего типа спряжения можно выделить подгруппы в зависимости от отношения преверба к глагольной форме: а) глаголы, имеющие параллельные формы (с преверба и без преверба) во всех пақvti (aқelebs «делает», aženebs «строит», қeravs «шьет»...); б) бесприставочные (во всех пақvti) глаголы (iсхovrebs «будет жить», bržanebs «велит», iždeba «будет сидеть»...); в) приставочные (во всех пақvti) глаголы (ga-pagržobs «продолжает», dasžens «дсбавит (скажет)», aγutkvams «обещает»...); г) глаголы, имеющие в первой серии параллельные формы, а во II и III сериях — только приставочные формы пақvti (tbeba «греется», dneba «тает», žendebs «строится»...).

ლიტერატურა

- ნ. აბესაძე, 1960 — ნ. აბესაძე, გრამატიკის საკითხები XIX საუკუნის ქართულ პერიოდულ გამოცემებში, თბილისი, 1960.
- ი. აბულაძე, 1940 — ი. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები. I. ზურაბ შანშოვანი: სახ. მუზ. მოამბე, X, თბილისი, 1940.
- ი. აბულაძე, 1954 — ი. აბულაძე, ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები VIII—IX ს-ის ძეგლების მიხედვით: თსუ შრომები, ტ. 53, თბილისი, 1954.
- ანტონი, 1885 — ქართული ღრამმატიკა შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, თბილისი, 1885.
- ა. არაბული, 1980 — ა. არაბული, სპორადულად გამოვლენილ III პირის -ნ/-დ, -ენ/-ედ სუფიქსთა ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბილისი, 1980.
- ა. არაბული, 1984 — ა. არაბული, ზმნის ფორმათა სემანტიკური ანალიზისათვის: ქართული ზმნის ფორმობრივი და სემანტიკური ანალიზი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XLI სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 1984.
- ო. ახმანოვა, 1969 — О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М., 1969.
- ე. ბაბუნაშვილი, 1970 — ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბილისი, 1970.
- ფ. ბერეჟინი, ბ. გოლოვინი, 1979 — Ф. М. Березин, Б. Н. Головин, Общее языкознание, М., 1979.
- ზ. ბერიძე, 1980 — ზ. ბერიძე, თემის ნიშნები ქართული ენის მესხურ დიალექტში: ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბილისი, 1980.
- ა. ბონდარკო, 1976 — А. В. Бондарко, Теория морфологических категорий, Л., 1976.
- გაიოზი, 1970 — გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამმატიკა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოცემა და ლექსიკონი დაურთო ე. ნიკოლაიშვილმა, თბილისი, 1970.
- ვ. გაკი, 1966 — В. Г. Гак, Теоретическая грамматика французского языка, морфология, М., 1966.
- ლ. გეგუჩაძე, 1978 — ლ. გეგუჩაძე, მწკრივის ფორმათა სწავლებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, № 2, 1978.
- ლ. გეგუჩაძე, 1984 — ლ. გეგუჩაძე, ნაკეთა დროულ მნიშვნელობათათვის ქართულში: ქართული ზმნის უღვლილების ფორმობრივი და სემანტიკური ანალიზი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XLI სამეცნიერო სესიის მასალები, 1984.
- გ. გოგოლაშვილი, 1984 — გ. გოგოლაშვილი, დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში, თბილისი, 1984.

- ბ. გოგოლაშვილი, 1986 — გ. გოგოლაშვილი, უწყვეტლის წარმოების საკითხისათვის ქართულში: ენათმეცნიერება I, ეძღვნება ა. შანიძის დაბადების 100 წლისთავს, 1986 წლის 17—20 დეკემბერი, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1986.
- ბ. დოდაშვილი, 1887 — კ. დოდაშვილი, საგრამატიკო ესკიზი: „ივერია“, 1987, № 214—217, 219, 220, 222.
- ბ. დოდაშვილი, 1894 — კ. დოდაშვილი, ახალი გზა-კვალი ქართული გრამატიკის კვლევა-ძიებისა: „მოამბე“, 1894, № 4, 6.
- ბ. დოდაშვილი, 1830 — შემოკლებული ქართული ღრამატიკა, გამოცემული სოლომონ დოდაევისა მიერ, ტფილისი, 1830.
- ფ. ერთელიშვილი, 1956 — ფ. ერთელიშვილი, რატომ იყენებს II ბრძანებითი წყვეტილის ფუძეს: თსუშ, ტ. 61, თბილისი, 1956.
- ფ. ერთელიშვილი, 1963 — ფ. ერთელიშვილი, ქცევის საკითხისათვის ქართულში: თსუშ, ტ. 114, თბილისი, 1965.
- ი. ვეშაძე, 1987 — ი. ვეშაძე, ზმნისწინი ძველ ქართულ ენაში, თბილისი, 1967.
- ვ. ვინოგრადოვი, 1972 — В. В. Виноградов, Русский язык, М., 1972.
- ვ. თოფურია, 1953 — ვ. თოფურია, ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში: იკე V, თბილისი, 1953.
- ვ. თოფურია, 1954 — ვ. თოფურია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში: იკე VI, თბილისი, 1954.
- ვ. თოფურია, 1956 — ვ. თოფურია, მწკრივის ზოგიერთი საკითხისათვის ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1956, 22—27 ნოემბერი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1956.
- გ. იმნაიშვილი, 1953 — გ. იმნაიშვილი, არავის ხეობის ქართული: იკე, ტ. V, 1953.
- გ. იმნაიშვილი, 1966 — გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბილისი, 1966.
- გ. იმნაიშვილი, 1966 — გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწილი II, თბილისი, 1966.
- გ. იოსელიანი, 1840 — პირულ-დაწეებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისა, შედგენილი პლატონ ეგნატისა-ძის იოსელიანისა მიერ, თფილისი, 1840.
- დ. კვაჭაძე, 1981 — ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, ნაწ. I, თბილისი, 1981.
- პ. კვიცარიძე, 1888 — ქართული სწორმეტყველება, საშინჯი სახელმძღვანელო, პირველი წიგნი, შედგენილი პ. კვიცარიძის მიერ, თბილისი, 1888.
- ა. კიზირია, 1974 — ა. კიზირია, ქართული ენა (პრაქტიკუმი), თბილისი, 1974.
- ლ. კიკნაძე, 1961 — ლ. კიკნაძე, უწყვეტლის ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, VII, თბილისი, 1961.
- ლ. კიკნაძე, 1967 — ლ. კიკნაძე, შერეული ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში: ორიონი, თბილისი, 1967.
- ნ. კოტინოვი, 1959 — ნ. კოტინოვი, კილოს კატეგორია ქართულ ენაში: თელავის პედ. ინსტიტუტის შრომები, III, თბილისი, 1959.
- ნ. კოტინოვი, 1980 — ნ. კოტინოვი, კილოს კატეგორია და სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი ქართულში, თბილისი, 1986.
- ნ. მარი, 1908 — Н. Я. Марр, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, С.-ПБ., 1908.
- ნ. მარი, 1925 — Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925.
- ნ. მარი, 1981 — Marr N. Brière M. La langue Géorgienne, Paris, 1931.

- ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, 1956 — ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი, 1956.
- ფ. მარუზო, 1900 — Ж. Марузо, Словарь лингвистических терминов, М., 1960.
- გ. მაჭავარიანი, გ. ნებიერიძე, 1972 — გ. მაჭავარიანი, გ. ნებიერიძე, მორფოლოგია: ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, თბილისი, 1972.
- მ. მეგრელიშვილი, 1980 — მ. მეგრელიშვილი, ზმნის ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორიები ინგლისურ ენაში, თბილისი, 1986.
- მიომიხილველი, 1972 — მიომიხილველი (სამეცნიერო ბიბლიოგრაფიული კრებული), 6—9, 1972.
- ე. ნიკოლაიშვილი, 1970 — ე. ნიკოლაიშვილი, გაიოზ რექტორი და მისი ქართული გრამატიკა: გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამატიკა, თბილისი, 1970.
- ა. პაპიძე, 1979 — ა. პაპიძე, III კავშირებითი თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეორე, თბილისი, 1979.
- ა. პაპიძე, 1981 — ა. პაპიძე, II კავშირებითის ნაკეთის ფუნქციები და გამოყენება: თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, IV, თბილისი, 1981.
- ა. პაპიძე, 1984 — ა. პაპიძე, კილოს კატეგორიისათვის თანამედროვე ქართულში: ქართული ზმნის უღვლილების ფორმობრივი და სემანტიკური ანალიზი; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XLI სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 1984.
- თ. ჟორდანიძე, 1889 — ქართული გრამატიკა (ეტიმოლოგია და სინტაქსი), თხზული და გამოცემული თ. ჟორდანიასაგან, ტფილისი, 1889.
- პ. რობერტსი, 1954 — P. Roberts, Understanding Grammar, New York, 1954.
- გ. როგავა, 1953 — გ. როგავა, დრო-კილოთა IV ქუთუხის ნაკეთები ქართველურ ენებში: იყე, V, თბილისი, 1953.
- გ. როგავა, 1968 — გ. როგავა, მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის -ან-სუფიქსისათვის ქართულში: იყე, XVI, თბილისი, 1968.
- რუსული გრამატიკა, 1980 — Русская грамматика, т. I, М., 1980.
- ზ. სარჩველაძე, 1984 — ზ. სარჩველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბილისი, 1984.
- თ. უთურგაიძე, 1960 — თ. უთურგაიძე, თუშური კილო, თბილისი, 1960.
- ა. ფოცხიშვილი, 1970 — ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბილისი, 1979.
- ი. ქავთარაძე, 1956 — ი. ქავთარაძე, უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში: იყე VIII, 1956.
- ი. ქავთარაძე, 1961 — ი. ქავთარაძე, ხოლმეობითის კატეგორიის ისტორიიდან ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, თბილისი, 1961.
- ი. ქავთარაძე, 1985 — ი. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხეტური დიალექტი, თბილისი, 1985.
- ი. ქართველიშვილი, 1809 — ი. ქართველიშვილი, ქართული ღრამატიკა, 1809, ხელნაწერი (ავტოგრაფი), დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (S 4432).
- არ. ქუთათელაძე, 1894 — არ. ქუთათელაძე, პირველი დაწყებითი ქართული გრამატიკა, შედგენილი არ. ქუთათელაძისაგან, მესამე შეესებული გამოცემა, ტფილისი, 1894.
- არ. ქუთათელაძე, 1897 — ქართული ზმნების კლასიფიკაცია, შედგენილი არ. ქუთათელაძისაგან, ტფილისი, 1897.

- დ. ყიფიანი, 1882 — დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამატიკა, სანკტ-პეტერბურგი, 1882.
- ა. შანიძე, 1920 — ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფილისი, 1920.
- ა. შანიძე, 1980 — ა. შანიძე, ქართული გრამატიკა, თბილისი, 1930.
- ა. შანიძე, 1986 — ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა: ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ა. შანიძის რედაქციით, მე-2 გამოცემა, ტფილისი, 1935.
- ა. შანიძე, 1941 — А. Г. Шанидзе, Категория ряда в глаголе, общие вопросы формообразования глаголов на примерах грузинского языка: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნ. შარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, X, 1941.
- ა. შანიძე, 1945 — ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, I, სამი მწკრივის წარმოების თავისებურებანი ძველ ქართულში: სმამ, ტ. VI, № 10, 1945.
- ა. შანიძე, 1946 — ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის. II. ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1946, 2—4 მარტი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1946.
- ა. შანიძე, 1948 — ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, V, სხვა უცნობი მწკრივი ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1948, 31 მაისი — 5 ივნისი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1948.
- ა. შანიძე, 1957 — ა. შანიძე, თხზულებანი, ტ. I, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1957.
- ა. შანიძე, 1973 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973.
- ა. შანიძე, 1976 — ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა, თბილისი, 1976.
- ა. შანიძე, 1980 — ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, I ნაწილი, V—VI კლასების სახელმძღვანელო, თბილისი, 1980.
- ზ. შანშოვანი, 1787 — Краткая грузинская грамматика, составленная Зурабом Шаншовани в 1737 г., изданная А. Ц. В память V Археологического съезда в Тифлисе, С. Петербург, 1881.
- არნ. ჩიქობავა, 1926 — არნ. ჩიქობავა, რეცენზია: Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка. Материалы по яфетическому языкознанию, 12, Л., 1925: მიმოხილველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანო, I, ტფილისი, 1926.
- არნ. ჩიქობავა, 1927 — არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნელის მთავარი თავისებურებანი: თსუ მოამბე, ტ. VII, თბილისი, 1927.
- არნ. ჩიქობავა, 1936 — არნ. ჩიქობავა, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936.
- არნ. ჩიქობავა, 1948 — არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბილისი, 1948.
- არნ. ჩიქობავა, 1950 — არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი, 1950.
- არნ. ჩიქობავა, 1952 — არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.
- არნ. ჩიქობავა, 1962 — არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის ნაკვეთელთა დაჯგუფების პრინციპისათვის: ივე, XIII, თბილისი, 1962.
- არნ. ჩიქობავა, 1965 — არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბილისი, 1965.
- არნ. ჩიქობავა, 1967 — А. С. Чикобава, Грузинский язык: Языки народов СССР, т. IV, М., 1964.

- არნ. ჩიქობავა, 1968 — არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, თბილისი, 1968.
- არნ. ჩიქობავა, 1979 — იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1979.
- არნ. ჩიქობავა, 1984 — А. С. Чикобава, Грузинский язык: ЕИКЯ, XI, Тбилиси, 1984.
- გ. ცოცანიძე, 1978 — გ. ცოცანიძე, თეშური ხოლმეობითის შესახებ: იკე, XVII, თბილისი, 1970.
- გ. ცოცანიძე, 1977 — გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, თბილისი, 1978.
- შ. ძიძიგური, 1970 — შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 1970.
- ქ. ძოწენიძე, 1978 — ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოყავი, თბილისი, 1973.
- ზ. კუმბურიძე, 1968 — ზ. კუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1968.
- ს. ხუნდაძე, 1907 — ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1907.
- ო. ჭავჭავაძე, 1987 — ი. ჭავჭავაძე, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, ტფილისი, 1937.
- მ. ჭანაშვილი, 1900 — მ. გ. ჭანაშვილი, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1906.
- ბ. ჭორბენაძე, 1980 — ბ. ჭორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბილისი, 1980.
- ბ. ჭორბენაძე, 1984 — ქართული ზმნის უღვლილების პრინციპები: ქართული ზმნის უღვლილების ფორმობრივი და სემანტიკური ანალიზი; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XLI სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 1984.
- ბ. ჭორბენაძე, 1986 — Б. А. Джорбенадзе, Грузинский глагол, Тбилиси, 1986.
- ბ. ჭორბენაძე, 1988 — ბ. ჭორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია თბილისი, 1988.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	3
ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ე ლ ი: უღვლილების სისტემის შესწავლის ისტორიიდან	5
თ ა ვ ი I. ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკა“	5
თ ა ვ ი II. ანტონიდან მარამდე	30
ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ე: უღვლილების სისტემა; უღვლილების ტიპები	48
თ ა ვ ი III. უღვლილების სისტემის ანალიზის მდგომარეობა და ამოცანები	48
თ ა ვ ი IV. ნაკეთის რაობა	55
თ ა ვ ი V. ნაკეთთა რაოდენობა ახალ ქართულში	82
თ ა ვ ი VI. ნაკეთთა რაოდენობა ძველ ქართულში	100
თ ა ვ ი VII. უღვლილების სისტემა ქართული ენის დიალექტებში	123
თ ა ვ ი VIII. ნაკეთთა დაჭვუფების საკითხისათვის	130
თ ა ვ ი IX. უღვლილების ტიპები	140
თ ა ვ ი X. სუბლექტივში ნაკეთთა წარმოებაში	150
ძირითადი დასკვნები	155
Резюме	166
ლიტერატურა	170

Георгий Бидзинович Гоголашвили
СИСТЕМА СПРЯЖЕНИЯ ГРУЗИНСКОГО
ГЛАГОЛА

(На грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»
1988

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 4075

გამომცემლობის რედაქტორი გ. გოგიაძე
შხატვარი გ. ლომიძე
შხატვრული რედაქტორი ი. სიხარულიძე
ტექნორედაქტორი ნ. ბოკერიძე
კორექტორი ს. წახნაგია
გამომშვები ე. მაისურაძე

გადაეცა წარმოებას 22.7.1988; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 25.8.1988;
ქაღალდის ზომა 60X90^{1/16}; ქაღალდი № 1; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდი თაბახი 11.0;
პირ. საღ.-გატ. 11.0; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 8.82;
ტირაჟი 4000; შეკვეთა № 2400;
ფასი 1 მან. 90 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Тяпография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19